

Камо грядеши?

Дінамічні процеси
в сучасній карпаторусиністіці

*Збірник статей
меджінародной науочної конференції*

КАМО ГРЯДЕШИ?

QUO VADIS?

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

QUO VADIS?

Dynamické procesy v súčasnej karpatorusínistike

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej konferencie
(Prešov, 26.– 27. septembra 2024)

pri príležitosti
65. narodenín doc. Mgr. Valerija Paďaka, CSc.

Prešov
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
2024

ПРЯШІВСКА УНІВЕРЗИТА В ПРЯШОВІ
Центер языків і культур народностных меншын
Інштiтут русиньского языка і культуры

КАМО ГРЯДЕШИ?

Дінамічны процеси в сучасній карпаторусиністіці

Зборник статей
меджінародной научной конференції
(Пряшів, 26. – 27. септембра 2024)

з нагоды
65. рочниці народжіня доц. Мгр. Валерія Падыка, к. н.

Пряшів
Выдавательство Пряшівской універзiты
2024

- Editori: doc. Mgr. **Valerij Paďak**, CSc.
Mgr. **Michal Pavlič**, PhD.
- Redakčná rada: doc. PhDr. **Anna Plišková**, PhD., univ. prof., Prešovská univerzita v Prešove
prof. Dr. **Mihály Kaprály**, CSc., Rusínsky vedecký inštitút Antonia Hodinku (Budapešť)
doc. **Volodymyr Fenyč**, CSc., Prešovská univerzita v Prešove
prof. **Paul Best**, Ph.D., Carpathian Institute, Higganum, Connecticut, USA
- Recenzenti: prof. Dr. **Paul Robert Magocsi**, Torontská univerzita
doc. PhDr. **Vasil' Jabur**, CSc.
- Вшорителі: доц. Мгр. **Валерій Падяк**, к. н.
Мгр. **Михал Павліч**, ПгД.
- Редакційна рада: доц. ПгДр. **Анна Плішкова**, ПгД., унів. проф., Пряшівська універзіта в Пряшові
проф. Др. **Михаил Капраль**, к. н., Русинський научно-изгладовательный інстїтут Антонїя Годинкы (Будапешт)
доц. **Володимир Фенич**, к. н., Пряшівська універзіта в Пряшові
проф. **Пол Бест**, Карпатський інштїтут, Гїгганем, Коннектікут, США
- Рецензенты: проф. Д-р. **Павло Роберт Магочій**, Торонтська універзіта
доц. ПгДр. **Василь Ябур**, к. н.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

© **Text. Autori príspevkov:** M. Dopiriak, V. Fenyč, M. Gaj, L. Kráľová, M. Lavinec-Ugryn, P. R. Magocsi, P. Medvid', D. Novotná, M. Pavlič, V. Paďak, A. Plišková, S. Pollok, A. Zámutovská, 2024;

© M. Paďak, titulný obrázok, 2024;

© Prešovská univerzita v Prešove, 2024.

ОБСЯГ

Павел Роберт МАГОЧЙ

Неоцінений учасник карпаторусинського народного відродження
Русинів: з нагоди 65. річниці народження Валерія Падяка 8

СТАТІ УЧАСТНИКІВ НАУЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Paul Robert MAGOCSI

Karpatskorusínske štúdiá na Slovensku: plán budúceho rozvoja 13

Анна ПЛІШКОВА

Русиністика на Словачії у світлі трьох десятиріч 17

Валерій ПАДЯК

Русинська література як навчальний предмет і об'єкт наукових
виглядовань на Пряшівському університеті 35

Марек ГАЙ

Актуальний стан і перспективи основного русинського
національного шкільства на Словачії в контексті законодавчих
і курікулярних змін 49

Михал ПАВЛІЧ

Сучасний стан русинської літератури на Словачії:
між будівництвом і новаторством 57

Володимир ФЕНИЧ

Сучасна історична карпаторусиністика та стан викладання
і дослідження історії карпатських русинів в Інституті
русинської мови і культури Пряшівського університету
в Пряшеві 67

Петро МЕДВІДЬ Ку дакотрым проблемам перекладів на русинський язык	93
Люба КРАЛЁВА Презентація і репрезентація русинської культури в СНМ – Музею русинської культури в Пряшові і главны цілі ёго розвиваня за послїдніх пять років	105
Маріанна ЛЯВИНЕЦ-УГРИН Комловшський діалект русинського языка у зиркалі научных изглядовань	121
Домініка НОВОТНА Транскултуралізм – новы інтерпретацны рамкы в карпаторусинській емігрантській літературі США 20. стороча	129
Anna ZAMUTOVSKÁ, Matúš DOPIRIAK, Starik POLLOCK The Modern Communication Landscape and Promoting Carpatho-Rusyn Identity	139

ДОДАТОК

Высвітліня у пресі работы научной конференції

Петро МЕДВІДЬ В Пряшові одбыла ся меджінародна конференція карпаторусиністікы	155
Перебіг конференції на фотографіях	159
Medzinárodná rusinistická vedecká konferencia na Prešovskej univerzite	165
Інформація за авторів	166

doc. Mgr. **Валерій Падяк**, CSc.

НЕОЦІНЕНИЙ УЧАСТНИК КАРПАТОРУСИНЬСЬКОГО НАРОДНОГО ВОЗРОДЖІНЯ РУСИНІВ:

з нагоди 65. річниці народження Валерія Падяка

Протягом трьох десятиліть Валерій Падяк є неоцінений учасник карпаторусинського національного відродження. Окрему увагу приділяє науці, видавельському діяльству, педагогіці і культурно-общественній роботі.

Валерій Падяк ся народив 13. юна 1959 року в Ужгороді, невеличкім місті в самому сердці історичної Карпатської Руси, яке од 1945-го року на-ходить ся у Закарпатській області України. Незалежно од того, же Валерій ся народив у місті, в дитинстві він жив і у Ставнім, роднім селі свого отця, котре є на сівер од Ужгорода в горах, під Ужоцьким перевалом — на самому стыку трьох історичных русинських регіонів — Підкарпатської Руси, Пряшівської Руси і Лемківської Руси. Праві через дитяскы скушености, бісідова-ня з бабков і дідком у Ставнім, В. Падяк здобув любов до русинського языка і богатой культурной дідовизны своїх предків.

Ціла долина рікы Уж была — і тепер є — культурным і політичним при-гранічом. Також, не є ніч дивного в тім, же молодой Валерій од дитинства обознавив ся і став решпектовати языки і культуры Словаків, Чехів і Мадярів, котры перебували у рамках Закарпатської області і за ёй границями. Само-собов, як каждый жытель советського Закарпатя, Валерій мусив добрі знати російський і український язык. Освіту він здобув перше в Ужгородській се-редній школі ч. 11 (1966 — 1976), а потім на російскім одділїню Філологічної факулты Ужгородської державной універзіты (1977 — 1982). По закончіню універзіты В. Падяк зачав своє педагогічне діяльство — учів російський язык і літературу в Ужгородській середній школі ч. 7 (1982 — 1986).

У 1986 році В. Падяк зачав робити як редактор школьских учебників про угорьскы школы України у закарпатській філії цілодержавного ви-давательства «Радянська школа» в Києві (теперь видавательство «Осві-та»). Робивши редактором (1986 — 1992), В. Падяк тыж нелем написав (у сполуавторстві) дакілько оригінальных властных школьских учебників про школы з мадярським языком навчання, але і завершыв роботу над ді-зертацієв на здобытя научного ступня кандидата філологічных наук (CSc.), який він здобув у 1990 р. на Інституті літературы Т. Шевченка Академії наук Української ССР у Києві. Їго дізертація на тему «Русская классика в литературном процессе Закарпатской Украины (вторая пол. XIX—нач. XX веков)» была написана під веджінєм доктора наук, професора Василя Микитаса, знамого советського одборника на давнійшу літературу Під-карпатської Руси.

Розпад Советського союзу і створіння у 1991 році незалежної України з її курсом до демократизації і торгової економіки дало нові перспективи про торгово-спроможних людей. В. Падяк увідав свою путь у новій ситуації, і в 2000 р. вирішив засновати свою власну фірму. Їго замыслом было створіння видавательства, котре бы ся спеціалізувало на високоякісну книжкову продукцію, яка бы приспіла підняттю культурної рівні його рідного Закарпаття.

Не позераючи на многи проблеми, В. Падяк був дуже успішним у своїх ініціативах. Дякуючи своїй, здавало бы ся безграничній енергії і своїй талантованій жені Ларисі Ільченко, яка робить у видавельстві у функції редактора і дизайнера, почас двох десятироч свого істования «Видавництво Валерія Падяка» опублікувало выше 350 видань. Видавельство тыж стало знамым і за границями Закарпаття. Їго книжки нелем же ся дістрібують по Україні, але і в сусідніх країнах: Словачії, Польщі, Малярщині, Сербії, Румунії, Чеську і тыж у далекій Канаді, США і Ізраелі.

Як видавель, научний ці культурный діятель В. Падяк ясно высловлює свою одданость карпатським Русинам, яких він справедливо поважує за окремый славянський народ. Не є ніч дивне в тім, же його роботи ся в основнім зосереджують на історію і культуру Карпатської Руси, а в посліднім часі — на історію карпаторусинської літератури, а главно — русинської драматургії і театра. З ініціативи В. Падяка його видавельство приспіло ід выходу на світ творів нового покоління русиноязычных писателів з України і Словачії, через Центр карпатських бадань при видавельстві приспіло зоставліню і опублікованю русинських народных і авторських співанок.

Валерій Падяк обогатив русинський культурный рух на Україні і за її границями. Він є активным членом Світової академії русинської культури (з центром у Канаді) і частым участником карпаторусинських научных конференцій у Чехії, Малярщині, Сербії, Польщі, Словачії, Естонії, Німеччині, Канаді і США. В. Падяк зограв окреме важну роль як участник і член організачного комітету Третього конгресу русинського языка, який ся одбыв на Педагогічній академії і Ягелонській універзиті в Кракові в осени 2007. Почас скоро десятих років був председом „Ужгородського общества ім. О. Духновича”, де з його ініціативи были зреалізованы многи культурно-умельцькы акції: презентації книг, памятни вечери, стрічі зо знамыми особностями краю, ведучіма писателями і науковцями. Окреме цінным в організованю тых подій є запоїня до участи активістів культурно-народностных обществ краю — словацьких, чеських, російських, жыдівських, румунських, малярських і т. д.

В. Падяк все підкреслював важность освіти і приділяв велику позорность пропагованю карпаторусинської народної ідеї. На Закарпатті був

главным активістом у діяльності Програму русинських недільних шкіл, який функціонував почас десятироча (2002 — 2012) у 40 класах по цілій території Закарпаття.

Почас останнього п'ятнадцятироча Валерій Падяк концентрував свою педагогічну роботу на університетній рівні. Од 2010-го року є одборним асистентом, а од 2020-го року — доцентом Інституту русинського языка і культури Пряшівської університету у Пряшові на Словакії. (Высокошкольський педагог став ся доцентом рішенням габілітаційної комісії Філософічної факульту Університету Коменського в Братиславі в спеціалізації Славянські языки і літературы). Доц. Мгр. В. Падяк, к.н. днес на Інституті русинського языка і культури помагать формувати нове покоління студентів на бакалаврським, магістерським і докторським рівню карпаторусинських бадань. Їго позорность зосереджена на карпаторусинську літературу, яку учить у дакількох рочниках. Оpubліковав дакілько русинськоязычных учебників і монографій, у тім числі: *«Нарис історії карпаторусинської літературы»* (Ужгород, 2010; Пряшів, 2012; Торонто, 2016; польське видання: Кросно, 2017) і *«Історія карпаторусинського національного театра и драматургії»* (2018), основав і видає многотомну серію творів найважливіших авторів карпаторусинської літературы (А. Духнович, А. Кралицький, Є. Фендик...) и др.

Окреме значіння має концептуальний приступ Падяка. Він ся не зосереджує на єден регіон, але аналізує карпаторусинську літературу як єдиний інтелектуальний феномен, який заберать вшыткы країны Европы і Северну Америку, де діяли русинськоязычны писателі.

Діяльність Валерія Падяка є неоціненим вкладом до науки і карпаторусинського культурного руху. Мы му желаємо много успіхів у цілім його діяльності, бо каждый його успіх — то успіх карпатських Русинів цілого світа.

Проф. Др. Павел Роберт Магочій

Торонтська універзіта, Канада

СТАТІ
УЧАСТНИКІВ НАУЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

KARPATSKORUSÍNSKE ŠTÚDIÁ NA SLOVENSKU: PLÁN BUDÚCEHO ROZVOJA

Paul Robert MAGOCSI

Résumé

The Institute of Rusyn Language and Culture at Prešov University in Slovakia is the only university center in the world devoted exclusively to the field of Carpatho-Rusyn Studies. During its first two decades of existence the institute has focused primarily on the Rusyn language and, in part, Rusyn literature. It has attracted, however, only a limited number of students. In order for the institute to survive in the future, it should be transformed into a regional studies center, perhaps renamed the Institute of Carpatho-Rusyn Studies, in which the study program should include more courses in history, as well as courses in political science, ethnography, folklore, the fine arts, church history, and comparative literature. Instructors in these various disciplines should be drawn from other faculties in Prešov University as well as from other universities in Slovakia and neighbouring countries.

Key words: educational policy, university research bodies, Carpatho-Rusyns, Prešov University in Prešov

Ako dlhoročný priaznivec Slovenska a najmä Prešovskej univerzity v Prešove stojím pred vami na prahu ôsmej dekády svojho života. Pred viac než polstoročím som začal svoju profesionálnu kariéru na Harvardovej univerzite, ktorá okrem toho, že je najstaršia, je dodnes považovaná za najprestížnejšiu vzdelávaciu inštitúciu v Spojených štátoch. Práve tam som sa v 70. rokoch minulého storočia naučil jednu veľmi dôležitú vec. Akú? To, aké dôležité sú inštitúcie.

Bolo to v kontexte novovytvoreného programu ukrajínistiky, ktorý založil profesor Omeljan Pritsak. Profesor Pritsak bol človek ukrajinského pôvodu, ktorý vyrástol a vzdelanie získal v medzivojnovom Poľsku a bol odborníkom na turkické jazyky a kultúru, ako aj históriu východnej Európy. Hlavnou oblasťou jeho výskumu boli rané dejiny stredovekej Rusi, predovšetkým jej počiatkov. Napriek tomu väčšinu svojho 30-ročného pôsobenia na Harvarde až do 90. rokov 20. storočia nevenoval vedeckej práci, ale získavaniu finančných prostriedkov od ukrajinskej diaspóry v Spojených štátoch a Kanade. Jeho víziou, aj keď zdanlivo nereálnou, bolo vytvoriť tri dotované univerzitné katedry, respektíve profesorské miesta v oblasti ukrajinskej histórie, jazyka a literatúry, ako aj inštitút pre výskum, kde by profesori týchto troch katedier pôsobili, a tiež koordinovať prácu ďalších vedcov s priamym či nepriamym záujmom o Ukrajinu, ktorá bola v tom čase ešte pod sovietskou vládou. Napriek pochybnostiam väčšiny ľudí sa Pritsakova vízia naplnila, a tak má dnes

stály nadačný fond ukrajinského programu na Harvarde hodnotu viac než 45 miliónov amerických dolárov.

Inak povedané, od profesora Pritsaka na Harvarde som sa naučil nasledovné: Aj keď sa jednotliví vedci venujú témam súvisiacim s ukrajinistikou, na to, aby táto disciplína alebo akákoľvek iná oblasť humanitných vied prežila, potrebuje pevnú a dobre financovanú inštitucionálnu základňu.

Výnimkou nie sú ani karpatskorusínske štúdiá. Po revolúciách v roku 1989 a znovuzrození karpatských Rusínov ako oficiálne uznanej samostatnej národnosti sa v troch krajinách – v Poľsku (v Krakove), Maďarsku (v Nyíregyháze) a na Slovensku (v Prešove) – rozvinulo úsilie o vytvorenie inštitúcie pre karpatskorusínske štúdiá na univerzitnej úrovni. Napokon bolo úspešné len jedno z týchto miest – konkrétne Prešovská univerzita v Prešove na Slovensku, kde došlo k založeniu Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry. Prešovský ústav, ktorý vznikol v roku 2008, je vo všetkých ohľadoch najvýznamnejším počínom v karpatskorusínskom kultúrnom a inštitucionálnom živote od začiatku tretieho karpatskorusínskeho národného obrodzenia v roku 1989.

Dôvodov výnimočného úspechu prešovského projektu je niekoľko: priaznivé politické stratégie slovenskej vlády v rôznych obdobiach, podpora najvyšších orgánov, najmä Rektorátu Prešovskej univerzity, zaangažovanosť a obetavosť akademických pracovníkov ústavu a najmä jeho dlhoročnej riaditeľky, docentky Anny Pliškovej. Nebudem menovať početné úspechy Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry za uplynulé dve desaťročia. Skôr sa chcem s vami podeliť o niekoľko myšlienok o jeho budúcnosti.

Dovoľte mi najprv zopakovať to, čo som povedal na začiatku: 1) som dlhoročným priaznivcom a podporovateľom Prešovskej univerzity v Prešove a Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry; a 2) na to, aby akákoľvek vedná disciplína prežila, potrebuje pevnú inštitucionálnu základňu.

Táto inštitucionálna základňa a jej vedenie však musia byť flexibilné, aby sa mohli prispôbiť novým podmienkam a situácii. Ak dovoľíte, budem veľmi úprimný. Inštitúcie zamerané na štúdium jazyka v súčasnom akademickom svete pravdepodobne neprežijú. Mnohé univerzity v Európe a aj v Severnej Amerike boli nútené zlúčiť svoje jazykové katedry alebo ich úplne zrušiť. Dôvodom je zvyčajne pokles počtu študentov, ktorí majú o tradičné jazykové a filologické programy záujem.

Aké je riešenie? Bud' sa prispôsobíte, alebo ste skončili.

Toto sú alternatívy, pred ktoré je Ústav rusínskeho jazyka a kultúry postavený. Povedzme si to jasne. V záujme karpatskorusínskych štúdií na celom svete musí prešovský ústav prežiť. Teraz vám predstavím niekoľko návrhov na zabezpečenie jeho existencie a úspechu a chcem vás poprosiť o ich zváženie.

V prvom rade je potrebné zmeniť názov inštitúcie na niečo ako Ústav karpatskorusínskych štúdií. Nešlo by len o „kozmetickú“ zmenu. „Nový“ ústav sa musí odkloniť od dôrazu na jazyk a stať sa centrom regionálnych štúdií.

Je pravdou, že samotná myšlienka vytvorenia univerzitného centra súvisela s potrebou kodifikovať spisovný rusínsky jazyk na Slovensku. Tento proces začal v roku 1995 a následné zriadenie prešovského ústavu s rozsiahlym publikačným programom rusínskych vedeckých a pedagogických materiálov sa ukázalo byť kľúčovou súčasťou kodifikácie. Je zaiste potrebné, aby jazykovedný výskum a výučba jazyka pokračovali, ale v čo najmenšom možnom rozsahu a nie na úkor iných vedných disciplín. Už teraz je na karpatskorusínsku literatúru zameraných niekoľko predmetov, výskumných projektov a publikácií, a to najmä vďaka veľkému úsiliu docenta Valerija Padiaka.

Aké ďalšie disciplíny je teda potrebné rozvíjať, aby sa súčasný ústav, zameraný na jazyk, premenil na centrum karpatskorusínskych regionálnych štúdií? Ústav už teraz venuje istú pozornosť aj inej disciplíne a ponúka niekoľko predmetov o dejinách karpatských Rusínov. Tu je však potrebné zamerať sa omnoho viac na odborné disciplíny, ako dejiny gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi a dejiny kultúry, najmä cirkevné a svetské umenie – maliarstvo, sochárstvo a architektúru. Medzi povinné predmety by mohli byť zaradené aj dejiny Uhorska. Veď ako môže študent karpatskorusínskych (a možno aj slovenských) štúdií pochopiť minulosť karpatských Rusínov bez znalosti dejín Uhorska, habsburského Rakúska-Uhorska a jeho nástupníckych štátov, teda medzivojnového Poľska, Československa a Maďarska?

Ďalšou disciplínou, ktorá je nevyhnutná pre každý študijný program zameraný na isté územie, je politológia. Karpatská Rus je minimálne od začiatku 20. storočia predmetom medzinárodnej politiky. V každom kritickom bode stredoeurópskeho politického vývoja – akými boli koniec 1. svetovej vojny a rozpad Rakúska-Uhorska, zánik Československa na začiatku 2. svetovej vojny, koniec 2. svetovej vojny a politické preskupenie stredoeurópskych štátov, či pád komunistického režimu v roku 1989 – bola otázka autonómie Karpatskej Rusi predmetom medzinárodnej politiky. Geopolitický záujem o Karpatskú Rus nadobudol v 21. storočí novú úroveň medzinárodného záujmu v súvislosti s vojnou Ruska proti Ukrajine a očakávaným vstupom Ukrajiny do Európskej únie a NATO. Budúci Ústav karpatskorusínskych štúdií by mal zaiste poskytovať takéto predmety, a tým podporovať záujem o Karpatskú Rus ako predmet medzinárodnej geopolitiky. Určite by to bolo niečo, o čo by mali mnohí študenti Prešovskej univerzity v Prešove záujem bez ohľadu na svoj študijný odbor.

Okrem toho všetci odborníci v oblasti karpatskorusínskych štúdií musia poznať etnografiu a folklór. Spomienky na rodinné tradície – ako to robila stará mama – nenahradia formálne štúdium tradičnej materiálnej a duchovnej kultúry karpatských Rusínov v kontexte susedných slovanských, maďarských, rómskych, židovských, rakúsko-nemeckých a rumunských národov žijúcich v Dunajskej kotline.

A teraz sa vráťme k jazyku. Každý absolvent budúceho Ústavu karpatskorusínskych štúdií musí dobre ovládať spisovný a hovorový rusínsky jazyk a tiež vedieť bez problémov používať „úradný“ jazyk Európy – medzinárodnú angličtinu. Okrem toho by každý absolvent mal dobre ovládať aspoň jeden ďalší cudzí jazyk – podľa špecializácie ním môže byť cirkevná slovančina, latinčina, maďarčina, poľština, ruština alebo ukrajinčina. Širšie chápanie karpatskorusínskych štúdií, ktoré som načrtol vyššie, si vyžaduje intelektuálne a pedagogické zdroje, ktoré ďaleko presahujú možnosti súčasného Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry. Našťastie však tento ústav nie je izolovanou inštitúciou. Je súčasťou Prešovskej univerzity v Prešove, ktorá má akademických pracovníkov na iných fakultách (história, religionistika, porovnávacia literatúra, umenie), ktorí by mali byť zaangažovaní do karpatskorusínskych študijných programov. Na výučbu predmetov ako politológia, dejiny umenia, etnografia, či porovnávacia literatúra a možno aj sociológia by mali byť prizvaní pedagógovia z iných vzdelávacích a odborných inštitúcií na Slovensku (napríklad z múzeí, divadiel a podobne). Je pravdepodobné, že začlenenie takýchto povinných predmetov zvýši počet študentov, ktorí budú mať o karpatskorusínske štúdiá záujem.

Samozrejme, aby sa pedagógovia z iných fakúlt na tomto procese mohli zúčastniť, je potrebné prediskutovať to s Prešovskou univerzitou v Prešove ako celkom a najmä s jej vedením. Všetci vieme, že v univerzitnej sfére sa často vyskytuje boj o moc a problémy v personálnej oblasti, ktoré ešte viac komplikuje akademická politika a osobnostné konflikty. Keďže som človek „zvonka“, neviem predložiť reálne návrhy na prekonanie takýchto problémov. To by bolo úlohou budúceho riaditeľa Ústavu karpatskorusínskych štúdií, ktorý musí byť jednak skúseným vedúcim a tiež intelektuálnym vizionárom a vynikajúcim vedcom.

РУСИНІСТИКА НА СЛОВАКІЇ У СВІТЛІ ТРЁХ ДЕЦЕНІЙ

Анна ПЛІШКОВА

Abstract

In this study, we will present the institutional bases of Rusynistics in the past and in the present. We will concentrate mainly on dynamic processes in Rusynistics at the turn of the 20th and 21st centuries. In this context, we will specify the basic determinants and stages of the establishment of Rusynistics in Slovakia after 1989, we will present its basic milestones, achieved results and their impact on the development of national consciousness, education, culture, national and cultural-social life of the Carpathian Rusyns and especially Rusyns in Slovakia. Based on the 30-year establishment of Rusynistics in Slovakia, the study will also outline potential possibilities for its further development.

Keywords: Rusynistic, Carpatho-Rusyns, Rusyns in Slovakia, Rusyn language, education in the Rusyn language

Вступ

Русиністика в освітній системі Європи і конкретно в южнокарпатській області заселеній і русиньським жительством не є новов научних дисциплін, так як ані материнський мов мiсного населiння не є новим мовом едукaцiї того виходославянського жительства, яке ся iдентифiкує етнoнiмом Русини. Iсторiя едукaцiї Русинiв у їх материнськiм мову має понад 200-рочну традицiю. Їй зачаткы ся датують до кoнця 18. столiття, коли з пiдпорoв австрiйской цiсарьской владу у Вiдню взинок грекокатолицька семiнарiя при Вiдeньскiй унiверзитi з назвов *Barbareum* (1774 – 1784) (Магочий – Поп, 2010: 41-42), а на Львiвськiй унiверзитi взинок перша свiтська висока школа про Русинiв Австрiйской iмперiї *Studium Ruthenum* (1787 – 1809) (Магочий – Поп, 2010: 828). В обидвох iнституцiях штуденти з южнокарпатської облaсти ся учили в iм зрозумiлiм мову заложенiм в тiм часi на церьковнославянськiй мововiй базi i мiсних дiалектах. В обидвох iнституцiях штудовали Русини iз вшитких облaстей австрiйского цiсарьства, враховано южнокарпатських Русинiв. Вiдeньске *Barbareum* дiяло девять рокiв а львiвске *Studium Ruthenum* кус вець як 20 рокiв. Довше фунговала Катедра русиньского мову i лiтературу на Львiвськiй унiверзитi заложена австрiйсков владов у роцi 1848. Русиньський мову ся там учили нелем семiнарiсти, але вшиткы штуденти. Катедра витримала до Другой свiтової воєни i теоретично ся концентровувала на проблеми русиньского мову i культуру у цiлiм Австро-Угорську, але акцент клала на мову галицьких Русинiв (Магочий, 1994а: 23-24; Магочий 1994б: 19).

Перша катедра, яка ся концентровала шпеціално на Русинів жыючіх в южнокарпатській області, а прімарно в регіоні пряшівської області, vznikла на Будапештській універзиті в році 1919. По взнику Чехословакії в році 1918, коли Мадярьско стратило теріторії заселены Русинами, наслідно перестало фінанчно підпоровати русиньску катедру на Будапештській універзиті, яка наконєць зникла в році 1924 (Магочій – Поп, 2010: 65-66; Магочій, 1994б: 72).

З політичних причін русиністика у 20. століттю зазначіла бівший розвой аж в ёго послідній четвертині. На Універзиті в Новім Саді в бівшій Югославії, сучасній Сербії, бив у році 1972 створений наперед лекторат, який по девятёх роках ествованя ся перетрансформовав на Катедру русиньского языка і літературы. Ёй діятельство є повязане з такыма русиністами, як проф. Др. Юліян Рамач, проф. Др. Михайло Фейса і другыма (Fejsa, 2008: 192-201). Далша Катедра русиньской (і української) філології была створена в році 1992 на Высшій педагогічній школі Дёрдя Бешенія в мадярьскім місті Нїредьгаза, де фунговала до року 2013 і была звязана главно з меном професора Др. Іштвана Удварія, к. н. У звязи з економічныма процесами консолідації у мадярьській системі високошкольської освіти, нїредьгазьска русиністика наперед сплынула з катедров славістики, што привело к ёй поступному знику главно по смерти професора Удварія. Недовге продовжіня мадярьска русиністика зазначіла у Высшій школі Ференца Гаала в Сегеді, в рамках котрой vznikнув і куртый час діяв Русиньский научно-бадательский інштїтут в Сарвашу (2014 – 2015) на челі з професором Др. Михаилом Капралём, к. н. (Капраль, 2014: 3). Свою 16-рочну традицію русиністика зазначіла і на Педагогічній універзиті в Кракові (2001 – 2017), яка была звязана главно з меном Др. габ. Олены Дуць-Файфер. Русиньский – лемківський язык там мож было штудовати як предмет в рамках російской філології. На Словакії фунгованя русиністики є повязане з Пряшівсков універзітов, де ся розвивать од року 1998 аж до днешніх днів (Plišková, 2009: 126-131).

З вырахованого видно, же од послідней четвертини 20. ст. аж до сучасности по Новосадській універзиті найдовшу традицію має високошкольске навчаня русиньского языка на Пряшівській універзиті як на єдиній універзиті в Словацькій републіці. 1. септембра 2024 минуло 26 років од часу, коли словацька русиністика дістала простор на свій академічний розвой, а то вдяка політичним змінам викликаним Нїжнов революціёв у країнах середней і выходной Европы в році 1989, але і вдяка цілено напрямленим ініціативам репрезентантів домашнього і меджінародного русиньского руху в рамках ревіталізацного процесу карпатських Русинів.

Русиністика на Словачії в динамічних процесах

В останніх роках русинська громада на Словачії, домашні і заграничні учени, представителі штатних інституцій і русинських народностных організацій двараз оцінювали результати розвою русиністики на міжнародних наукових конференціях на Пряшівській університеті, які організував Інститут русинського языка і культури: перший раз у зв'язи з 20-рочним юбілеєм русиністики на Словачії в днях 17. – 19. октября 2018 (Копорова, 2018), а найактуальніше 26. – 27. септембра 2024.¹ Уж тепер знаєме, же далша визначна презентація актуального ставу русиністики ся зреалізує на Пряшівській університеті в році 2025, а то у зв'язи з 30-рочним юбілеєм кодифікації русинського языка на Словачії.

Факт, же днес ся на розвой русиністики в контексті Пряшівської університети уж позераме як на цалком природный, а не як на екстраординарный яв, не значить, же то было так все, т. є. од самого зачатку, од коли русиністика ся стала інтегралнов частів академічного жывота на Словачії (Плішкова, 2003: 126-131). Ани здалека ні, бо почас нелем минувших 26 років, але цілого пореволючного періоду сьме были свідками многих проблемів, перипетій, але тыж об'єктами цілених атаків,² котры было треба пережити і здолати, жебы сьме ся дожили визначного року 2018 а з ним і 20-рочного юбілею високошкольської русиністики, а поступно і далших шестіх років, в котрых сьме зазначили новы успіхы і позитивны результати главно на Словачії.

В початочных роках вопрос бытя академічної русиністики на Словачії часом стояв цалком інакше: Ці має високошкольська русиністика на

1 Конференція з назвов „Камо грядеши?“ : Динамічны процеси в сучасній карпатурсиністиці. Позерай: Medzinárodná rusínistická vedecká konferencia na Prešovskej univerzite. Dostupné online na: <https://www.unipo.sk/aktuality/CJKNM/rusinska-konferencia/> [28.10.2024]

2 Ковач, Ф. (1991) Наші національні парадокси. In: *Дукля*, 2, Пряшів, с. 28; Štec, M. (1991) K otázke „rusínskeho“ spisovného jazyka. Prešov; Штець, М. і Муличак, Ю. (1992) Аналіз норм правопису т. зв. русинської мови. Додаток до газети „Нове життя“, № 42, Пряшів; Мушинка, М. (1992) Русинізм на антиукраїнській основі : Перша книжка Русинської оброди. Пряшів; Гостиняк, С. (1992) Про четвертий східнослов'янський народ та про плачені вигадки і нісенітниці купки комедіантів. Додаток до газети „Нове життя“, № 33, Пряшів; ГАНУДЕЛЬ, З. (1994) Поспішиш – людей насмішиш : Кілька штрихів до виступу „Дакотры знакы русинських діалектів Словеньска в порівнянню з руськыма і українськыма діалектамы“ доц. д-ра Василя Ябура, кандидата наук. Додаток до газети „Нове життя“, № 41, Пряшів; Бача, Ю. (1996) „Політичне русинство“ – політична провокація. In: *Всесвіт*, LXXII, 4, Київ, с. 152-155; ГАНУДЕЛЬ, З. (2006) Кодифікований „русинський язык“ на лінгвістичних картах атласів українських говірок Східної Словаччини Василя Латти та Зузани Ганудель. In: *Дукля*, 54, 6, 2006, с. 42-50, і т. д.

Словачії ходем мінімалну перспективу? Такый вопрос у конкретных роках був цалком легітимный, кедь возьмеме до увагы найвызначнішы ініціативы настолёваны в конкретных періодах офіціалнов репрезентаціёв Русинів по році 1989³ і негативны реакції на них з боку розлічных штатных органів і інституцій, напр. систематічна негация органами Універзіты Павла Йозефа Шафаріка в Кошіцях легітимных жадостей представителів русиньской народностной меншыны – по легалізації русиньской народности в Чехословакії – зачати реалізовати високошкольську освіту в материньскім языку Русинів і зачати виховлєвати учітелів русиньского языка про 1. ступінь народностных школ в регіонах, де жыють Русины; або 1. семінар русиньского языка в році 1992, який пізніше був зафіксований під назвов *Першый меджінародный конгрес русиньского языка*, не было мож в році 1992 zorganizовати на академічній теріторії, але лем мімо нёй – в Бардеёвских Купелях; кедь в році 1993, т. є. в передволебнім часі, была приділена Універзіті Павла Йозефа Шафаріка в Кошіцях шпеціална фінанчна дотація в сумі 1,5 міліона словацьких корун на створіня і матеріалне выбавліня Інштитуту русиньского языка і културы, про котрый універзіта не могла „найти“ вольны просторы на академічній теріторії, зато два роки (1993 – 1994) інштитут фунговав у пронаятых просторах на уліці Словеньській ч. 87, т. є. в сучаснім будинку Уряду работы соціалных діл і родины в Пряшові, а по зміні політічной сітуації по вольбах в році 1994 уж універзіта не дістала дотацію на пронаїманя екстерных просторів і інштитут заникнув, причім ёго маєток універзіта порозділєвала по своїх окремых катедрах і ціла ініціатіва главно представителів Русиньской оброды на Словакії вышла нанивіч; кедь Інштитут русиньского языка і културы – хоць мімо академічній теріторії – був за два роки фінанчній підпоры способный закончіти работы на приправах кодифікації русиньского языка, але з політічных причін кодифікація русиньского языка была огрожена і доконця нежелана про дакотрых словацьких высших штатных урядників; кедь в році 1998, т. є. знову в передволебнім періоді, штат приділив універзіті шпеціфічну штатну дотацію на мзды трёх робітників Одділїня русиньского языка і културы, котрым в одлеглій части високошкольского ареалу была приділена на роботу засідалня бывшой організації Револючного одборового гнута (РОГ) із старым і уж вырядженим бутором і техніков – із візієв, же тота „акція“ буде знову лем „дочасна“; кедь процес акредітації першого бакаларьского учітельского програму Русиньский язык і література місто пів рока тырвав три роки (2002 – 2004) і за тот час був або замірно стримованный конкретныма органами і особами універзіты, або, хоць акредітачный спис часом і

3 Позепаї Stanovisko k národnostnému školstvu. Rusínska obroda Medzilaborce. Zaslané Úradu vlády SR 15. 8. 1990. Archív ROS; Deklarácia Rusínskej obrody. In: *Русин*, 1991, I, 1, с. 5.

поступив з університету на Акредитаційну комісію як порадний орган Міністерства школи СР, але там із незнаних причин „пропав“, на што остро зареагувала меджінародна академічна громада і ситуація ся змінила аж по опублікованю ей Отвореного писма тогдышньому ректорови ПУ, під яке ся підписали визначны слависти світа⁴; або кедь Одділіня русиньского языка і культуры на Пряшівській університеті, яке vznikло в році 1998 в рамках Інституту народностных штудій і чужих языків Пряшівской університету, было по зміні веджіня університету і інституту zdeградоване лем на „групу про русиньский язык і культуру“ (2006) ...

На основі того видно, же ініціативи русиньской репрезентації на Словакії з 90-х років 20. ст. в контексті розвою високошкольської едукції в материньскім русиньскім языку спочатку або не приносили позитивны выслідкы в довгім горизонті часу, або практичне рішення настолёваных проблемів было замёрно стримоване, або уж в самім зародку дакотры ініціативи были одсуджены на неуспіх. Спомеджі найважніших сьме увели лем дакотры, котрых сьме были або прямима свідками, або сьме зареєстровали автентичны розповіді дакотрых прямих свідків і участников, або інформації сьме здобыли з архівных документів з 90-х років 20. ст., які ся находят в архіві сучасного Інституту русиньского языка і культуры Пряшівской університету.

Прикладів, коли перспектива високошкольської русиністики на Словакії по році 1989 ся нам віділа як неперспективна, мож бы было найти веце, але не є то нашым цілём. Скоріше результаты, высновкы або выводы з конкретных неприязных ситуацій суть про нас важны, бо вказує ся, же каждая така проблема, періпетія ці атак іщі веце мотивовали офіціальных представителів Русинів на Словакії, але тыж академічних робітників у меджінароднім контексті глядати такы пути, рішення і проекты, результаты яких бы были видны і акцептованы шырше, як лем в мантинелах Пряшівской університету, або лем Словацькой републикі.

Днесь можеме сконштатовати, же то був успішний вибер, вдяка якому можеме на Пряшівській університеті нелем обективно ся попозерати на пройджений 26-рочный період, але і доконця реално уважовати о далшых перспективах русиністики на тій університеті і на Словакії, маючи першых абсолвентів нелем бакаларьского, магістерьского, але і докторьского програму на базі русиньского языка і літературы (Плішкова, 2018: 1-2) і уважуючи о реалізації новых програмів навчання. Правда, Русины у сфері високошкольської освіти на базі свого материньского языка нігда бы ся не могли дістати аж до такого штадія уважованя, не быти новембра 1989 року, не быти кодифікації русиньского языка в році 1995 і не быти імплементації

4 Письмо славистів світа ректорови Пряшівской університету. In: *Народны новинкы : Культурно-сполоченьскый тыжденник Русинів СР*, XIV, 32-35, 2004, с. 2.

легітимного програму домашніх і меджінародных русиньскых організацій і їх найвысшых представителів, яки освіту в материньскім языку од самых початків третёго возродного процесу карпатьскых Русинів в 90-х роках 20. століття клали на першы місця своїх народно-возродных програмів і старали ся їх цілено реалізовати в практиці.⁵

Выслідкы русиньского руху у сфері школства оцінюєме як природну інтегралну часть процесу народной самоідентифікації Русинів по році 1989. На їх зачатку стояли ініціативы домашньої культурно-сполоченьской організації Русинів – Русиньской оброды (1990) і меджінародного русиньского руху під покровительством Світового конгресу Русинів (1991). Обидвом субектам належать тыж вызначны ініціативы на полю рішання русиньского языкового вопросу: Світовому конгресу Русинів за ініціювання Першого меджінародного конгресу русиньского языка (Бардеёвскы Купелі, 1992), який накреслив основну стратегію языкового планованя, а Русиньській оброді за практичну реалізацію той стратегії в подобі заложіня першой научной інституції – Інштитуту русиньского языка і культуры при Русиньській оброді в Пряшові (1993 – 1994), яка вдяка фінанчній, хоть короткодобій, підпорі штату під веджінём доц. ПгДр. Юрія Панька, к. н., пізніше доц. ПгДр. Василя Ябура, к. н., зачала ся реално займатися формованём нормы будучого літературного языка Русинів на Словакії. Положены нима основы професіональной лінгвістичной работы у сфері русиньского языка зачатком 90-х років 20. ст. принесли плоды нелем в подобі кодифікації русиньского языка (Magocsi, 1996), але наслідно і в ёго 30-рочній практичній реалізації в окремых сферах народностного жывота Русинів (Плішкова, 2008: 74-123).

Ревіталізація народной ідентичности Русинів карпатьского регіону, двері котрій отворила Ніжна революція в році 1989, оживила і в условиях Словацькой републикы цілый комплекс народностных проблемів повязаных із жывотом той народностной меншыны, котра по списованю людей в році 2011 ся стала третёв найвекшов народностнов меншынов жыючов у Словацькій републиці – по мадарьській і ромській.⁶ Переважна часть ей проблемів але є характерістична про екзістенцію будь-котрой народностной меншыны. Про захованя основных атрібутів каждой з них ся выжадує ініціативный і раціональний приступ к їх рішаню з боку самой меншыны, і обективный, ефективный і толерантный з боку штату. За найважнішы з них Русины, і нелем тоты, котры жыють на Словакії, од самого зачатку декларовали: **легалізацію своєї народной ідентичности, яка за влады тоталітної ідеології (50. – 90. роки 20. ст.) была заказана; кодифікацію**

5 Deklarácia Rusínskej obrody. In: *Русин*, 1991, I, 1, с. 5.

6 К русиньській народности ся в списованю людей в році 2011 приголосило 33 482 жытелів а русиньскый язык як материньскый собі написало 55 469 жытелів СР.

русињского літэратурнаго языка; заведжіння русињского літэратурнаго языка до розлічных сфер жывота громады; розвой русињского школства.

В контекстї наповнєня декларованых цілів од школьскаго року 1997/1998 на Словакії з помочов штату vznikають основны школы з навчанєм русињского языка, пізніше і з навчалным языком русињским. Тот факт собі выжадовав безодкладно зачати приправлєвати кваліфікованы учітельскы кадры про тоты народностны школы. З тым цілєм 1. септембра 1998 на Пряшівській універзітї (ПУ) був створеный **Інштїтут народностных штудій і чужіх языків (ІНШЧЯ)**, якый vznikнув з ініціативы представителїв русињской народностной меншыны і вдяка шпеціалній дотації штату. В рамках спомянутого інштїтуту як перше зачало свою роботу **Одділїня русињского языка і культуры (ОРЯК)** з трєма робітниками: двома научно-педагогічными – доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н., і ПгДр. Анна Плїшкова і єднов адміністратівнов – Аліца Ветошєва (роджена Турокова-Мєценєва), на мзды котрых придїлило фінанції Міністерство школства СР із своїх шпеціфічных здроїв, і тот способ підпори штат аплікує доднєсь.

Навчання русињского языка у формі розшырюючого штудія на Пряшівській універзітї ся зачало реалізовати в академічнім році 1999/2000 в першім рядї про штудентів штудійного програму (ШП) Учітельство про І. ступінь основной школы Педагогічної факулты ПУ. Одборным гарантом програму розшырюючого навчання русињского языка, котрый ся на ПУ реалізовав у роках 1999 – 2006, був доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н. Предметы штудійного програму, окрем спомянутых педагогів, пізніше учіли і далшы новы робітници інштїтуту – Мгр. Алена Блыхова, ПгДр. Кветослава Копорова, але і учітелі з інших катєдер ПУ: проф. ПгДр. Осиф Сіпко, ПгД., доц. ПгДр. Валерій Купка, к. н., доц. ПгДр. Мірон Сисак, к. н., доц. ПгДр. Андрій Антоняк, к. н. – вшыткы з Катєдры російского языка і літэратуры Філозофічної факулты ПУ.

У звязи з приготовлєванєм на акредітацію першого бакаларьского програму заміряного на русињский язык і літэратуру – як зачав в СР діяти новый високошкольскый закон в році 2002, подля котрого каждый високошкольскый програм навчання і каждый предмет у тім програмі мусив мати свого одборного гаранта сповнюючого становлєны прісны крітерії – робітници ОРЯК были прямо конфронтованы з неприяэнов сітуацієв абсєнції на Словакії одборных гарантів про русињский язык – доцентів-русиністів. Закон але допуцав у таких сітуаціях вынятки, што в практіці значіло, же гарантом про акредітацію програму ся міг стати доцент із близкаго одбору. Зато тогдышній директор інштїтуту профєсор РНДр. Іван Бернасовскый, др. н. з веджінєм універзіты спробовали здобыти гаранта з рядів словакіс-

тів. Вдяка згоді доц. ПгДр. Франтішка Рушача, к. н. (2004) з Факулты гуманітних і природных наук ПУ, а пізніше доц. ПгДр. Любы Січаковой, к. н. (2007) з Педагогічної факулты ПУ, котры ся стали першыма одборныма гарантэмі бакалярскаго а пізніше і магістерскаго ШП Русинський язык і літэратура (в камбінацыі), высошкольскы штудіі русинскаго языка і літэратуры на ПУ по ўспішнім, хоць нетрадыцыйна доўгім працэсі акрэдытацыі мож было отворыць в акадэмічным році 2006/2007. На докрэсліня треба дадати, же перша доцентка в новодобій історыі разьвіцця русинскаго языка і русіністыкі (позн.: авторка статэі) ся на Словаккк габілітавала аж в році 2010, в котрым на ПУ сучасна доходить к змяні одборнаго гаранта в абодвох ўчыцельскых ШП Русинський язык і літэратура.

По персанальных змянах на чэлэ Пряшівскай універзтэты а наслэдно і на чэлэ тогдышнэго Іншттуту народностных штудій і чужых языків в році 2006 доходить к змяні назвы іншттуту, ёго штатуту і заміранню. Наслэдка ўведжэных змян Оддзіліня русинскаго языка і културы было трансфармавана лем на „групу про русинський язык і културу“ в рамках новаго Оддзіліня про баданя народностной праблематыкі **Іншттуту рэгіянальных і народностных штудій ПУ**. Обсяг ёго работы але зстаў незмяненый.

Од зачатку екзистэнцыі ОРЯК ёго работа была раздзілена до дакількох галавных сфер: **научнаго баданя і норматворіня русинскаго літэратурнаго языка; педагогічна-выховнай; публікачнай; дакумэнтэчнай.**

Вызначнов сферах работы оддзіліня была тісна коопэрацыя зо штатнымы іншттутуцыямі, про які работніцы ОРЯК прыгатавлэвалі і одборно посуджовалі педагогічны дакумэнтэ і ўчэбныкы потрібны про заведжіня прадмету русинський язык і култура на абодва ступні асновных школ і на сэрэдні школы в СР, прапагандэ актывіт іншттуту, Оддзіліня русинскаго языка і културы, але галавно можностей высошкольскых штудій русинскаго языка і літэратуры на ПУ, далэ прыгатавлэваня властных научных праектэ, ўчасьць у праектах заміраных на народностны меншыны іншых субэктэ, коопэрацыя із штатнымы органами і іншттутуцыямі, в кампэтэнцыі котрых было рїшаня праблемів народностных меншын, мінорітных языків, народностнаго школства і т. д.

У сфері **научнаго баданя і норматворіня русинскаго языка** работніцы Оддзіліня русинскаго языка і културы ІНШЧЯ, ІРНШ а пізніше самостатнаго Іншттуту русинскаго языка і културы (ІРЯК) былі на Пряшівсккй універзтэці арганізатарамі васьмох меджанаародных научных канфэрэнцый і кангрэсів із заміраннэм пераважна на актуалну сітуацыю і перспэктывы русинскаго літэратурнаго языка і русинскай літэратуры: 1999, 2003, 2007, 2010, 2011, 2015, 2018, 2024.

У слэдованім перыядэ русіністы Пряшівскай універзтэты бралі ўчасьць у дакількох вызначных домашніх научных і едукачных праектах:

- в роках 2003 – 2005 у трирічній штатній програмі бадання і розвою під назвов *Národ, národnosti a etnické skupiny v transformujúcej sa spoločnosti* (реалізатор Сполоченськонаучный інштітут САН в Коші-цях),
- в роках 1999 – 2011 каждорочно были запоєны до домашнёго грантового проєкту Міністерства школства СР – *Tvorba učebníc rusínskeho jazyka a literatúry*, в рамках котрого з їх участёв і в їх авторстві на Словакії вышли вшыткы дотеперь выданы учебники русиньского языка і літературы про основны і середні школы з навчанём русиньского языка і з навчалным языком русиньськым.

У данім періоді были робітници ІРЯК ПУ запоєны таксамо до дакількох меджінародных научных і книжных проєктів:

- *Slowniczek tematyczny I – II* (коордінатор Надація на підпору лемківской меншыны *Рутеніка* у Варшаві, 2004, 2006),
- *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (коордінатор Торонтська універзіта, 2002, 2005),
- до найважнішого проєкту з погляду перспектёвы русиньского языка – приправы монографії *Русиньський язык* із серії *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* в рамках меджінародного научного проєкту *Współczesne przemiany języków słowiańskich* (коордінатор Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999 – 2002). Выданём той історічної монографії (Opole, 2004, доповнене видання із змінами 2007) був фактічно русиньський язык прийатый славістами до родины славянських літературных языків, што было єдным із вызначных успіхів про розвой русиністікы на Словакії і в заграничу.

Взник Інштітуту русиньского языка і културы – нова етапа в розвою русиністікы

Од 1. марца 2008 з ініціатёвы тогдышнёго ректора ПУ професора РНДр. Рене Матловіча, ПгД., (Зозуляк, 2017: 31-32) і по схвалінню Академічным сенатом ПУ в рамках Пряшівской універзіты на базі Одділїня русиньского языка і културы vznikнув самостатный **Інштітут русиньского языка і културы** як научно-педагогічна інштітуція цілоуніверзітнього характеру (Копорова, 2008: 9-12). Так як дотеперішня робота Одділїня русиньского языка і културы в рамках Інштітуту народностных штудій і чужіх языків (1998 – 2006), пізніше Інштітуту регіональных і народностных штудій (2006 – фебруар 2008), робота Інштітуту русиньского языка і културы тыж корешпонує з ёго назвов. Інштітут як єдина своєї сорты научна інштітуція на Словакії заміряна на русиністіку є сучасно поважована за найвысшу научну інштітуцію про нормотворіння русиньского літера-

турного языка. З того погляду в його компетенції є **баданя і розвой у даній сфері**, котрому в згоді з Штатутом ІРЯК ПУ помагать робота **языковой комісії як порадного органа ІРЯК ПУ**.

Створіня самостатного інштитуту і акредитація нового штудійного програму Русинський язык і література (в комбінації) про бакаларський і магістерський ступінь навчання выжадали собі персонално добудовати інштитут. Од ІРЯК ПУ і його робітників ся чекав дінамічний розвой научной работы, реалізація научных і едукачных проєктів, публікація научных і одборных работ дома і в заграничу. Тоты очекованя ся поступно дарило наповнєвати, доказом чого суть публікації робітників інштитуту,⁷ їх цітованя домашніма і заграничними ученыма, ініціативы в предкладаню научных проєктів а зарівно успіхы в здобываню грантів з домашніх научных і культурно-едукачных агентур Міністерства школства, науки, баданя і шпорту (VEGA, KEGA), із структуралных фондів Европской унії (Агентура МШНБіШ СР про структуралны фонды ЕУ, дале АШФ ЕУ), з грантовой сістемы Уряду влады СР – програму Култура народностных меншын, а од року 2018 – з Фонду на підпору културы народностных меншын.

Робітниці ІРЯК ПУ од взнику інштитуту в році 2008 были а таксамо і в сучасности суть одборными гарантами і сполугарантами рішаня дакількох, про розвой русиністики в Словацькій републіці барз вызначных проєктів:

- в роках 2008 – 2010 трирочного проєкту *Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku: výskum a vývoj* (VEGA 1/0399/08),
- в роках 2013 – 2015 трирочного проєкту АШФ ЕУ *Zlepšenie jazykových kompetencií študentov Prešovskej univerzity v Prešove v jazykoch národnostných menšín* (ITMS 261102302105),
- в роках 2013 – 2017 п'ятьрочного проєкту *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku* (APVV-0689-12, гарант ФФ УК Братіслава),
- в роках 2014 – 2015 дварочного проєкту *Aktualizácia prístupov k vyučovaniu rusínskeho jazyka, literatúry a kultúry na 1. a 2. stupni VŠ štúdia* (KEGA 023PU-4/2014),
- в роках 2014 – 2016 трирочного проєкту *Morfológia a slovotvorba rusínskeho jazyka* (KEGA 025PU-4/2014),
- в роках 2014 – 2016 трирочного проєкту *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike (Kapitoly z výskumu slovenčiny, rusínčiny, poľštiny a ukrajinčiny)* (VEGA 1/0072/14),

7 Публикаčná činnosť 1998 – 2018. (2018). Zost. A. Plišková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry.

- в роках 2017 – 2019 трирочного проекту *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike III. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny)* (VEGA 1/0383/17),
- в роках 2018 – 2020 трирочного проекту *Konštituovanie ortoepie a aktualizácia ortografie rusínskeho jazyka v korešpondencii s najnovšími výskumami a potrebami praxe* (KEGA-022PU-4/2018),
- в роках 2020 – 2022 трирочного проекту *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike IV. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny)* (VEGA-1/0236/20),
- в роках 2023 – 2025 трирочного проекту *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny)* (VEGA-1/0225/23).

Беручи огляд на актуалну ситуацію і потребу русиньської громади, ІРЯК ПУ має амбіцію перспективно ся займати і баданєм інших сфер життя русиньської народностной меншны. Окрем языка, думаєме передовшыткым на літературу і культуру, сферу умелєцтва, театру, історії, церкви, культурно-сполоченських активіт русиньської народностной меншны, проблеми народной ідентичности, асимілячны тенденції і т. д. (Plišková, 2007: 5-22). Така візія але выжадує інвестиції до далшых належных одборных гаранцій, кедь хочеме уважовати о новых програмах навчання, в кождім припадї але систематічну выхову кваліфікованых учених про даны сферы познання, котра в СР в сучасности є лем у компетенції даного інштитуту, в рамках котрого в роках 2008 – 2015⁸ на базі Штатуту ІРЯК ПУ розвивали свою роботу слїдуючі одділіня і на 100%-ный або на 50%-ный робочій контракт робили слїдуючі научно-педагогічны, научны і адміністративны робітници:

1. Одділіня русиньского языка – проф. ПгДр. Юлія Дудашова, др. н., доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н. (1998 – 2017), доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД., ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД., Мгр. Зденка Цітрякова, ПгД., Мгр. Михала Голубкова, ПгД., ПгДр. Марта Бенько-

8 Од 1. децембра 2015 Інштитут русиньского языка і культуры (доступне онлайн на <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-seksie/urjk/>), котрый од 1. марца 2008 був самостатнов частєв організачной штруктуры Пряшівской універзїты, ся став частєв штруктуры нового Центра языків і культур народностных меншын Пряшівской універзїты (ЦЯКНМ ПУ, доступне онлайн на <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-seksie/domov/pracovisko/>) ведно з Інштитутом мадярьского языка і культуры (доступне онлайн на <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-seksie/umjk/>) і Інштитутом ромських штудій (доступне онлайн на <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-seksie/urs/>). Їго статус і діятельство регулує Штатут (доступне онлайн на <https://www.unipo.sk/public/media/24789/Statut-CJKNM.pdf>) і Організачный порядок ЦЯКНМ ПУ (доступне онлайн на <https://www.unipo.sk/public/media/24789/Organizacny-poriadok-CJKNM.pdf>).

ва, ПгД. (2011 – 2013), Мгр. Зінаїда Будїнські (інтерна докторандка);

2. Одділїня русиньской літературы і культуры – доц. Валерій Падяк, к. н., Мгр. Михал Павліч, ПгД., Мгр. Алена Блыхова, ПгД. (2006 – 2011), ПгДр. Марія Мальцовска (2008 – 2010, котра, нажаль, уж не є меджі нами), доц. ПгДр. Андрій Антоняк, к. н. (2012 – 2015), Мгр. Домініка Новотна (інтерна докторандка);

3. Одділїня русиньской історії – ПгДр. Станіслав Конечні, к. н. (2009 – 2018), доц. Володимир Фенич, к. н. (2019 – донднесь);

4. Одділїня документачно-бібліографічне і адміністратівне – Мгр. Аліца Ветошевова.

Інштїтут при реалїзації дакотрых предметів бакаларьского і магістерьского програму подля потреб кооперовав і кооперує і з екстерными учітелями і одборниками з практикы з окремых сфер познания, котры суть обсягом штудійных планів акредітованых програмів навчання: Мгр. Марек Гай, ПгД. – бывшый учітель русиньского языка в Основній школі в Радвані над Лабірцєм і зарівно учітель контїнуалной освіти Методічно-педагогічного центра в Пряшові, в сучасности учітель професіонального розвоя (русиньскый язык і література, 1. ступїнь ОШ) Народного інштїтуту едукації і молодежи в Братїславі, Крайскый центр у Пряшові (*Národný inštitút vzdelávania a mládeže Bratislava, Krajské pracovisko NIVAM v Prešove*), Мгр. Зузана Андреїва, ПгД., етнологічка, Мгр. Мартін Цубяк – музейный едуколог і директор Музея модерного уменя Енді Варгола в Меджілабірцях, Мгр. Маріян Марко – актор і директор Театру Александра Духновіча в Пряшові, Мгр. Марія Ланцошова, ПгД., тлумачнічка, Мгр. Сїлвія Зелінкова, даколишня редакторка русиньского колектіву Главной редакції народностно-етнічного высылания Словацького радія в Кошіцях (котра, нажаль, днесь уж не є меджі нами).

За барз визначну, правда, кедь не найвызначнішу, сферу діяльства і активіт ІРЯК ПУ поважуєме **педагогічну роботу**. Конець-конців, Одділїня русиньского языка і культуры в рамках першого ІНШЧЯ концєм рока 1998 было основане зо заміром – зачати виховлєвати кваліфікованых учітелів про основны школы з навчанєм русиньского языка і з навчалным языком русиньским. З той прїчіны був зложеный, предложений на акредітацію і Акредітачнов комісієв СР був і схваленый (2005, 2007) бакаларьскый штудійный програм Русиньскый язык і література в комбінації предметів у рамках штудійного одбору 1.1.1 Учітельство академічных предметів про денну і екстерну форму навчання, котрый у денній формі ся реалізує од академічного рока 2006/2007. Наслїдно в році 2009 був акредітований а зачав ся і реалізовати магістерьскый ШП. З цілєм комплексной виховы кваліфікованых учених-русиністів,

ІРЯК ПУ в році 2013 приправив на акредитацію перший на Словачії і на світі докторський програм на базі русинського языка і літературы Славістика – русинський язык і література (в штудійнім одборі Філологія – Славянські языки і літературы), котрый ПУ реалізує од академічного рока 2014/2015 в інтерній і екстерній формі навчання. Першым одборным гарантом докторського програму на ПУ ся стала проф. ПгДр. Юлія Дудашова, др. н., визначна словацька славістка, котра колектів робітників ІРЯК ПУ розшырила в році 2012 і під її менторством був перший докторський програм выготовлений. Од року 2016 новым гарантом докторського програму Славістика – русинський язык і література на ПУ ся став словацький літерат проф. ПгДр. Петер Каша, к. н., під менторством котрого написав і в академічнім році 2017/2018 (28.8.2018) успішно обгаїв дізертачну роботу з русинської літературы перший абсолвент того програму Мгр. Михал Павліч, ПгД. Од академічного року 2023/2024 новов гарантков докторського програму ся стала доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД., яка зарівно здобыла функцію універзійной професоркы. Під її менторством дотеперь 5 студентів на ПУ закончіло докторський програм заміряный на русинський язык (ПгДр. К. Копорова, ПгД., унів. доц., Мгр. М. Гай, ПгД., Мгр. З. Цітрякова, ПгД., Мгр. М. Голубкова, ПгД. і Мгр. А. Тіхвонёва, ПгД.). Позітивны фактом є, же першыма студентами і абсолвентами докторського програму ся стали абсолвенты бакалярського і магістерського ШП Русинський язык і література, то значить абсолвенты із соліднов базов знань із русинського языка і літературы, котры вирішили їх проглубити на третім ступню високошкольського навчання. Вдяка тому од академічного рока 2018/2019 колектів кваліфікованых учены-русиністів і робітників ІРЯК ПУ розшырили першы абсолвенты докторського програму, котры вирішили робити у сфері русиністики на ПУ. А то є барз позітивна основа про перспективу русиністики на ПУ, але і самого Інштитуту русинського языка і културы. З нашого погляду сьме свідками переломного періоду в історії високошкольської русиністики нелем на Словачії, але і в шыршій європській контексті, затоже по першыраз до високошкольської практикы зачінають вступати абсолвенты вшыткых трёх ступнів високошкольської освіти, програмів на базі русинського языка і літературы. (Плішкова, 2018: 1-2)

На основі выше уведженого можеме сконштатовати, же ядро екзістенції Інштитуту русинського языка і културы ПУ видиме в утриманю ёго педагогічної работы. Фактічно, обективна правда є така, же никотра інша універзіта на Словачії не дає можности штудовати тот мінорітний язык, літературу і културу. Затоже в Пряшові як історічнім центрі русинської културы ся уж конкретны условія створили – інштитуціональны і персональны – думаєме собі, же є важне їх розвивати і в будучности.

Про будучность уведженных програмів навчання і вихову кваліфікованих русиністів за визначный момент поважаємо **розвой контактів меджі катедрами, інституціями і універсітами, котры реалізують подобны штудійны програмы** на базі мінорітних языків (Новосадська універсіта в Сербії, Ягелоньска універсіта в Польщі), а тиж реалізувати взаємну выміну штудентів і учітелів русиньского языка, респ. ученых-русиністів. На хосен вшыткых Русинів бы могло быти приготовлїня і реалізація сполочного штудійного програму на базі русиністікы.

Выходячі з домашніх можностей думаємо собі, же про пропагацию і розвой русиністікы, а посередництвом нїй і про укріплєваня духа толеранції бы было хосенне, якбы на основі взаємных договорів меджі окремыма інституціями ПУ робітници ІРЯК ПУ могли брати участь у педагогічній і научній роботі дакотрых одборных катедер, респ. і факулт ПУ, котры приготавлиють одборників на роботу в народностно змішаных регіонах. З практичных скушеностей знаємо, же окреме важным є здобываня языковых компетенцій з русиньского языка, як і комплексных знань о карпаських Русинах про штудентів теології обидвох теологічных факулт ПУ (греко-католицькой і православної), котры по скончїню штудій приходять до практики до регіонів з народностно змішаным жытельством северовыходной Словакії – без основных знань о русиньскім етніку, ёго културі, традиціях, ідентіфікачных знаках і т. д., не бісїдуючі о тім, же і без знаня языка, респ. холем діалектів той народностной меншыны. Плусом є, же ПУ понукать можность штудентам выбрати собі з предметів цілоуніверсітной понуки реалізованих окремыма інституціями ці катедрами, вдяка чому і штуденты теологічных або й інших факулт ПУ каждорочно звикнуть собі выбрати і предметы із русиністікы.

Єднов з визначных пріоріт од зачатку розвою русиністікы на ПУ є **будованя шпецїалізованой Бібліотеки карпаторусиністікы**, єдиной такой сорты в карпаськім регіоні, котра бы сохранияла пожадовану і унікатну літературу нелем про штудентів, але і докторантів і ученых з ПУ, як і з інших універсіт на Словакії і в заграничу (Plišková, 2014: 11-13). В році 1999 Меджінародна рада про науку і выміну (IREX) у Вашингтоні Пряшівску універсіту собі выбрала за едукачый центр про академічных робітників і наслідно каждорочныма гостями ІРЯК ПУ были і суть в сучасности заграничны учены з Европы і Америки. З той прічіны хочемо і в будучности приділяти векшу позорность розвою той шпецїалізованой бібліотеки, причім найвызначнішы крокы в тім контексті уж были зроблены: в році 2013 веджіня Пряшівской універсіты приділило Інституту русиньского языка і културы новы просторы в зреконтруованім севернім крылі будинку Ректорату ПУ на ул. 17. новембра 15 з єднов бівшов семінарнов

класов, в якій ся подарило побудувати бібліотеку,⁹ а зарівно виділило з розрахунку Ректорату ПУ фінанції на єй заряджіння. Наслідно ІРЯК ПУ як сполугарант проекту *Зліпшіня языковых компетенцій штудентів Пряшівской універзیتی в Пряшові в языках народностных меншын* здобыв з проекту Европского соціального фонду посередництвом Операчного програму Едукація далшы фінанції на накуп потребной літературы і побудованя **дігітальной Бібліотеки карпаторусиністікы** на базі фондів унікатной *Carpatho-Rusyn Library* Торонтської універзیتی в Канаді, котру за выше 40-рочный період научно-педагогічної работы там побудовав ведучій катедры україністікы проф. Др. Павел Роберт Магочій, основатель модерной карпаторусиністікы. Вдяка довгорочній активній кооперації з Торонтсков універзітов і Карпаторусиньскым научным центром в США, Бібліотека карпаторусиністікы ІРЯК ПУ здобыла много цінных публікацій і унікатну збірку мікрофільмів з обсягом русиньскых періодік, які выходили од половини 19. до половини 20. ст., і котры служать штудентам і учітелям нелем з Пряшівской універзیتی.

Найтяжшов работов, котру ІРЯК ПУ робить, і в будучности буде мусити робити іщі ініціатівніше, є здобываня інтересу у абсолвентів середніх школ о високошкольскы штудії русиньского языка і літературы. Усвідомлюєме собі, же актуална сітуація, котру характерізує менший інтерес о тоты штудії на ПУ, є негативным наслідком минулого політичного розвою, в котрім русиньскый народностный і языковий вопрос был скоро елімінований зо жывота общества, а з тым фактом і прямо корешпондуюча низка кількість школярів основных школ, котры ходять на години русиньского языка, але главно абсенція навчаня русиньского языка у середніх школах. З той причіны робітници інштуту в кооперації з іншыма штатнымы і народностнымы субектами мусять вложити омного веце сил до пропагачных і освітніх активіт меджі штудентами середніх школ, але і їх родічами, в сучасности уж і мімо теріторії Словацькой републікы. З тым цілём ІРЯК ПУ зачав з підпоров Уряду влады СР програму Култура народностных меншын, в сучасности вдяка підпорі проектів Фондом на підпору културы народностных меншын, організовати три едукачны проекты: зачінаючі роком 2008 – *День отвореных дверей на ПУ*, од року 2009 *Научный семінар карпаторусиністікы*, выслідком котрого суть каждорочно выдаваны рецензованы научны зборники *Studium Carpatho-Ruthenorum*, а од року 2010 *Меджінародну літню школу русиньского языка і културы Studium Carpatho-Ruthenorum*. Вшыткы тоты активіты помагають розшырєвати

9 Внаслідку реорганізації Ректорату ПУ од 1.10.2023 ІРЯК ПУ был перестігований до новых просторів – до Высокошкольського ареалу ПУ, ул. 17. новембра 1, 2. шток, секція Ц. Про робітників ІРЯК ПУ тота зміна значіла, окрем іншого, наново шорувати і будувати Бібліотеку карпаторусиністікы.

інформації о Русинах меджі шыроков громад, інформації о розвою русиністікы на Словакїї і в світі, як ай інформації о можности штудовати акредітованы програмы навчання на базї русиньского языка і літературы на Пряшівській універзіті.

Заключіня

В контексті високошкольскої освіти і науки в Словацькій републіці є русиністіка помірнo новым програмом навчання і новов научнов дісціплінов. Її історія на Пряшівській універзіті є довга лем 26 років і тот юбілей є звязаный зо зродом першого Одділїня русиньского языка і културы в рамках першого Інштїтуту народностных штудій і чужїх языків, який на ПУ vznikнув 1. септембра 1998. Концём 90-х років 20. ст. Пряшівска універзіта ся стала третєм високошкольсков інштїтуцієм в Европі – по Новім Садї в Сербїї і Нїредьгазі в Мадярьску – котра vznikла з цілём виховлєвати будучїх учїтелїв русиньского языка і літературы, розвивати сферу знань з русиньского языка, літературы, културы, і так надвязати на скоро забыты традиції з давно минулої історії, розвивати їх в контексті новой, актуальной сполоченсько-політичної і народностной сітуації – в згодї з крітеріями сучасной науки і високошкольскої практїкы і потребами Русинів на Словакїї. Тота богата, хоць часом нежычлива ку карпатьскым Русинам 200-рочна історія, наперек вшыткому, выплекала вызначных ученых і зафіксувала цінны выслїдкы їх роботы, на котры в своїх научных роботах сістематїчно ся одкликують і сучасници.

З погляду історії русиністікы на ПУ і русиньского языка як языка едукації помалы вступаєме до вызначного року – 30-рочного юбілею кодїфікації русиньского языка на Словакїї. В данім контексті тот скромный юбілей має про нас бівшу сімболїку а вірїме, же і надїй на довшу перспектїву. Вдяка нєму Пряшівска універзіта ся стала центром русиністікы, до якого регуларно ся сходить меджінародна академічна громада з розлічных країн світа, жебы представила выслїдкы своїх найновшых научных бадань з русиністікы і прямо спознала інштїтуцію, в якій ся од року 1998 зродило понад 600 публікацій з русиністікы розлічных категорій, враховано високошкольских учебників про вшыткы профїловы предметы актуальных штудійных програмів з русиньского языка і літературы, виховали ся першы учїтелї русиньского языка і літературы по році 1989 про русиньскы народностны школы, але і першы докторанты професїонално замїряны якраз на русиністіку. Хочеме підкреслити, же за результатами роботы, за котры робїтници ІРЯК ПУ были оцїнены многыма домашніма і заграничныма оцїнінями, стоїть у першім рядї сістематїчна тверда робота каждого члена

робочого колективу. Самособов, без стрічного приступу веджіня Пряшівської універзیتی, Міністерства школства, баданя, вивоя і молодежи СР, як і далшых штатных і народностных субектів розвой русиністікы на Пряшівській універзиті бы був омного комплікованішый, а выслідкы роботы в даній сфері науки омного скромнішы.

Віриме і маєме надію, же нова, наступаюча генерація русиністів не-лем в рамках Словакії, але в шыршім меджінароднім контексті буде спо-собна в будучности надвязати на выслідкы роботы сучасных русиністів і русиністікы, зафіксованы по році 1989, і розвивати дале русиністічны шту-дії так, жебы одповідали все актуалным потребам даного часу і простору, але тыж стімуловали інтерес русиньской громады о дану сферу познання.

ЛІТЕРАТУРА

- ЗОЗУЛЯК, А. (2017): Інштїтут русиньского языка і културы Пряшівской універ-зїты навсе зістане звязаный з меном професора Рене Матловіча. In: *Русин*, XXVII, 6, с. 31 – 32. ISSN 1339-5483
- КАПРАЛЬ, М. (2014): Новый русиньский інштїтут в Мадярьску. In: *Народны новинкы*, XXIV, 4, с. 3.
- КОПОРОВА, К. (2008): На Пряшівській універзиті vznikнув Інштїтут русиньско-го языка і културы. In: *Народны новинкы*, XVIII, 9 – 12, с. 2.
- КОПОРОВА, К., ед. (2018): *20 років високошкольської русиністікы : Зборник з ме-джінародной науочної конференції, Пряшівська універзита, 17. – 19. 10. 2018.* Пряшів: Пряшівська універзита – Центр языків і култур народностных мен-шын – Інштїтут русиньского языка і културы.
- МАГОЧІЙ, П. Р. (1994а): *Формування національної самосвідомості : Підкарпат-ська Русь (1848 – 1948).* Ужгород: Поличка „Карпатського краю“, № 3 – 6 (18). 296 с. ISSN 0869-0782
- МАГОЧІЙ, П. Р. (1994б): *Русины на Словеньску.* Пряшов: Русинська оброда. 216 с. ISBN 80-88769-05-1
- МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І., укладачі (2010): *Енциклопедія історії та култури карпатських русинів.* Ужгород: Видавництво В. Падяка. 853 с. ISBN 978-966-387-044-1
- ПЛІШКОВА, А. (2003): Конець 20. сторіча – історичный зачаток про русиньскы школы. In: ХОМА, Василь (ед.): *Русиньський літературный алманах. Юбі-лейный рік Александра Духновіча.* Пряшів: Сполук русиньскых писателів Словеньска, с. 126-131. ISBN 80-8769-44-2
- ПЛІШКОВА, А. (2008): *Русиньський язык на Словеньску (Короткий нарис істо-рії і сучасности).* Пряшів: Світовий конгрес Русинів. 204 с. ISBN 978-80-88769-86-6

ПЛІШКОВА, А. (2018): Зачінають ся нова етапа високошкольської русиністики. In: *Русин*, XXVIII, 5, с. 1-2. ISSN 1339-5483

FEJSA, M. (2008): Vzdělávací systém Rusínů v Srbsku. In: PLIŠKOVÁ, A. (ed.) *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, s. 192-201.

MAGOCSI, P. R., ed. (1996): *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia / Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Carpatho-Rusyn Research Center. 170 s. ISBN O-88033-331-6

PLIŠKOVÁ, A. (2007): Náčrt histórie, súčasnosti a nožnej perspektívy Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií PU. In: PLIŠKOVÁ, A. (ed.) *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 5-22. ISBN 978-80-8068-710-6

PLIŠKOVÁ, A. (2009): Rusinistika na Prešovskej univerzite. In: КОПОРОВА, К. (Ed.) *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиністики*. Prešov: Prešovská univerzita – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, s. 126-131. ISBN 978-80-555-0104-8

PLIŠKOVÁ, A. (2014): PU v Prešove bude mať unikátnu knižnicu karpatorusinistiky. In: *NA PU|Ze : Časopis PU v Prešove*, VII, 1, apríl 2014, s. 11-13. ISSN 1337-9208

РУСИНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК УЧЕБНИЙ ПРЕДМЕТ И ОБЪЕКТ НАУЧНЫХ ИЗГЛЯДОВАНЬ НА ПРЯШІВСЬКОМУ УНІВЕРЗІТЕТІ

Валерій ПАДЯК

Анотация

Автор зhrнул комплексну аналізу стану літературної науки за останнє десятиріччя на Уставі русинського мови і культури Центру мов і культур національних меншин Пряшівської університету в Пряшіві до двох важливих проблем. Суть: 1) стан викладання русинської літератури в межах бакалаврського і магістерського студійного програму „Вчительство русинського мови і літератури“; а 2) результати підготовки в межах наукових досліджень творчості видатних і забутих русинських письменників 19. – початку 21. століття і використання літературних текстів при викладанні русинської літератури на УРЖК. Але якщо б було потрібно підготувати декілька підручників русинської літератури (а це по перше раз по другій світовій війні!) і видати декілька книг русинських письменників, узгодити процес викладання русинської літератури це було б неможливо. Кількість академічних годин, які є на літературу виділені в межах студійного програму, це занадто мало. В порівнянні з годинами на русинську мову це тільки 20%.

Ключові слова: карпаторусиністика, русинська література, студійний програму, вчительство русинського мови і літератури, Устав русинського мови і культури, Валерій Падяк.

Літературна творчість є важливим чинником цивілізованого суспільства. Література існує зараз у багатьох формах, то значить у багатьох проявах. Але в межах нашої публікації не будемо говорити за літературу це то як естетичні явища, духовні чи емоційні, це за історичний, соціальний, політичний контекст творів літератури і т. д.. Скорше поговоримо за те, що б було в межах постколоніальної теорії означили як *‘борьбу за пережиття и вытворения позитивной идентичности’*¹. Борьба против негативной

1 Майподробно за можливість і переваги аналізу карпаторусинської літератури в межах так званої постколоніальної теорії мож прочитати у монографії сучасної американської дослідниці русинського походження Елейн Русінко. *Позирай: Е. RUSINKO. Straddling Borders: Literature and Identity in Subcarpathian Rus’*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto, 2003, р. 14-18. Зокрема, вона пише: «...postcolonial theory, like cultural studies, does not constitute a precise methodology of field of inquiry. Rather, it allows a perspective from which the cultural discourse of marginalized groups can be appreciated as assertions of identity and strategies for survival» (р. 15). (Товмачення на русинський мову: «...постколоніальна теорія, як і культурологія, не є конкретною методологією авадь научним обґрунтуванням. Скорше, вона поручає перспективу,

ідентичности то, приміром, боротьба против утверження «*русины суть етнографічнов группов українського народа*» ци, приміром, «*русинський язык є діалектом української мови*». Боротьба – то є vytворення системи доказательств на хосен своєї, одмінной од других, ідентичности ци, приміром, доказательств окремішности языка, але не діалекта иншакого языка.

Позір на літературу як на способ боротьбы за пережитя силує нас попоризати на изъязь літературы из языком. У первім ряді поговориме за язык. У Біблії слово «язык» (назывный падеж множины: «языцы»; винительный падеж множины: «языкы») стрічає ся доста часто. Проілуструєме того из псалтырі². Царь Давід каже: «Хваліте Господа всі *языцы*» (псалом 116). Ци каже: «Всі *языцы* всплещате руками» (псалом 46). Ци каже у тому самому сорок шестому псалмі: «Воцарися Бог *над языкы*» авадь «Покори люди нам и *языкы* под ноги наша». Як видиме, сесе слово – слово «язык» – усе має у Біблії иншакоє значеня, чим то, котреє мы днесь вкладаєме у сесе слово. И значеня сесе – «НАРОД»! То значит, коли Біблія пригадує слово «язык» ци «языцы», усе иде за даякий «народ» ци «народы», и то значит, же у Біблії ознаков (єдинов ознаков!) про каждый народ є його материнський язык. Иншак повісти: язык є не просто майважнов, айбо єдинов незамінимов ознаков егістенції народа – той історичной общости людей, што ся сформовала на даякій території на закладі общого языка, але тыж других знаків, як то происхоження, віра, традиції, способ житя и особитость псіхічного положеня – ци то иде за племя, ци за народность, ци за націю. Фактично, язык егістує у народі, а народ чує ся єдинов, нерозділимов общинов вдяка материнському языку. И в біблійні часы так то было, и днесь так то є, и у будучности так то буде. Истрата материнського языка викликує процеси

з котрої культурный дискурс маргіналізованих групп мож оцінити як утверження ідентичности и стратегії пережитя»).

- 2 Цітуєме рядки из Біблії подля єдної из майдавних рукописных книг у карпатських русинів, так называной Мукачевської псалтырі середини XV столітя, котру палеографы (главно монах и літератор А. Кралицький) однайшли у книготеці Мукачевського монастыря, одты походит її сочасна назва – «мукачевська». Днесь Мукачевська псалтыря сохрание ся у фондах Закарпатського краєзнавательного музея им. Т. Легоцького в Ужгороді. Автор статі мав можность веце раз аналізувати текст атсєї псалтырі, але главно изглядовати історію викраденя и пак щастливого навернення до музея атсєго прекрасного, естетично бездоганного рукописного фоліанта doby середновіку. *Позирай*: В. ПАДЯК. Жреці та вандалы: навколо Мукачевського псалтыру. In: *Карпатський край*, 1993, № 1, с. 14-15; № 2, с. 9-11; № 3, с. 8-9; №4-6, с. 41-43. *Тыж позирай*: В. ПАДЯК. «Мукачівський псалтыр» в оцінці вчених-славістів другої половини XIX столітя. In: *Carpatica-Karpatyka*. Випуск 2: Актуальні питання історії, історіографії і культури країн центральної і південно-східної Європы. Ужгород, 1993, с. 152-162.

поступной, повной и ненавортной асімілації того народа. Иншак повісти: є язык – є народ! не є языка – не є народа!

Література егістує од того самого часу, од котрого егістує материнський язык. (Не говориме туй за літературу у сочаснім розуменю того слова, а, скорше, як за універзалну категорію, своєродну колыску про язык ци чрево про плод, язык про мысль ци крыла про лет). Універзалность літературы у тому, же годна вна ся приспособити ид потребам языка и прийняти форму, сорозмірну вышці розвоя языка на даный час авадь драматизму еволуції етноса у данім історичнім періоді. Потребна форма – сесе (кедь позирати крузь столітя історії народа) на ранішній етапі – ритуално-магічні заклинання, дале – устна поетична традиція, ищи дале література стає важнов формов наповнення потреб писемной културы, способом історичной памяти народа, дале – магістралнов путёв національных издвигів ци выказом естетичных потреб сформовавшой ся нації.

Фактично, література як феномен є майвысшов формов егістенції языка. У літературі язык ся шлайфує, язык ся рафінує, язык ся чистить, язык ся обогачує, він стає майлаконічний, майгнуцький, майпластичный, майвыразный, майчічкастый, майструктурований, май стілістично богатый и т. д.

Література сповняє роль главного індикатора егістенційности материнського языка, а дале и народа (у первім ряді – житяспособности народа днесь), але тыж схопности формовати основы розвоя и прогреса, як закладні условія про будучность того народа. Індикатор егістенційности – то, як бы парафразовати поета и національного генія А. Духновича, котрый у драматичні часы про русинський народ зазвідав русинів: «ци / и накілко русинський народ днесь миру есть современный?»³.

Література акурат є тым індикатором егістенційности и доказує, што народ хоснує свій язык не лем про прімарні потреби (функція комунікованя), але тыж ся старає на културу, просвіту, цивілізованость, інтелігентность, розвой, на науку – иншак повісти, старає ся быти органічнов частёв цивілізованого, культурно богатого світу.

Народ, котрый вытворив свою літературу (то значит, свою и на свому языку), не мож тримати за часть иншакого народа. Не дає ся! Асімілатор, анексант, окупант, ініціатор етноцида ци лінгвоцида – ушиткі вни мусят ся уступити тому народу.

Язык, котрый перейде через літературу, нелем формує нові и нові генерації читателів – школованых, ерудованых людей. Він формує кадры на-
учників, дипломатів, політиків, урядників, у ширшім контексті – націонал-

3 Сесь шорик А. Духновича (1803–1865) взяли сьме из ёго стиха «Вручаніє» («Я Русин был, есмь и буду...»): «Великий мой род и главный, / Миру есть современный, / Духом и силою славный, / Всім народам пріємный».

ну інтелігенцію, але ищи у майширшім значеню – націонално пасіонарну еліту общества.

То значит, література ведно из языком суть алфов и омегов егізістенції народа. И то є аксіома! Мож переписати учебники історії: за файні гроші історик, як картяш-чаловка, сфалшує факты и «докаже», же сесь народ неегзістує. Географы перепишут назвы сел и варошів – также раз ся збудите и ся зачудуете: бо ся родили и живете на Словакії, айбо (подля мапы) сьте в «Українських Карпатах» и ходите у русинськїм Свиднику до етнографичного Музея української культури. Влада купит собі етнологів, діалектологів, фолклористів, а главно – ідеологів, як то є, приміром, днесь в Україні из двиганям крайніх праворадікалів, котрі, хотяй не у фаворі в Україні, межи тым на Підкарпатю вни суть у ласці в української влады. Українські крайні праворадікалы, котрі усе звыкли демонструвати высокый уровень нетерпимости до неукраинських етносів, днесь наше русинське національне двиганя (а Европа вызнає, ож націоналізм у своїв основі не є ксенофобієв!) одверто означують як «антиукраинський сепаратізм», что є синонімом понятя «враг української державы и українського народа»⁴.

Главну роль у літературі грає Поет. Роль сього протагоніста, позираючи крузь столітя, усе є соціално значуща. Як Пастырь сокотит добыток свого племені, як Вояк охрanyaє спокій свого народа, так Поет береже материнський язык. Поет формує літературу, література вытворює ся через язык, язык є єдинов ознаков егізістенції народа. Важно памнятати на трояку прирону ипной егізістенції народа:

Поет ↔ Література ↔ Язык

⁴ За якмай свіжший приклад русинофобських выступів у пресі (главно на інтернеті), де русинів винять в «антиукраинському сепаратізмі», мож поважовати реакцію української влады на виданя у Пряшові 400-сторонковой книги выбратых творів А. Духновича (2023). Хотяй книга має на свому балансі уже 8 позитивных рецензій, «добрі познатому русинофобу» Олександру Гаврошу из Ужгорода, котрый ани не напише што вто за книга, ци добрі вна вшорена и т. д., у книзі «смердит» научне заключения вшорителя доц. В. Падыака за патріотизм національного лідера карпатських русинів, автора гімна «Вручаніє» Александра Духновича. Подля крітика-русинофоба, за Духновича яло бы писати лем як за «благого москвофіла», котрый «садив квіточкы у городчику і писав букварики для школярів». Май широко за сесе наміреня обвинити русинів у «антиукраинському сепаратізмі» *позирай*: П. Медвідь. Война кампани не перешкадають. Ін: *НН інфо Русин*, 2024, Рочник. 21 (33), ч. 17, с. 12.

Не так давно у передслові до нової книги поезії підкарпатської русинської поетеси нової – інтернетової – генерації Лесі Адамової-Стецович написав їй атсякі шорикы за проблему ненавортной асіміляції русинського народу и за чеканя на месію-захранаря материнського языка: «Коли народу чажко, на помуч приходит месія-захранарь. И не буде то міліонарь из своїма міліярдами, што годні накормити цілый світ. И не буде то політик из своєв глобалнов політичнов програмов спасіня людства. И не буде то філософ, котрый ти подасть пораду, як спасти свою душу. И не буде то полководець, што годен своєв силов-моцов зничтожити любого врага. Ани не буде то історик из своїм талмудом, де чіношно пописано житя-бытя того народа у минувшину. Нивалушні вни на нич. Посланець божий – Поет! Лем Поет!»⁵

Докля Поет живый – бесіда ся розвиває! Докля каждоденно чути язык народа – народ живый! Нам треба днесь стовкы поетів, прозаиків, драматиків, публицистів, котрі напишут книжки – тисячі книжок! Як доказ егістенції русинського народа. Туй не треба ся огорчати, что русинська література гев-там не дотягує до рівня світових літератур. Вна є. И то є главное. Бо вна, література, сповняє свою місію – вна є главный доказ твердой, ипной егістенції народа. Як уповів національний поет А. Духнович, «без літературы суцїй народ мертвый єсть!» (Духнович, 1989).

Теперь ся спустиме из філософських небес на нашу грішну землю. Аналіз сітуації из русинськов літературов на Пряшівському університеті робиме на закладі своїх властных заміток. На ПУ, конкретно на Інституті русинського языка и культуры (курто: ІРЯК), а днесь у рамках Центра языків и культур народностных меншин, органічнов структуров котрого є днесь ІРЯК, я роблю од року 2010 як одборный асистент, а дале як доцент.

Русинська література, на мій позір, днесь на ПУ є підціненов. За сесе поговориме ниже. На ПУ про абітурієнтів середніх школ (и бакаларів) у рамках здобытя высшего професійного образования подля спеціальности (фаха) «русинський язык и література» є отворений лем педагогічний (двофаховый) профіль (то значит «*študijný program*») ‘Учительство русинського языка и літературы’ у комбінації из далшым педагогічним фахом (учитель історії, географії, тіловыховы, чужых языків и т.д.). Непедагогічна спеціальность, а то значит єднофаховый профіль (*študijný program*) ‘Славістика. Русинський язык и література’ не може быти отворений до того часу, докля інститут не застачит далшых двох доцентів. (Двох про педагогічне одділення и двох про славістичне). И сесе проблема, бо специфічне на Словакїї здобытя двох фахів / спеціальностей (т. н. школованя «у комбінації») не дозволяє брати на магістерське одділення бакаларів из других держав, де

5 Поетична избєрка Лесі Адамової-Стецович є напланована в печать на 2025 рік.

живут русины, приміром скончивших бакаларів по Новісадським університеті из Сербії ци по Ягелонським університеті из Польщі, тыж из Мадярщины, Украины, де всягды є застаченоє лем єднофаховое школованя, не говорячи уже за абітурієнтів из других высоких школ на Словакії.

То значит, перва главна проблема – габілітовані доценты. Од року 2010, коли на доцента габілітовала п. А. Плішкова, доднесь приріс нам (у році 2020) лем єден доцент (В. Падык). Туй ставлю реалный вопрос: ци русинський інститут буде даколи мати веце як двох доцентів, ци й професорів? Я думаю, же є ту проблема. А то значит, што тужба у ближній перспективі отворити одділення (*študijný program*) ‘Славістика. Русинський язык и література’, де буде глубоко ся студіювати русинський язык и література а тыж далші предмети русинського профіля як то історія карпатських русинів, їх фольклор, етнографія, соціологія и т.д., нам ся не виплатит. А то значит, што на тому єдиному одділеню, педагогічному, котре, вдяка кваліфікованым сотрудникам, днесь маєме на ІРЯК, и на котрому маєме можность приправити до професіонального житя будущего русинського учителя, маєме думати на широкий круг інтересовань нашого учителя – понукнути му важні про єго професіональний рост темы не лем из языка, але тыж літературы, історії, етнографії, фольклора, основ научных изгядовань и т.д.

На педагогічному одділеню ‘Учительство русинського языка и літературы у комбінації’ на днесь суть акредітовані дві програмы – бакаларська (1-й ступень) и магістерська (2-й ступень), а докторантська програма акредітована в рамках студійной програмы ‘Славістика. Русинський язык и література’.

Нижє подаєме студійный (учебный) план из русинської літературы на бакаларському и магістерському одділеннях ПУ⁶. (Позирай Таблиці 1, 2).

Як видиме, из формального бока, програма заосмотрює штудованя русинської літературы од часу середновіку и аж до днешніх часів, и то подля хронологічного прінціпа. Занятя из літературы перебігавут на другому и третьому рочниках бакаларського одділення и на первом рочнику магістерського одділення. Є то пять предметів из статусом «*rovinné predmety*», три предмети из статусом «*rovinne voliteľné predmety*» и єден – из статусом «*výberové predmety*». То значит (подля выбора студента) овін на університеті може мати из літературы за 5 років школованя максимум девять предметів (9), але мінімум – лем тых пять (5) из статусом повинных

6 Цілий студійный (учебный) план по програмі ‘Učiteľstvo rusínskeho jazyka a literatúry v kombinácii’ є доступный online. Позирай а) план бакаларського одділення: https://www.unipo.sk/public/media/43196/PRILOHA_02_CJKNM_Bc_RsB_komb-u_df_OSP.pdf [30.12.2024]; б) план магістерського одділення: https://www.unipo.sk/public/media/43196/PRILOHA_02_CJKNM_Mgr_RsM_komb-u_df_OSP.pdf [30.12.2024].

Таблиця 1

БАКАЛАРСЬКЕ ОДДІЛЕННЯ (Bkl.)		
povinné predmety	povinne voliteľné predmety	výberové predmety
1. Úvod do štúdia literatúry	1. Kapitoly z teórie literatúry	1. Vybrané kapitoly z dejín rusínskej literatúry a kultúry
2. Staršia rusínska literatúra		
3. Rusínska národnobuditeľská literatúra (1848 – 1918)		
4. Rusínska literatúra medzivojnového obdobia (1918 – 1939)		

Таблиця 2

МАГІСТЕРСЬКЕ ОДДІЛЕННЯ (Mgr.)		
povinné predmety	povinne voliteľné predmety	výberové predmety
1. Súčasná rusínska literatúra (druhá pol. 20. – zač. 21. st.)	1. Kapitoly z dejín rusínskej dramatickej tvorby a divadla	
	2. Prehľad svetovej rusínskej literatúry	

(povinné predmety). Є то много ци мало? То мож порівняти из статусом русинського языка на ІРЯК. Подля выбора студента, овін на університеті може мати из русинського языка (без предметів школьної дідактики) за 5 років максимум тридцять єден предмет (31) (povinné + povinne voliteľné + výberové predmety), але мінімум – двадцять повинних (20). Схематично то мож представити так (*Позирай Таблицю 3*).

Така діспропорція (четыре до єдного) говорит сама за себе: студенты много ходят на занятя из языка, але мало уважавут на читаня текстів літературы. И то є велика проблема. Кедь представити собі, же язык то – теорія, а література то – практика, мусиме – у ступаї філософів XVIII столітя, годно быти же був то акурат німець Емануел Кант (1724–1804) – повторити важный філософський постулат: «Теорія без практики є мертвов». И туй ся напрошує реторичный вопрос: кедь студент русинського одділення має много курсів из русинського языка и має омного менше курсів из

Таблиця 3

Русинський...	...язык	...література	Процентно (язык : література)
Povinné predmety (Bkl.+ Mgr.)	20	5	80% : 20%
Разом: Povinné, povinne voliteľné, výberové predmety (Bkl.+ Mgr.)	31	9	77,5% : 22,5%

русинської літератури, то як ми, педагоги, можемо посиловати го читати твори русинської літератури? Мої студенти (тоты, што скончили на Словакії словацькоязычні школы, а иншакых школ не є!) доста часто ся признавут, же їм чажко читати тексты, писані кирилков, їх око скорше привченой на латинку. Побороти сесю проблему мож лем сістемным и сістематичным читаням текстів русинських писателів – и класиків, и сочасників, але тыж читаням всевозможных текстів на других восточнославянських языках, у первім шорі – на українському и російському. Благо, карпатознательство (за два послідні столітя) уміщує у собі доста текстів на українському и російському языках, тыж на язычію – як выслідок політичної заангажованости Росії и Украины мати вплив на формованя ідентичности карпатських русинів.

Сеся проблема (слабого читаня текстів русинської літератури) є заязана на ищи єдну проблему – проблему хоснованя у письмовому ци устному комунікованю гет значного числа словакізмів. Природну асіміляцію русинів у словацькому языковому окруженю нихто не одміняв. Але доста часто русины на Словакії, позбавлені природной можности черяти лексику из восточно-славянського языкового студника (котрый мав бы мати статус главного про русинів!) и тым збагачовати свій лексичный запас, зनावут наградити потребное слово словакізмом. Зануреня у тексты русинської и далших восточнославянських літератур може туй читаво помочи студенту.

Сесю проблему знає приумножити не цалком логічное, на наш позір, заведеня до учебного (студійного) плану у розділі «výberové predmety» двох курсів польського языка – ‘Poľský jazyk pre slavistov I.’ (на бакаларському oddіленю) и ‘Poľský jazyk pre slavistov II.’ (на магістерському oddіленю). Русины на Словакії – абсолвенты словацькых школ, треба признати, добре розумівут также чеський язык. У тім контексті ученя ищи єдного, уже третого, западнославянського языка гет конфронтує из смутным фактом слабого знатя так восточнославянських языків, як кирилкы вцілови. Польський язык яло бы наградити єдным из восточнославянських

языків. На наш позір, подля сочасной концепції політичного моделювання завітрішной Европы и проблем лінгво- и етноциду карпатських русинів у контексті політичних наративів сочасной України вибор мав бы пасти акурат на український язык.

До того треба додати: на ІРЯК нигда ся не читав такий важный предмет як ‘Русинський фолклор’, авадь народна творчость русинського народа (Rusinská ľudová poetická tvorivost’ /folklor). Казки, легенды, міфы, приповідки – суть то образчики експресивной культуры, вни дадут ясної розуменя, як ся формує од непамяти інтерес народа ид літературній творчости, яков была од правіку примордіална літературна творчость. Акурат из того предмета мало бы ся зачинати на університеті выученя русинської літературы. И сесь предмет, до того, має мати статус «*provinný predmet*».

Ищи май драматичнов є ситуація из русинськов літературов на ПУ, кедь попозирати на обсяг предмета в академічних годинах. Приміром, ‘Rusínska národnobuditeľská literatúra (1848 – 1918)’; сесь предмет вінує ся єдному из майважных періодів літературного двигання у карпатських русинів – добі будительства – и обключає творчость А. Духновича, А. Павловича, А. Кралицького, Корытнянського (И. Даниловича), Попрадова (Ю. Ставровського), Є Фенцика, И. Сілвая, А. Митрака, А. Гомічкова, Ф. Злоцького, Н. Нодя, Пряшівського літературного заведенія – и аж до Гавріїла Костельника у Сербії и Емілія Кубека у США. На аналіз творчости поверьх двадцятёх писателів програма приділяє 26 академічних годин (13 годин лекцій и 13 годин семінарської роботи). Але скоро за каждым писателём стоить штомайменше тупет творів. Выходиме из того так, што лектор подає творчость 3-5 писателів, часть матеріала переносиме до груп «*provinné voliteľné predmety*» авадь «*výberové predmety*». Така система, мусай повісти, не мотивує студентів читати: є того читаня велё, але током єдного семестра обсяг обовязного читаня студентам осилити ся не дає.

Які туй можут быти далші варіанти рішеня проблемы наповнення студійного (учебного) плана на бакаларському и магістерському одділеннях новими предметами из літературы ци росширення уже представлених предметів? На педагогічному одділеню ‘Учительство русинського языка и літературы у комбінації’ (туй домінантнеє слово – у комбінації!) даякі значні можності про маневры однайти ся не даст. Паралелно из русинським одділенням студенты здобывавут освіту на ищи єдному педагогічному одділеню, то значит, штомайменше 50% академічних годин уж суть зарезервовані за тов другов спеціалностёв. Резервы мусай глядати в рамках свого студійного плана. На наш позір, діспропорцію (четыре до єдного) у порівнанню «язык – література» майекспліцитно мож видіти, кедь поровнати кількість виділених академічних годин на такий сімчленный

курс як ‘Komunikatívne zručnosti v rusínskom jazyku’ (I-VII). (Фактично, иде за камуфлований предмет ‘Правила орфографії’). Предмет однесений до розряду ‘povinné predmety’ и учит ся на бакаларському одділеню током чотырѣх семестрів (26 год. $\times$ 4 = 104 год.), а дале – на магістерському током трѣх семестрів (26 год. $\times$ 3 = 78 год.). Се при тому, што на ушиткі (четыре) предмети из літературы из статусом ‘povinné predmety’ на бакаларському одділеню приділено 104 год., а на магістерському одділеню на єдиный предмет из літературы из статусом ‘povinné predmety’ одведено 26 год. Наконєць, предмет ‘Komunikatívne zručnosti v rusínskom jazyku’, кедь приділити му менше академічных годин и, приміром, на магістерському одділеню перевести у розряд ‘povinne voliteľné’ ци ‘výberové’ предмети, нич не програє, кедь наградити години, што ся высвободили, виданям брошуры «Правила орфографії и пунктуації» а тыж зборника цвічень. Студенты годні самостойно навчити ся многих правил, а май глубокой опанованя карпаторусинської літературы и сам процес читаня творів (в рамках росширєных предметів из літературы) читаво поможут студенту закріпити теоретичной знатя тыж из многих вѣпросів языка.

До кінця, у рамках учебного плана на ІРЯК доднєсь ся не подарило рішити важну методологічну проблему: што є обєктом изглядованя на курсі русинської літературы: ци є то літературна творчость писателів у границях днешнєй Словакії, ци маєме майшироко попозирати на літературу як творчость писателів історичной Підкарпатської Руси (котра даколи належала Угорському корольству, днєсь то Пряшівський край и Закарпатська область), ци маєме ищи май широко брати – анализувати творчость включно писателів Лемковины, ци щи и Сербії, ци аж и Сіверной Америки? А де взяти додаточні години на тот матеріал? Тота сама проблема на магістерському одділеню из предметом ‘Сочасна русинська література’. Ци маєме, окрем текстів писателів Словакії, говорити, приміром, за лемківську літературу «на вигнаню» и творчость найважніших русинських писателів на Україні?

Мож бы и дале говорити за проблемы диспропорцій у вѣпросах преподаваня языка и літературы на педагогічному одділеню ‘Учительство русинського языка и літературы у комбінації...’, айбо анализ учебной програмы вцілови не є предметом нашої статі; тій темі плануєме приділити єдну з далших публикацій.

Ясною діло, хотькотрі реформы треба зачинати (и то публично!) по волі ушитких заінтересованых сторон – академічных інституцій, ведєня універзітєта, общественных організацій, научных авторітетів и т.д. Уже зато, бо ІРЯК є єдинов на Словакії русинськов научно-педагогічних інституцій. Зато и мої порады, котрі мав им потребу туй высше озвучити, треба брати лем як єден из варіантів еволуції ІРЯК у модерну інституцію, але

той треба посудити поради других експертів и авторитетных фахманів ци менеджерів у системі освіти національных меншин.

Межи тым, мої поради надіктовані важными фаховыми досягненнями ІРЯК в области карпаторусиністики, и у первім ряді – літературознальства. У році 2010 (и то первый раз по Другій світовій війні!) на інституті був написаний и доднесь выдержав чetyре видання (на русинському, украинському и польському языках) високошкольський учебник «Нарис історії карпаторусинської літературы» (Падык, 2010; Падык, 2012; Падык, 2016; Padiak, 2017). На днесь сесь учебник (што ледве перевысшав 300 боків) уже себе вычеряв, зато ся ладит май обємное видання – історія літературы у двох книжках. У році 2018 у видавательстві Пряшівського універзитету выйшов високошкольський учебник «Історія карпаторусинського національного театра и драматургії» (Падык, 2018), котрый на перспективу мав бы лячи в основу нового учебного предмета. На 2025 рік є напланований учебник-хрестоматія сочасной лемківської поезії, котрый як первый лігає в основу курса ‘*Súčasná rusínska literatúra (druhá pol. 20. – zač. 21. st.)*’. Суть наплановані и далші учебники, як то «Літературне життя и розвой карпаторусинської літературы у США (друга пол. ХІХ – перва пол. ХХ ст.)», «Давніша карпаторусинська література» и др.

Важным напрямом научных изгядовань на Пряшівському універзитеті в области літературознальства має стати приправа про потреби студентів творів класичной и сочасной карпаторусинської літературы. Думаєме на видання хрестоматій и антологій, але зачали сьме из перевидання окремых творів. Як факсиміле од року 2013 знова видані (у серії «Русинське факсиміле», серію веде В. Падык) знакові твори підкарпаторусинської драматургії ХІХ-ХХ століть, як то Александра Духновича «Добродітель превьшає богатство» (Духнович, 2013), Ёсифа Кизака «Свадьбов ся начинат и свадьбов ся скончит» (Кизак, 2013), Владимира Грабаря и Михайла Лугоша «Овчарь» (Грабарь – Лугош, 2017) и русинського мученика Андрея Бродія «Шпекулянты» (Бродій, 2019).

Далшов етапов мож тримати видання выбратых творів класиків карпаторусинської літературы. Сякі, доста грубі, 400-сторонкові книжки, дадут релативно повну представу за творчость єдного писателя, вни умішувут дакілко єго творів и репрезентувут многожанровой богатство писателя. У серії «Русинська класика» (вшорителі В. Падык и М. Павліч) од року 2019 уже выйшли книжки найважнішых творів Александра Духновича (Духнович, 2023/1), Анатолія Кралицького (Кралицький, 2019) и Євгенія Фенцика (Фенцик, 2021). Суть наплановані далші книги у тій серії – од А. Павловича, Е. Кубека, Попрадова (Ю.Ставровського), Ю. Станинця и др.

Єдным из майамбітних планів на ІРЯК суть повні (ци релативно повні) видання творів класиків русинської літературы. В історії підкарпатору-

синського літературознавства сякоє явленя мож тримати за позарядове – лем раз ся подарило реалізувати сякий многорочный проєкт; иде за виданя у 1968 аж 2019 роках творів А. Духновича у 4-х томах (вшорили го главно Олена Рудловчак, але тыж Василь Микитась и Михайло Ричалка). Днесь на ІРЯК така робота ся веде сістемно – поступно ся ладят тексты писателів и у міру готовости матеріал ся складає в окремі томы. Пак за даякий час окремі томы треба буде лем звести до єдного многотомного виданя. Сесь процес ищи на стадії нагромажованя літературного матеріала, але и так уже ся подарило од року 2020 выдати (вшорителі В. Падык и М. Павліч) три томы од карпаторусинських писателів: А. Кралицького «Князь Лаборець» (Кралицький, 2020), Є. Фенцика «Князь Корьятович» (Фенчик, 2023) и А. Духновича під назвов «Моя ліра и кимвал» (Духнович, 2023/2).

Ищи єден літературный проєкт на ІРЯК поязанный из первов професіоналнов театралнов інституцій в карпатських русинів – Театром Александра Духновича у Пряшові (курто: ТАД). За тридцять пять років (од часу, коли під веденєм дірктора Я. Сысака труппа у 1990-му році перейшла из українського на русинський язык) театр заграва на сцені у русинським языку веце 150 пєс світової драматургії, а сам театр став візитков русинської ренесанції, але тыж – культурным феноменом сочасной Словакії. Про русинські переклады пєс ся постарали режисеры и літераторы так самого театра, як и позваті творчі особы. Туй у первім ряді ся постарали Василь Турок, Ярослав Сысак, Валерій Купка, Петро Медвідь и др. Сесі переклады (по доста успішному житю пєс на русинській сцені, а скоро вшиткі тоты пєсы уже выпали из сочасного репертоара ТАД) дондєсь обставали у рукописах. Нашов задачов было не лем однайти рукописы (театер у пренаятій будові за свій архів ся не постарав), але вшорити тексты и опублікувати їх. Тиражовані у книжній подобі пєсы ставут явным наслідством народа, отвореным про каждого, хто має інтерес до русинської культуры. Дондєсь у серії «ТАД» ся подарило выдати (вшорителі В. Падык и М. Павліч) три книжки: «Театер Александра Духновича: 30 років. Выбор із репертоара» (ТАД, 2020), «Театер Александра Духновича у перекладах Ярослава Сысака» (ТАД, 2022) и «Театер Александра Духновича у перекладах Валерія Купки» (ТАД, 2024). Суть наплановані и далші книги у тій серії, у первім ряді од сочасного перекладача, поета, організатора русинського новинарства Петра Медвідя и, главно, од Василя Турка (1940–2005). Послідный як єден из майважных зачинателів и лідерів русинського національного двиғаня на Словакії, голова Русинської оброды у 1990-ых роках, драматик ТАДа и писатель став ся тыж майплодным перекладачом пєс світової драматургії про репертоар свого русинського театра. Ёго переклады заслужено наплановали сьме у дакілко книжках.

У році 2020 рішенням габілітаційної комісії Філософічного факультета Університету Коменського в Братиславі преподавателю Пряшівського університету Валерію Падяку, к. н. був приділений научно-педагогічний титул доцента у спеціалізації ‘Славянські языки и літературы’.

Ушиткі тоты досягнення за послідні пятнадцять років в области літературознательства и педагогіки на ІРЯК уже днесь позітивно впливають на уровень преподавания карпаторусинської літературы на Пряшівському університеті и годні притягти білшое число студентів. Вни вытворюють условия про новый статус ІРЯК у русинському світі як єдного из майавторітетных експертных центрів в области літературознательства и історії літературы и культуры карпатських русинів. Вни годні стати красаугольным камінєм про далші трансформації єдиной на Словакії научно-педагогічної інституції и вытворення по волі ушитких заінтересованих сторон нового модерного научно-педагогічного центра карпаторусиністики.

ЛІТЕРАТУРА

- БРОДІЙ А. (2019): Шпекулянты : комедія на 1 дію / Изгядовательный центр карпатістики; позадслово В. Падяка; серію веде В. Падяк. – Факсімільне видання подля: Бродій А. И. Спекулянты : комедія въ одномъ дѣйствіи. – Ужгород : Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1932. – Ужгород : Выдавательства Валерія Падяка, 2019, 72 с. (серія: Русинське факсімиле. Книга четверта).
- ГРАБАРЬ В. – ЛУГОШ М. (2017): Овчарь : драма из селського житя подля сужета Сіона Сільвая на 4 дії / дію / Изгядовательный центр карпатістики ; позадслово В. Падяка; серію веде В. Падяк. – Факсімільне видання подля : Овчарь: драма изъ сельской жизни по сюжету Сіона Сильвая въ 4-х дѣйствіяхъ. – Ужгородъ: типографія «Ламъ», 1940. – Ужгород: Выдавательства В. Падяка, 2017, 112 с. (серія: Русинське факсімиле. Книга третя).
- ДУХНОВИЧ А. (2013): Добродітель превышає богатство : игра на три дії: на честь 210. роковин народження А. Духновича / [Изгядовательный центр карпатістики]; позадслово В. Падяка; [серію веде В. Падяк]. – Факсімільне видання подля: Духновичъ, Александеръ. Добродѣтель превышаетъ богатство: игра въ трехъ дѣйствіяхъ. – Ужгородъ : Книгопечатня акціонерного товариства “УНІО”, 1923. – Ужгород : Выдавательства В. Падяка, 2013, 68 с. (серія: Русинське факсімиле. Книга перша).
- ДУХНОВИЧ А. (2023/1): Творы / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательства Пряшівського університета, 2023, 400 с. (серія: Русинська класика).
- ДУХНОВИЧ А. (2023/2): «Моя ліра и кимвал»: Поезія, проза, драматургія / Выдания вшорив и тексты транслітеровав В. Падяк = «Az én líráм és cінtányérom»: költészet, próza, dramaturgia / Szerkesztés, ruszin szövegek transliterálása V. Pagyak / А. Духнович = А. Duchnovics. – Будапешт = Budapest, 2023, 264 с.

- ДУХНОВИЧ О. (1989): Твори. В 4-х тт. Т. 3 / Упоряд. О. Рудловчак. – Словацьке пед. вид-во в Братіславі; Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1989, с. 241.
- КИЗАК Й. (2013): Свадьбов ся начинат и свадьбов ся скончит : селська игра з музиков у 3-х діях / [Изгледовательный центр карпатістики]; позадслово В. Падяка; [серію веде В. Падяк]. – Факсімільне видання подля: Кизак, Іосиф. Свадьбой начинается и свадьбой кончится. – Книгопечатня “Св. Николая” в Пряшевѣ, 1937. – Ужгород : Выдавательство В. Падяка, 2013, 60 с. (серія: Русинське факсімиле. Книга друга).
- КРАЛИЦЬКИЙ А. (2019): Твори / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівського університета, 2019, 440 с. (серія: Русинська класика).
- КРАЛИЦЬКИЙ А. (2020): Князь Лаборець: Выбрані твори / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівського університета, 2020, 400 с.
- ПАДЯК В. (2010): Нарис історії карпаторусинської літератури XVI–XXI століть / Дослідний центр карпатознавства. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, 204 с.
- ПАДЯК В. (2012): Нарис історії карпаторусинської літератури XVI. – XXI. стороча / переклад з українського языка К. Копорова; Сполук русинських писателів Словеньска. – Пряшів, 2012, 140 с.
- ПАДЯК В. (2016): Нарис історії карпаторусинської літератури / Кафедра українознавчих студій Торонтського університету. – Торонто, 2016, 244 с. + XIV с.
- PADIAK W. (2017): Historia literatury karpakorusińskiej / przekład : K. Jopek; słowo wstępne : M. Łachowicz. – Krosno: RuthenicArt, 2017, 318 s.
- ПАДЯК В. (2018): Історія карпаторусинського національного театра и драматургії : високошкольський учебник = Dejiny karpatorusiňskeho národného divadla a dramaturgie : vysokoškolská učebnica / В. Падяк = V. Paďak. – Пряшів = Prešov : Выдавательство Пряшівського університета = Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, 344 с.
- ТАД (2020): Театер Александра Духновіча: 30 років. Выбор із репертоара / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівской універзіты, 2020, 400 с.
- ТАД (2022): Театер Александра Духновіча у перекладах Ярослава Сысака / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівской універзіты, 2022, 480 с.
- ТАД (2024): Театер Александра Духновіча у перекладах Валерія Купки / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівской універзіты, 2024, 400 с.
- ФЕНЦИК Є. (2021): Твори / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівской універзіты, 2021, 400 с. (серія: Русинська класика).
- ФЕНЦИК Є. (2023): Князь Корьятович / Вшорили: В. Падяк, М. Павліч. – Пряшів: Выдавательство Пряшівського університета, 2023, 400 с.

АКТУАЛЬНЫЙ СТАВ І ПЕРСПЕКТИВЫ ОСНОВНОГО РУСИНСКОГО НАРОДНОСТНОГО ШКОЛСТВА НА СЛОВАКІЇ В КОНТЕКСТІ ЛЕГІСЛАТИВНЫХ І КУРІКУЛАРНЫХ ЗМІН

Марек ГАЙ

Абстракт

На легіслатівне а курікуларне змены в základnom vzdelávaní в rámci edukačného systému Slovenskej republiky musia primerane reflektovať všetky národnostné menšiny, teda aj Rusíni. Príspevok priblíži jednak aktuálny stav vzdelávania žiakov základných škôl в русінском материнском языку, но zároveň načrtne možnosti jeho ďalšieho smerovania s akcentom на konkrétne legіslatívne východiská в prepojení на змены в obsahu а formách vzdelávania в súvislosti s prebiehajúcou kurikulárnou reformou. Konkrétne inovácie sa на vybraných školách prihlásených до postupného zavádzania zmien в kurikule prejavia už počnúc školským rokom 2024/2025 а од školského roka 2026/2027 budú implementované celoplošne. Učebná prax už skoro tri dekády prináša množstvo praktických skúsenosti а postrehov rusínskych pedagógov, ktoré môžu в budúcnosti národnostné školstvo úspešne kontinuálne rozvíjať. Nemenej dôležité je naznačiť ďalšie smerovanie základného národnostného školstva, prípadne identifikovať а pomenovať konkrétne očakávané problémy с jeho implementáciou в učebnej praxi. Pálčivým problémom je taktiež učebnicová politika, ktorá aktuálne veľmi negatívne ovplyvňuje implementáciu predmetu rusínsky jazyk а literatúra з dôvodu akútneho nedostatku učebníc.

Kľúčové slová: kurikulárna reforma základného vzdelávania, rusínske národnostné školstvo, učebnicová politika, rámcové učebné plány

Русинське основне школство ся розвивать без політичних перешкод контінуално уже выше 25 років. Стрітило ся із різними етапами фунгованя. Дуже часто было потрібне рефлектовати на курікуларны і легіслатівны зміны. Подобнов етапов вивоя проходить актуално ціла основна школьска сістема Словакії. Близше собі прото пояснимо мотивацію змін в курікулї основної освітнєй сістемы і задумаєме ся над тым, як ся актуалны зміны дотулять навчаня предмету русинський язык і література (*далее РЯЛ*) в основных школах (*далее ОШ*).

Важне є усвідомити собі, же актуална школьска сістема уже в рамках релатівно куртого часу перебула дакілько не барз успішних школьских реформ. Было тому так якраз в року 2008, наступно в роках 2011 і 2015, коли ся мінив переважно лем обсяг навчалных тем. Тот став нажаль вів ку великій фрустрації учительской громады, што мож самособов поважовати за

дочіста природне. І прото ся творітелі актуалных курікулярных змін в рамках тіму Одділїня курікула і іновацій в освіті при Міністерстві школства, баданя, вывоя і молодежи Словацькой републіки (далше МШБВіМ СР) заміряли ани не так на явны зміны в обягу навчалных тем, але скоріше на зміны в методах і формах навчання. Панує вообшій погляд ученых, же коли хочеме ефективно едуковати школярів в 21. сторочу, мали бы сьме в першій ряді змінили способы оцінєваня, способы комунікації із школярями і родічами і штобы сьме уже нігда не учіли в 21. сторочу методами із 70. ці 80. років 20. стороча. Є явне, же тоты днесь уж не суть успішными при добово адекватнім приготовляню школярів про живот в 21. сторочу. У звязі із спомянутым є важне собі дати вопрос. Ці ся може дахто із вас дома доднесь смотрити каждый вечур на чорнобілий телевизор із 80. років? Наістно маєте уже модерніший. Чом потім іщі все мінімально учіме наших школярів із выхоснованєм стратегій персоналізованого навчання або інклузії. Субективна класіфікація є про нас важніша як підпорууча робота із хыбов, бо може легше є нумерічно і математічно выраховати оцінки як імплементувати словне оцінєваня. Іщі все ся боїме кооператівного, колаборатівного і проєктового навчання, бо ся нам здає дуже прогресівне. Правдов є, же уже мінімально 50 років тоты форми навчання абсолютно успішно фунгують в многих школьских сістемах. У звязі із тым бы сьме могли мєновати много далшых резерв і різік, котры русиньска школьска практика актуально явно выказує.

Што тоды было реалнов мотивацієв змін в основній освіті? Важне є, же довгочасно на Словакії евідуєме низку ефективность нашої основної освітнєй сістємы. Свідчать о тім різны меджінародны цертіфікованы мірєня. На уровни державы маркантно пропадає в читательській грамотности, в читаню із порозумлінєм, в перепаяню знань із актуалным животом і реалностєв, школярї не знають як ефективно виглядати інформації і як успішно крітічно што-сь оцінити. Хыбує нам контінуїта освітніх проєктів меджі ступнями освіти, навчалны темы суть слабо навязны на далшы предмети і ступні. Были сьме на жаль дуже орьєнтованы на освоєваня множества фактів без перепаяня на актуалну практику. Коордінація обягу освіти в окремых предметах была справила мінімална. На жаль, квантіта навчалных тем нукала мало можностей адаптації поступів навчання на індівідуалны, респ. диференцованы потреби і темпо школярів. Навыше, як указала практика, обяг освіти був в дакотрых предметах контрапродуктивно задефінований дуже деталлно.

Што ся тыкать zostавлїня нового штатного освітнєго програму із року 2023, тот приношать інакшый погляд на выповнєваня і оцінєваня наставлєных едукачных цілів. Тоты в были стріктно напасованы на каждого школяря. Не каждый їх доказав адекватно наповняты. Не брала ся наповно

до уваги персоналізована фізіологічна або ментальна рівень школярів і оцінювання було наставлене некомпромісно про вшитих із погляду не цілком явній і єдиної об'єктивності і справедливості. Цілі предметових стандартів були наставлені на роčníки, що не давало великий простір на виконання цілей школярам різних фізіологічних і ментальних даних, але того самого віку. Новий штатний освітній програм нукать школам можливість розширяти цілі освіти на тзв. цікль, котрі творять окремі роčníки. Перший цікль творить 1. – 3. роčníк ОШ, другий цікль творить 4. і 5. роčníк. Зрівно перший і другий цікль доведна творять перший ступінь основних шкіл. Наступний 3. цікль є становлений на 6. – 9. роčníк а зрівно творить 2. ступінь основних шкіл. Таке зоставління штатного освітнього програму нукать про школи можливість ефективно наставляти школьські освітні програми, котрі ся можуть стати флексібільнішими, бо в них є акцентована аналіза освітніх потреб школярів а погляд учителів і родічів на навчальний процес. Учителі діставають веце можностей про свій професійний розвиток через активну підпору Народного інституту освіти і молодіжи і тзв. регіональних центр підпору учителів. Од року 2021 їх зачало доведна 40 поступно виникати в окремих окресах Словакії.

Ідеове наставляння змін виражать дуже явно думка бывшего шефа Оддіління курікула і іноваций і актуального дірєктора Секції передпрімарной і основної освіти МШБВіМ СР пана Мгр. Мартіна Кріжа, котрий потреби змін обсягово вмістив до єдного речіння, якби мотта:

Учіме (ся) окремо думати і відповідно діяти на основі годнот, знань і дат

Тото „ся“ в скобках сігнализує, же ся будуть учіти не лем школярі но і учителі – тогды – учитель (ся) учіть, но і школярь (ся) учіть. Мінить ся роля учителя. Тот ся ставать спроваджователём, фацілітатором процесів освіти школяря. Мінить ся так само і роля школяря. Тот діставать бівший простір про себереалізацію і інклузію, ставать ся центром освіти, діставать простір штонайчастіше ся активізууючо навчати, но так само навчати і своїх колегів школярів різними пристапами – наприклад кооператівним, колаборатівним або проєктовим навчанём. Часосолова „думати“ і „діяти“ в зпомянутій думці ся ставають ключовими про реформне порозумління выступних способностей будучіх абсолвентів освітніх програмів окремих ціклів основної освіти. Важным аспектом змін є і снага вести дітей быти штонайвеце відповідними за процес своєї едукації, думаня а так само і особностного розвитку. Будеме в будучности навчати дітей цілено і формувати явну конктерну особностну і годнотову сістему через розвиток метакогніції і характеру. Потрібне буде вести школярів в познанню, же реално

не можуть знати вшытко, але можуть точно знати, де є штось потрібне глядати, зарівно то крітічно оцінити, і надалше подобно крітічно продумати і так коректно рішати різны животны сітуації.

Мож конштатовати, же радикалнов змін ов є комплексна експертїзна ревізія обсягу навчання предмету РЯіЛ через створїня і імплементацію нового штатного освітнього програму із РЯіЛ, котрый є в рамках освітньої области *Язык і комунікація* в повнім ладї із далшыма штатныма освітніма програмами языків народностных меншын, штатного языка і чужїх языків односно компонентів каждого языкового предмету із захованєм реалій порівнаваючого прїнціпу, котрый є про Русинів тіпічным. Компоненты предмету РЯіЛ мож подїлити до сорт комунікачной інтеракції, повіданой продукції, писаной продукції, вецной перцепції і зажитковой рецепції. Є потрібне спомянути, же авторками штатного освітнього програму із РЯіЛ суть актуално практизуючі учітелькы РЯіЛ, котры через много місяців ведно конзултовали і успішно одборно конціповали наставлїня цілого того штандарду на слїдуючій період. В порівнаню із передстойным платным штатным тзв. іновованым освітнім програмом із року 2015 тот реформный має дакус інакшу форму. Оптімалный і мінімалный выкон описанный у выконовім штандарді про окремы рочникы нагородив тзв. мінімалный навчалный выступ на кінцю каждого ціклу. Акцентує ся комунікачный, активізуючий і зажитковый характер навчання предмету, бівша позорность ся венує процесу окремого творїня тексту і ёго порозумлїню. Школярь діставать простор на прїватне баданя языковых дій, акцент ся кладе на пережываня умелецького тексту.

Єдным із найвекшых ідентіфікованых проблемів едукації Русинів із автентічной учебной праксы суть хыбають учебникы, робочі зошыты, окремы термінологічны словарї, напр. і проста рісункова азбука, помічны дідактічны матеріалы, модерны помічники, комплексно і сфера релевантного дігітального навчалного обсягу. Остатній раз были сады учебників про основну освіту выданы державов іші в року 2011, што мож поважовати за алармуюче і дуже смутне. В рамках Плану обнови і одолности ся рахує і із выдаванєм новых учебників про різны предмети. Тоты будуть подля плану выдаваны якбач на ціклы а не на рочникы – увидиме ці ся буде раховати при їх выдаваню і із нашов агендов.

Сучастїв нового штатного освітнього програму суть і зміны в рамковых учебных планах конкретных сорт основных школ. Новы рамковы учебны планы мають роздїлены діспонібілны лекції на окремы ціклы а не на рочникы, як тому было перед часом. В школах із навчалным языком народностной меншыны подля школьського закона ся вихова і освіта проводить і надале в конкретнім языку народностной меншыны. В таких школах ся педагогічна документація школы веде двойязычно. Навчання перебігають

подля рамкового учебного плану про школы з навчальным языком народностной меншыны. Школярї по абсолвованю освіти на такой школї дїставають доклады о освітї в двоязычных верзіях. Школы із навчанєм языка народностной меншыны мають подля школьського закона навчальний язык єдного із предметів правї язык народностной меншыны а навчальным предметом далшых предметів є штатный язык. Подля школьського закона ся в тых школах або класах можуть дакотры предметы навчати в языку народностной меншыны, найчастїше то суть виховны предметы. Навчання перебігать подля рамкового учебного плану про школы із навчанєм языка народностной меншыны. В таких школах ся педагогічна документація веде лем в штатнім языку.

Далшым великим і дуже важным проблемом є піддіменоване фінанцованя народностных школ, котре тогочасно не є справедливе і адекватне переважно про школы із навчанєм языка народностных меншын. Тоты, як ся здасть, суть про нас найвыговлюючі. Актуално наставлене фінанцованя школ є в рамках вшыткых ціклів фінанчно довгочасно і стабільно неутримателне, о чім свідчать вшыткы заінтересованы діректорї школ – а то в першім рядї в рамках другого ступня освіти. Зато мож сконштатовати, же перший ступінь освіти маєме на тій сортї школ добрі і функчно наставлений. Проблемом є то, же на спомянутых школах є важне одучіти таке саме чїсло лекцій як в школах з навчальным языком народностных меншын, но їх мздовий коефіцієнт є лем 104 процент – намісто 113 процент – а то мож справедливо поважовати за максімально дискрімїначне. Попише і пояснийме собі тоту сітуацію конкретнїше. На основї параграфу 4 наряджіня влады Словакїї із 10. децембра 2008, котрым ся становлює розпис фінанчных жрїдел про школы із платностїв од 1.1.2023 ся управлює мздовий норматів на школяря конкретного тіпу школы. Слїдуюча таблічка ч.1 понукать порівняня рамковых учебных планів з погляду перцентуального подїлу лекцій на наступне реалне фінанцованя школ. Основны школы з навчальным языком словацькым тыжденно проводят доведна 242 лекцій у вшыткых рочниках, за што їм є признатых 100 процент мздового норматіву на школяря. Основна школа з навчанєм языка народностной меншыны уж але має подля рамкового учебного плану про тоту сорту школ проводити тыжденно о 18 лекцій веце – то значїть 260 лекцій. Реално іде о навышїня о высше 7 процент, но мздовий норматів про тоту сорту школ є лем 104 процент мздового норматіву – є тоды про такы школы явно фінанчно дефіцїтний. Основна школа з навчальным языком народностной меншыны проводить так само 260 лекцій але мздовий норматів має высший в сумї 113 процент. То ся самособов односить ку тому, же тоты школы мають бівшы наклады на шпецїфічны низконакладовы учебники, на двоязычну педагогічну документацію і на далшы шпецїфіка той сорты школ.

	Основна школа із навчальним языком словацьким	Основна школа із навчанєм РЯ	Основна школа із навчальним языком русиньським
Число лекцій у вшыткых класах і ціклах тыжденно	242 лекцій	260 лекцій	260 лекцій
Реальный препочет мздового норматіву на окремый учебный план	100 %	107 %	107 %
Препочет норматіву подля легіслативы	100 %	104 %	113 %

Таблічка ч. 1. Порівняня рамкових учебных планів із перерахованєм на реальных допад розпису фінанчных жрїдел

І про высше уведжене актуално дакотры із наших школ на початку другого ступня были нучены перейти назад на рамковий учебный план із навчальним языком словацьким. Треба ся прото замїряти на справедливу управу мздового норматіву про школы з навчанєм языка народностной меншыны, жебы школярї могли контїнуално продовжовати в навчаню РЯ і на другім ступню ОШ без чеканого фінанчного дефіцїту в розпочтї їх школ.

І наперек высше поменованым проблемам можеме конштатовати, же число дітей, котры суть школярями в школах з навчальним языком русиньським або із навчанєм русиньського языка ся поступно звышує. Кедь собі припомянеме число школярїв із року 2016 в часї, коли ся конціповала третя концепція розвитку навчання русиньського языка, вибадаме, же актуалне число школярїв є скоро штирїнасобне. Втоды сьме в нашій народностній школьській системі евідовали лем 129 школярїв. Таблічка ч. 2 нам понукать вшыткы інформації на порівняня актуального і минушого школьського рока.

	Школьский рік 2023/2024		Школьский рік 2024/2025	
	Школа з навчальним языком русиньським	Школа із навчанєм русиньського языка	Школа з навчаль- ним языком русиньським	Школа із навчанєм русиньського языка
ОШ з МШ Кална Розтока	11	-	11	-
ОШ з МШ Кленова	69	-	49	-
Споєна шко- ла СК	-	124	-	114
ОШ Коменьського МЛ	-	123	-	133
ОШ Духно- вічова МЛ	-	101	-	134
ОШ з МШ Михала Сопыры Радвань над Лабірцєм	-	52	-	47
Ведно за сорту школ:	80	400	60	428
Ведно в сістемі:	480		488	

Таблічка ч. 2. Перегляд чісла школярів і актуального ставу в русиньській основній едукаційній сістемі в школьських роках 2023/2024 і 2024/2025

Наконець є потрібне собі задефіновати, які далшы крокы можуть ефектівно підпорити перспектівне навчання РЯІЛ? Русиньскы учітелі мають перед собов много актуальных вызев. Перша є справды дуже акутна. Найважніше є розпочати видаваня учебників, робочіх зошитів і різних далшых потрібных підпорных навчалных матеріалів. Так само є потрібне

продовжувати в підпорі і приправі учителів в навчальній практиці про імplementацію змін в методах і формах навчання, што буде задачов про Крайске працюєско Народного інштитуту освіти і молодежи в Пряшові і тзв. регіональны центра підпоры учителів в наших русиньскых регіонах. Далше є дуже важне успішно імplementувати зміны в становленім курікулї основной освіти так, штобы ся тоты реално дістали до клас меджі школярів і не зістали лем десь на папірю. То буде одповідностєв вшыткых заінтересованых учителів. Першы выслідкы можеме оцінити уж о три роки, коли будеме імplementованы зміны конфронтувати із актуалнов реалностєв. Не менше важне буде із компетентныма комунікувати і ревідувати споминаний мздовый норматів про школы так, штобы то одповідало реалным потребам фунгованя народностных школ. Навыше перед нами стоїть найвекша вызва, бо навчання РЯіЛ буде мати перспективу справды лем втоды, коли ся нам удасть в думаню русиньскых родічів пробудити пересвідчїня главного змыслу навчання русиньского материньского языка в чім мож відіти найбівший простор на поступне выниканя далшых новых школ з навчанєм або із навчалным языком русиньским.

ЛІТЕРАТУРА

- Koncepcia rozvoja výučby rusínskeho jazyka v MŠ, ZŠ a SŠ v SR [online]. 2017. Bratislava: Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky. Príloha 1. Dostupné z: <https://www.minedu.sk/koncepcia-rozvoja-vyucby-rusinskeho-jazyka-v-ms-zs-a-ss-v-sr/>
- Štátny vzdelávací program pre základné vzdelávanie. [online]. 2023. Bratislava: Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky. 726 s. Dostupné z: https://www.minedu.sk/data/files/11808_statny-vzdelavaci-program-pre-zakladne-vzdelavanie-cely.pdf
- Zákon 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-245>
- Zriaďovanie školy alebo školského zariadenia s iným vyučovacím/výchovným jazykom ako slovenským. Informatívny materiál pre zriaďovateľov škôl a školských zariadení [online]. 2017. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. 6 s. Dostupné z: https://www.minedu.sk/data/files/6947_zriadovanie.pdf

СУЧАСНИЙ СТАВ РУСИНЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА СЛОВАКІЇ: МЕДЖІ БУДИТЕЛЬСТВОМ І НОВАТОРСТВОМ

Михал ПАВЛІЧ

Anotation

Rusyn literature is one of the few literatures of the present day about which we can say that its published works in the 21st century has the characteristics of the literature of the periods of national awakenings that took place in Europe in the past in the 19th century. After almost thirty years since the codification of the Rusyn language in Slovakia, it is appropriate to stop and, taking into account the first literature of the given period and that published at the present time, evaluate the current development of Rusyn literature. Does Rusyn literature still fulfill the signs of national awakening or is it already in a different, transitional state?

Keywords: Contemporary literature. National awakening. Literature of national awakening. Rusyn literature. Rusyns on Slovakia.

Вступ

При штудуванню матеріалів о писанню історії літератури в общім змыслі сьме меджі першыма статями натрапили і на дакілько таких, котры бы сьме могли назвати традиційными текстами. Мож їх найти в многих монографіях ці учебниках про высокы школы – статі, котры ся задумовали над тым, што є то історія літератури (што є то історія в общім змыслі) а як ей мож дефіновати – причім ся уводило велике множество жрїдел і змін назорів а таксамо позицій, якы ся міняли протягом столїть, котры розлічны літературо- і нелітературознателї заставали.

Іде о наїсто валушны ай інтересны інформації, котры є правилне выпрацювати і публікувати на першых сторінках ці капітолах монографій, но нескорше сьме ся приставили при текстї Петра Чорнея (2007) *Вічна проблема: Як писати історію?*, в котрім автор клав реторічний вопрос: „*Має ся (літературна історія) заоберати лем текстами єднозначной умелецькой годноты і слїдовати історічны переміны поетікы, або наробляти з познанєм, же каждый текст є добово „закотвений” в цілій сіти културных і соціальных одношінь, жертвовати позорность нелем домінантній функції – естетічній, але таксамо форматівній, інформатівній і релаксачній функції літератури?*” (Čornej 2007, s. 15).

Одповідь на тот вопрос вхавиме на нескоршу часть нашого тексту, но можеме собі го класти ай в контексті русиньской літературы (на Словакїї). На розділ од белетристичных текстів, писаных і видаваных в маёрітнім языку, тзн. словацькім, русиньской літературы не виходить аж так много, же автоматічно дійдеме ку заключіню, же каждую книжочку од каждого автора є потребне сохранити і прочітати. Але яке місто в історії літературы мають твори розлічной умелецькой годноты ці орігіналіты, або особности епігонів, (много раз нетворивых) наслідователїв або наподобователїв? А што то властні гварить о ставі той літературы в данім періоді?

Сучасна русиньска література на Словакїї по році 1989

Як знаме, великим пунктом в історії 20. стороча в рамках середньої Европы, котрый, подобні як і Друга світова война і рік 1945, закончує єдну еру і зачінає нову, ся став рік 1989, коли упав тоталітний режім а много, до того часу сателітних штатів Советьского союзу ся стало незалежними і настала в них демократизація сполочности. Єдним з таких штатів ся стала нескорше Словацька републіка, де дішло ку взнику подмінок на узнаня екзистенції Русинів як окремого народа і наслідна кодифікація русиньского языка в році 1995, заложіня множества русиньских народностных організацій, періодічної пресы, видавателїв, а то значить, і много надії на хоснованя русиньского языка в многих сферах, передовшытким таких як літературна, театрална, медіална, школьска, набоженьска...

Як написав доц. Падык (2016) в своїй публікації о історії русиньской літературы, ведно з розвитком історіографії, енциклопедістики, фолклорістики, етнографії, літературной науки і бібліографії, розвивала ся і белетрія. В рамках першых писателїв, котры в змінених демократічных условиях перешли у своїх творах на русиньський язык, суть найчастіше споминаны трёми авторы: Миколай Ксеняк, Марія Мальцовска і Штефан Сухий, котры єдночасно патрять меджі найоцінёванішых авторів даного періоду. Про них платить, же ішло о авторів, котры были літературно активными уж перед роком 1989, но до того часу публіковали в словенськیم або українськیم языку. А каждый з них уж в періоді по році 1989 перешов лем на русиньський язык, котрый був їх материньским а найблизшим языком, в котрім хотіли природно публіковати.

К далшым авторам даного періоду мож прирядити веце або менше успішних писателїв, як поетів так і прозаїків, но активних і публікуючих векше множество літературы, таких як Штефан Смолей, Юрко Харитун, Осиф Кудзей, Марія Гірова, Гелена Гіцова-Міцовчінова, Квета Мороховічова-Цвик, Меланія Германова і дакотры далшы. Спомянуты писателї были авторами розлічnych жанрів літературы – байки і алегорічны подо-

бенства (Ксеняк, Смолей), байки-фіглї (Кудзей), гумористична література (Сухий), мемоарова проза (Шкурла, Ксеняк), русиньскы фолклорны жанры (Харитун) ці авторами текстів, заміряных на традиції і ремесла (Ксеняк і дротарьство), ліричну, рефлексівну поезію (Харитун, Сухий, Мелничакова і далшы), духовну поезію (Кудзей, Гай), любовну і інтимну ліріку (Мороховічова-Цвик) а множество літературы про діти і молодеж (скоро вшыткы авторы).

У многих з авторів даного періоду мож збачіти тыж народні орьєнтовану патріотичну літературу, што є логічным наслідком змінєных сполочєньскых подмінок, евфорії зо вшыткых можностей, котры можуть Русины досягнути (тзн. і то, што ся їм за їх цілу історію не подарило), лем треба к тому людей... выбудити.

Література будительства

Література „будительства“ в рамках періоду третєго русиньского народного оброджіня є характерна і тым, же авторы собі усвідомлюють силу літературы впливати на мімолітературный, вонкашній світ – вживаючи притім форматівну, сполочєньску, виховну, ідеологічну, активізачну і народну (зєднучуючу) функцію літературы. А єдночасно тыж можеме ідентифіковати великий вплив праві пробігаючіх позітивных змін в їх творчости.

В такій творчости ся стрічаєме з темами народного оброджіня: підпоры народной ідентіты і хоснованя свого материньского русиньского языка (звышованя престижы русиньского языка прямо высловленов підпоров в літературі), таксамо і підпоры праві пробігаючіх процесів народного оброджіня. Мож то збагнути уж на перший погляд при прочітаню написів на їх книжках як *Родне слово* Гелєны Гіцовой-Міцовчінової (2016), *Не ганьб ся, Русине!* Штефана Смолея (2005), *Формованя русиньской ідентіты* Миколая Ксеняка (2016), *Моїм родакам* Мілана Гая (2016), *Родне гніздо* Марії Гірової (2008) і далшых.

Добрым прикладом на то є творчость Миколая Ксеняка, котрого тексты были писаны все з думков на русиньский народ. Ксенякова творчость была визначна тым, же ся в ній ефективно вивжывала форматівна і виховна функція літературы, котрой цілєм было зміцнити русиньску народну ідентіту. В своїх байках вказує на застрашіня тых, котры ся ганьблять хосновати свій язык, суть пасівны і мають скептічний постой ід сучасному русиньскому руху. Ксеняк крітізує людей, котры думают о русиньскім языку як о языку села, о языку, котрый не є вгодне хосновати в офіціальных сітуаціях ці в публічнім жывоті. Крітізує тыж фалошных або пасівных патріотів, а як противагу ку крітіці радить, же залежить праві на

активній підпорі свого народу, напр. на організації ці ходем на участи на культурных активітах.¹

В многих припадах є література писателів-будителів пряма, некомплікована, значіня поезії таких авторів є нераз цалком ясне на перше прочітання, даколи мало затаєне простыма природныма, географічныма ці звірячіма метафорами і мотивами. Може йти о снагу авторів быти штонайвеще приступныма і ясныма што найшыршому окружіню чітателів, но в припадї дакотрых писателів може быти прічінов і то, же не суть професіональныма писателями, але дома навченима, локальныма патріотами, котры мають потребу себевыдрїня і підпору пробігаючого русиньского руху через свою писательску творчость. К тому ся односить і формалный характер їх поезії, де ся найчастіше хоснує строфа о розсягу чотырѣх вершів, ізосілабізм і здружений рїм (ААББ), даколи і граматічний рїм (мож повісти, же часточно іде о іншпірацію фолклорныма творами, але і о інтуїтивні чутыма знаками „як бы ся мала поезія писати“).

Прямость значіня поезії є тыж підчаркнута прямов адресацієв чітателів (формална ду-форма, тзн. ТЫ), котрым суть комунікованы уж высше спомянуты посолства. Автор много раз выступлять як скушений ментор, котрый хоче чітателя привести к підпорі народного оброджіня, на путь ку благу свого народа. З подобным приступом ся стрічає і в літературі про діти, найчастіше іде о літературу про наймолодшу генерацію, де попри тіпичных мотивох дїтської hry, познаваня природного і домашнєго світа, вытваряня позітивных одношінь ку фамилії і природі, але і мотивы народной ідентіты, гордості на своє походжіня, вытваряня чутя патріотізму – а много раз є там і прямо выповіджене желаня або обіцяня автора, підчаркує ся тыж приналежность до группы (фамилія, село, народ) перед індівідуалітов дїтины. Взякы так даколи і парадоксный образ простого дїтвака з дїтскыма способностями, котрый але єдночасно несе тягар дорослого чоловіка, од котрого ся жадать одповідность ку народу, а дїтина мать в тім контексті посланя.

Поки іде о далшы характерістікы, так географічний простор в поезії ці прозі є локальный, іде о простор лїсів, гор Карпат і Бескідів, ідеалізована теріторія русиньского села (много раз в минулости), нараблять ся з позітивныма мотивами ці сімболами домовины, гармонії і спокою.

В припадї русиньского автора Штефана Смолея, котрый є знамый главні як прозаїк, але тыж і автор патріотічной поезії (*Не ганьб ся, Русине*)

1 Веще ся мож дочітати в статії подробніше занїмаючій ся творчостєв М. Ксеняка. ПАВЛІЧ, М., 2020. Оцініня творчости Миколая Ксеняка як ціложывотного проекту зміцнєваня русиньской народной ідентіты. In: КОПОРОВА, К., ед., 2020. *Studium Carpatho-Ruthenorum 2020. Штудії з карпаторусиністікы 12*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові, с. 58-67. ISBN 978-80-555-2626-3.

ці баєк, ся часопросторово находиме в русиньскім селі в минулости. Іде о носталгічны часы, коли жылот ёго героїв був характерный твердов роботов на полю з традиційными настроями. Персоналіты ёго постав суть некомплікованы, як і в своїх назвах часто повторять, іде о простых, обычных людей, котры суть стереотіпічні, даколи аж шаблоновито характерізованы як твердо роблячі, но все худобны Русины. Суть то звычайні міцно релігійны люде зо животнов долёв, котра тестує силу їх характеру, але вни ся тяжкому жылоту не піддавають. Конфлікты ёго прозы выходжають найчастіше з проблемів села ці шыршой родини в минулости, тзн. слабый економічний статус, дівка ся мусить оддати за того, котрого не любить; дівка чекать дітину перед свадьбов і под.

Тему і мотивы народной ідентіты і асіміляції дакотры авторы ефектīvнї вживають в своїх творах, як наприклад, Штефан Сухый (2010) в гуморній поезії *Руснак і граблі* комбінує два языки (молодий Руснак по часі в Чехах лем „млуві чеські“, але як го граблі вдарять до чела, такой уж знать бісідувати) ці Марія Мальцовска (2012), котра ємні і субтілні нараблять з темами асіміляції, крізы ідентіты в куртых прозах *Мамінка ці Пришелець* враховано комплексных психологічно вірных характерів героїв і їх душевного розположіння як реакції на животны сітуації, в яких ся находять. Мальцовска тыж проблематізує грамонію русиньского села „модерными проблемами міста“ як дрогова завіслость, агресія в родині а под.²

Знаком літературы „будителів“ третёго русиньского народного оброджіння є, же є добово характерна, рефлектує культурны і соціалны одношіня, но і в дакотрых припадах є естетічна функція літературы знижена в проспїх форматівной а тыж інформатівной функції літературы – найліпше то мож зареєстровати на нескоршій творчости Миколая Ксеняка (*Формованя русиньской ідентіты* є зборником ославной поезії, котра є повна інформацій враховано цілых мен особностей а їх функцій або назв організації, нажал, притім але естетічна функція терпить (Павліч 2016)).

Будительска лінія літературы не є доменов лем періоду тридцятьпять років дозад, але і сучасности, коли дотеперь многы авторы наслідують писательскы взоры Ксеняка, Смолея і далшых, мож спомянути напр. Елену Хомову-Грінёву ці Марію Кундратову (2023), котрой книжка *Стишкы і пригоды з Біловежі*³, в котрій мож найти народні орьєнтовану поезію, стишкы выражаючи любов к родному селу і прямо комунікуючі з Русинами, як напр. стишок *Послухайте, Русины!*:

2 Такы мотивы мож найти в найоціньванішій творі Марії Мальцовской Зелена фатаморгана. МАЛЬЦОВСКА, М., 2007. *Зелена фатаморгана*. Ужгород: Видавництво В. Падяка. ISBN 978-966-387-009-0.

3 КУНДРАТОВА, М., 2023. *Стишкы і пригоды з Біловежі*. Пряшів: ОЗ Колысочка – Koliska. ISBN 978-80-8244-006-8.

*„Послухайте, добры люде,
як нам на селі ліпше буде:
Як же маме газдовати,
як же треба нам зачати?*

*Бісідуйме по русиньскы,
діти родны слова учме,
жебы своє памятали,
своему роду чести дали.“*

Нажаль, хоч є книжка прекрасно ілюстрована а wydrukowana з великов старостливостєв выдавателя ОЗ Колысочка – Koliska, не мож повісти, же бы приводила дашто нове, орігіналне, але скорше іде о наслідования авторів, о котрых сьме писали выше. Є досправды ясне, же література авторів-будителїв має великий вплив і на формования літературы в сучасности, а про дакотрых писателїв є формалным і обсяговым взором дотеперь. Ідеї народного оброджіня суть меджі русиньскыма писателями і по 30-єх роках екзистенції літературного языка все живыма, а то є впорядку, але не посувають можности русиньской літературы допереду так, як індівідуалны річі наслідуючих писателїв.

Література новаторства

На другім боці, не мож повісти, жебы русиньска література стояла на єднім місті а была одсуджена донеконечна повторяти мотивы і темы, жанры і поступы літературы будительства. В послїдніх роках веще авторів на себе упрямує позорность своєв творчостєв, котра є оцінёвана і высоко годночена, узнавана нелем у домашніх русиньскых читателїв, але і у критиків з рады маєріты. Мож повісти, же іде о авторів новаторства, авторів, про котрых в сучасности не є будительство преферованым способом писаня літературы.

Не мож але бісїдовати, же іде о сформований напрям з властнов ідентитов а ясныма ідеями, яким способом творити літературу, але скорше суть то індівідуалны авторы як Даньєла Капралєва, Петро Медвідь ці Владїслав Сивый, котрых творы мають дакілько тотожных знаків.

Престиж русиньского языка ся тоты авторы не снажать підняти через пряму підпору і підкреслєваня годности материньского языка, але скорше розшырованєм можностей русиньского языка і реалізацієв в амбіціознішых жанрах ці темах, де ся преферує естетичность языка і формы, а престиж ся піднимать дякуючі узнаню з рядів маєрітної критики (через высоку якость їх умелецькой творчости або квалітних перекладів класікы

світової літератури до русинського языка, котры суть успішныма і популярныма ай у читателів).⁴

К формалным знакам їх поезії патрять, же тоты поеты собі „не вяжуть руки“ прісним дотримованём кількості складів во верші або здруженим римом (коли у писателів-наслідователів много раз доходить аж ку аплікації граматічного риму), што пак веде к монотонности, але новаторы преферують вольный верш, рітміка їх поетічного прояву ся вяже скорше на сінтакс.

Значіння їх поезії на перше прочітання не є познатым, віршы суть в правім значіню поезії назнаковы, неясны. Ведно з многыма темами пак читателі мають много можностей інтерпретації, не лем єдну. Язык їх творчости є стручний, концентрований, хоснує меншу кількість слов. Во вершох домінує лірізм а описы, не голос розповідача або прямо автора, як є то у писателів-будителів, де ся стає, же лірічний субект є нагороджений прямов адресацієв читателєви.

В обцім мож повісти, же через высшы нарокы кладжены на читателя а преферования естетічної сторінки тексту перед прагматічныма можностями даны авторы култівують читателя русинської літературы а дале посувають єй можности. Есенцієв высше описаных шориків є творчость Даньєлы Капралёвой (2018), котра не є што до множества выданых публікації найпліднішов писательков, але то ся выважує властностями єй творчости. Єй зборник *Серна в нераю* не є легко дефіновати і вхопити до рамів жанровых властностей, авторчины вершы ся занимають розлічныма темами, котры доведна описують Капралёвой шпеціфічний животный приступ. Описы природы як найвысшого ідеалу в протиставліню ку бруду і моралній скажености міста ці еротічны мотивы в звязи з тужінём вхабити людську цивілізацію, вытварюють в рамках сучасной русинської літературы на Словаккї досправды унікатну поезію.

Заключіня

А жебы був круг запертый, вернеме ся назад ку панови Петрови Чорнеєви, котрого думкы зо заклүчіня ёго статї (мало іронічны в скоро нетворивім постмодернім духу) выхоснуєме і в нашім заклүчіню. Петро Чорней

4 В послідній добі мож з потїшінём повісти, же ся розвивать серія перекладів світової класікы дякуючі ОЗ молоды.Русины, котре выдало книжки Г. Х. Андерсена і Ч. Дікенса. Публікації были оцінены Літературным фондом у Братіславі Премієв Александра Павловича за русинську літературу. ДІКЕНС, Ч., 2023. *Рождественна коляда*. Пряшів: молоды.Русины. ISBN 978-80-974071-1-7. АНДЕРСЕН, Г. Х., 2021. *Приповідкы*. Свідник: ОЗ молоды.Русины. ISBN 978-80-974071-0-0.

гварить, же по істых скушеностях бадателя вершованой поезії дішов к пересвідчіню, же „правила жанрова ідентифікація і прецізний верзологічний розбор не стачіть ку высвітліню, чом суть [поетичны творы] писаны регулярным вісемскладовым вершом і яка была їх прімарна функція. Повне похопління дозволює аж знаня шыршого добового контексту і ідентифікація оригінального адресата.“

А подобні, як і на початку статі, можемо тоту думку, ці властні пересвідчіння прикапчати ку русинській літературі на Словакії.

Заміром статі не была прісна некомпромісна критіка авторів і їх творів, але праві наспак. Лем аплікованєм критерій теорії літературы і літературной естетіки бы сьме могли легко, лїниво дійти к заключіню, же тота література є невалушна, негоднотна ці негодна нашой позорности, што бы была хыба. А хоць тоты літературны творы не дістануть Нобелову ціну за літературу, то абсолютні не є важне, бо література будителїв і їх наслідова-телїв має важне місто в історії русиньской літературы – суть знаком фено-мену зновузродженого русиньского руху, міфічного Фенікса (ку котрому го тыж трэфні прирівнує Миколай Ксеняк (2016) в оді *Фенікс* зборника *Формованя русиньской ідентиты*), котрый в послїдних десятироках заїнтере-совав много бадателїв в заграничу (як во вступі монографії о русинській літературі 19. стороча конштатує америцька бадателька Елейн Русинко⁵). Суть тыж доказом евфорічных налад і надхнутя ся про нову оптимістичну а тыж позитівну еру Русинів, коли ся віділо, же буде може досягнути вшытко, лем треба людей „выбудити“ к активіті.

Но єдночасно тыж треба дати до позорности творы авторів літе-ратуры послїдніх років, таких як Петро Медвідь (2023), Даньєла Капралєва (2018), Владіслав Сивый⁶ ай далшых, котры свідчать о тім, же сучасный став русиньской літературы є актуалні на грані меджі будительством і новаторством, а стачіть лем, абы їх творы были читаны і читателями

5 „*There is hardly a more exhilarating experience for a literary scholar than the discovery of an unknown text by an established writer, or the revelation of a talented author previously unrecognized by the canon. Imagine, then, the excitement of discovering an entire literature, hitherto unrecognized by western scholarship. I exaggerate only slightly. While it has always had a place in the geopolitics of Eastern Europe, Subcarpathian Rus is unfamiliar territory for most scholars of Slavic literature, and to western literary scholars it is terra incognita. In the last decade, however, the revolutionary changes in East Central Europe have put Subcarpathian Rus' on the cultural map. Its position, however, is one that straddles geographic, historic, and linguistic borders, as well as the borders of established academic disciplines.*“
RUSINKO, E., 2003. *Straddling Borders: Literature and Identity in Subcarpathian Rus'* Canada: University of Toronto, s. 3. ISBN 0-8020-3711-9.

6 Сивый є автором поезії з музичным допроводом на ЦД. Напр. Смутный клаун, віршы і гітары з р. 2013 ці Справы зо жывота з р. 2016.

оцінєваны, жаданы, абы ся наповно розвинула далша етапа літературы Русинів на Словакії.

Хто знать, чого ся в будучности дочекаме? З позиції літературной науки бы найважнішым був vznik творів в жанрах, котры дотеперь не маєме в русиньській літературі (а спокійно і літературнов науков поважованы за невалушны жанры популярной літературы як детектівка, фантазійна література і под.), або творів написаных про читателїв старшого школьського віку (може 10-18-рочных, не молодший школьський вік, ани повна дорослість), котры суть, на почудованя, ігнорованы сучасныма писателями. А главні слободный розвиток русиньской літературы, котрой можности будуть встановлєвати (а дале посувати) лем авторы самы.

ЛІТЕРАТУРА

ČORNEJ, P., 2007. Věčný problém: Jak psát dejiny?. In BLÁHOVÁ, K. a O. SLÁDEK, eds., 2007. *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*. Praha: Nakladatelství Academie, s. 15-40. ISBN 978-80-200-1544-0.

RUSINKO, E., 2003. *Straddling Borders: Literature and Identity in Subcarpathian Rus' Canada*: University of Toronto, s. 3. ISBN 0-8020-3711-9.

АНДЕРСЕН, Г. Х., 2021. *Приповідки*. Свідник: ОЗ молоды.Русины. ISBN 978-80-974071-0-0.

ГАЙ, М., 2016. *Моїм родакам*. Пряшів: Сполок русиньських писателїв в Словакії. ISBN 978-80-89746-02-6.

ГІРОВА, М., 2008. *Родне гніздо*. Пряшів: Русин і Народны новинки. ISBN 978-80-88769-87-3.

ГІЦОВА-МІЦОВЧИНОВА, Г., 2016. *Родне слово*. Пряшів: Академія русиньской културы в СР. ISBN 978-80-89798-04-9.

ДІКЕНС, Ч., 2023. *Рождественна коляда*. Пряшів: молоды.Русины. ISBN 978-80-974071-1-7.

КАПРАЛЄВА, Д., 2018. *Серна в нераю*. Пряшів: ОЗ Колысочка – Kolíska. ISBN 978-80-972115-6-1.

КСЕНЯК, М., 2016. *Формованя русиньской ідентиты*. Пряшів: Академія русиньской културы в СР. ISBN ISBN 978-80-89798-03-2.

КУНДРАТОВА, М., 2023. *Стишки і пригоды з Біловежы*. Пряшів: ОЗ Колысочка – Kolíska. ISBN 978-80-8244-006-8.

МАЛЬЦОВСКА, М., 2007. *Зелена фатаморгана*. Ужгород: Видавництво В. Падяка. ISBN 978-966-387-009-0.

- МАЛЬЦОВСКА, М., 2012. *Найкрасша приповідка*. Пряшів: Сполок русиньских писателїв Словеньска, с. 198-200. ISBN 978-80-89441-26-6.
- МЕДВІДЬ, П., 2023. *Синьов країнов*. Горлиці: Товаришшя «Руска Бурса» в Горлицях. ISBN 978-83-941270-4-6.
- ПАВЛІЧ, М., 2016. Тематизація народної ідентити в поезії Миколая Ксеняка. In: KOPOROVÁ, K., ed., 2016. *Dynamické procesy v súčasnej slavistike: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 3.-4. novembra 2016, pri príležitosti 80. narodenín doc. PhDr. Vasiľa Jabura, CSc., a 20. výročia založenia lektorátu bulharského jazyka na PU*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, с. 234 – 244. ISBN 978-80-555-1638-7.
- ПАВЛІЧ, М., 2020. Оцініня творчости Миколая Ксеняка як ціложивотного проєкту зміцнєваня русиньської народної ідентити. In: КОПОРОВА, К., ed., 2020. *Studium Carpatho-Ruthenorum 2020. Штудії з карпаторусиністики 12*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові, с. 58-67. ISBN 978-80-555-2626-3.
- ПАДЯК, В., 2016. *Нарис історії карпаторусинської літератури*. Торонто: Кафедра укрїнознавчих студій, с. 178-179. ISBN 978-0-7727-5113-3
- СМОЛЕЙ, Ш., 2005. *Не ганьб ся, Русине!* Пряшів: Русин і Народны новинки. ISBN 978- 80-88769-58-2.
- СУХЫЙ, Ш., 2010. *Азбукова мама*. Пряшів: Русиньска оброда на Словеньску, с. 58. ISBN 978-80-89244-91-1.

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА КАРПАТОРУСИНІСТИКА ТА СТАН ВИКЛАДАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ В ІНСТИТУТІ РУСИНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ ПРЯШІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРЯШЕВІ

Володимир ФЕНИЧ

Анотация

Moderná historická karpatorusinistika a stav výučby a výskumu dejín karpatských Rusínov na Ústave rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove.

Autor v tejto publikácii približuje čitateľovi súčasný stav historickej karpatskej rusinistiky vo svete a stav výučby a výskumu dejín karpatských Rusínov v jedinom Ústave rusínskeho jazyka a kultúry na svete, ktorá na Prešovskej univerzite na Slovensku úspešne pôsobí už viac ako 25 rokov. Ústav má všetky šance stať sa svetovým centrom pre vzdelávanie karpatorusinistov a štúdium karpatorusinistiky, na to však musí prejsť „vnútornou sebareflexiou“ a stať sa Ústavom karpatorusinistiky.

Kľúčové slová: karpatskí Rusíni, karpatorusinistika, historiografia, Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry.

Сучасна історична карпаторусиністика представляє собою окремий науковий напрям у світовій карпаторусиністиці та історіографії з своїми науково-дослідними центрами, кафедрами, відділеннями, інститутами, академічними істориками та істориками-краєзнавцями.

Про те, що собою представляля карпаторусиністика загалом та історична карпаторусиністика зокрема станом на 2010–2012 рр., можна ознайомитися із сторінок великої «Енциклопедії історії та культури карпатських русинів», що побачила світ під редакцією професорів-істориків Павла-Роберта Магочія та Івана Попа англійською мовою у видавництві Торонтського університету в Канаді (ENCYCLOPEDIA, 2005) і українською мовою в ужгородському Видавництві Валерія Падяка (ЕНЦИКЛОПЕДІЯ, 2010) та із п'ятитомної англомовної анотованої бібліографії «Карпаторусинські студії» підготовленої П.-Р. Магочієм у 1988–2012 роках (MAGOCSI, 1988; MAGOCSI, 1998; MAGOCSI, 2006/a; MAGOCSI, 2011; MAGOCSI, 2012). З огляду на беззупинний інтерес у світі в останні десятиліття до карпаторусинської проблематики, назріла потреба у новій (або продовженні попередньої) енциклопедії історії і культури карпатських русинів та продовженні роботи над анотованою бібліографією «Карпаторусинські студії».

В даній публікації, обсяг якої лімітований, спробую тезисно викласти оглядовий аналіз за останні 25 років стану історичної карпаторусиністики загалом та стану навчання і дослідження історії карпатських русинів в Інституті русинської мови та культури Пряшівського університету в Словаччині зокрема. Зухвала спроба «охопити неохоплюване» робить статтю не стільки дослідницькою, скільки наративною.

Павло-Роберт Магочій та історична карпаторусиністика в Північній Америці і Європі

За всіма ознаками сучасна історична карпаторусиністика, її форма і зміст, викладена у фундаментальних працях канадського історика, керівника Катедри українознавчих студій Джона Яремка Торонтського університету проф. П.-Р. Магочія. Концепція вченого про історію карпатських русинів та Карпатську Русь викладена в таких загальних наративах як: 1) популярна ілюстрована історія карпаторусинів під назвою «Народ нізвідки» (у 2006–2014 та 2023 р. вийшла дев'ятьма мовами в Ужгороді і словац. мовою в Пряшеві) (MAGOCSI, 2006/6; МАГОЧІЙ, 2006; МАГОЧІЙ, 2007; MAGOCSI, 2007/a; MAGOCSI, 2007/6; MAGOCSI, 2009; МАГОЧИ, 2009; MÁGÓCSI, 2014; MAGOCSI, 2014/a; MAGOCSI, 2014/6; МАГОЧІЙ, 2023); 2) синтезна наукова історія Карпатської Русі та карпаторусинів під назвою «Хребтом до гір» (англ. мовою Будапешт–Нью-Йорк, 2015; словац. мовою Пряшів, 2016; польс. мовою Ржешов, 2022) (MAGOCSI, 2015; MAGOCSI, 2016; MAGOCSI, 2022/6); 3) мапах / картах та атласах з історії Карпатської Русі (англ. мовою Едмонтон, 1997; Торонто, 1996, 1998, 2001 (MAGOCSI, 1997; Carpatho-Rusyn Settlement, 1996, 1998, 2011); англ. мовою Торонто, 2017; словац. мовою Пряшево, 2022 (MAGOCSI, 2017; MAGOCSI, 2022/a); 4) книгах з історії окремих земель карпатських русинів – Підкарпатської Русі (англ. мовою Кембрідж-Гарвард, 1978; укр. мовою Ужгород, 1994 і 2021) (MAGOCSI, 1978; МАГОЧІЙ, 1994; МАГОЧІЙ, 2021), русинів-українців Чехословаччини (англ. мовою Відень, 1983) та русинів Словаччини / Пряшівщини (англ. мовою Нью-Йорк, 1993; русин. і словац. мовами Пряшів, 1994) (MAGOCSI, 1983; MAGOCSI, 1993; МАГОЧІЙ, 1994); 5) працях про карпаторусинську еміграцію та діаспору в Північній Америці (англ. мовою Торонто, 1984 (перевид. 1985, 1993, Воконда, 2005, Нью-Йорк, 2023; англ. мовою Нью-Йорк–Філадельфія, 1989, Філадельфія, 2001) (MAGOCSI, 1984; MAGOCSI, 1989; MAGOCSI, 1994; MAGOCSI, 2005; MAGOCSI, 2023).

З іменем історика П.-Р. Магочія пов'язана організація та діяльність таких наукових і освітніх структур як Карпаторусинський дослідний центр

в Нью-Йорку / Carpatho-Rusyn Research Center в США (1978–2024) та Катедра українознавчих студій Джона Яремка у Торонтському університеті в Канаді (1980–2024) (ФЕНИЧ, 2024: с. 51–59, 61–67). Праці відомого американсько-канадського історика і політолога з історичної карпаторусиністики публікуються та републікуються в багатьох наукових центрах, часописах і видавництвах Європи та Північної Америки (KIEBUZINSKI, 2021). Завдяки титанічній роботі проф. П.-Р. Магочія у відродженні та розвитку сучасної історичної карпаторусиністики, яка зайняла своє поважне місце у світовій історіографії, концепції вченого можуть правити за добрий методологічний інструментарій у дослідженні як державних, так і бездержавних народів.

Центри історичної карпаторусиністики на європейській батьківщині

На батьківщині карпатських русинів у Центральній Європі центри історичної карпаторусиністики зосереджені фактично в кожній країні, де вони сьогодні живуть. Почнемо із мого рідного Закарпаття, де їх живе найбільше, хоч і зветься вони тут найчастіше «закарпатцями» або «нашими», ніж русинами. На те є своє пояснення і причина, але зараз не про це.

Україна (Ужгород, Берегово). Незважаючи на офіційне трактування русинів в Україні «регіональним варіантом українського народу» (з 1996 р. і до тепер) (ПЛАН ЗАХОДІВ, 1996), завжди знаходилися історики, які порушували цю якобінську норму. Одним із таких центрів був Науково-дослідний інститут карпатознавства створений у 1992 р. в Ужгородському державному (з 2001 р. національному) університеті проф. Іваном Попом, що прибув із Москви, але вже у 1994 р. примушений був залишити Ужгород (РАР, І., 2018: old. 77–80). З 1993 до 2014 р. Інститут випустив 43 номери Наукового збірника «Carpatica – Карпатика». У різний час редакторами видання були германіст Григорій Павленко, етнолог Михайло Тиводар, карпатоукраїнознавець Микола Вегеш та археолог Вячеслав Котигорошко, а наукові публікації половини авторів збірника стосувалися вивчення минулого підкарпатських русинів та інших народів Карпато-Тиського басейну (див. публікації І. Попа, І. Гранчака, М. Макари, М. Болдижара, В. Фенича, І. Міськова).

Окремі аспекти історичної карпаторусиністики, незалежно від того вважали автори русинів окремою від українців національністю чи ні, порушувалися в ряді дисертаційних досліджень захищених у різних освітньо-наукових установах України (ДАНИЛЮК, 1994; КЕРЕЦМАН, 1995; ЗАН, 2003; КАШКА, 2008; КІЧЕРА, 2015), а в Чернівцях за державні кошти у 2009 р. вийшла навіть книга про минуле і сучасність русинства університетського історика-доцента Ігоря Буркута (БУРКУТ, 2009).

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца II Ракоція став серйозним науково-освітнім центром по вивченню історії та культури народів Підкарпаття (угорців, русинів, волохів, німців, жидів та ін.) (GÖNCZI, 2007; SZAKÁL, 2018; ЧОТАРІ, 2022). Найповніша версія історії Закарпаття на сьогоднішній день, в якій знайшлося місце і підкарпатським русинам з XIII ст. до 1945 р., є колективна монографія істориків саме цього Інституту та їхніх колег із різних науково-освітніх установ Угорщини, що вийшла друком в Ужгороді під головним редагуванням Дьордя Чотарі у 2021 році (KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE, 2021).

Велику роль у популяризації карпаторусинської проблематики на Закарпатті відіграє відоме ужгородське приватне Видавництво Валерія Падяка, котре з 2000 р. видало десятки книжок присвячених історичній карпаторусиністиці, серед яких майже усі україномовні та русиномовні книги канадського історика П.-Р. Магочія з карпаторусинської проблематики та україністики і дві бібліографії русинськомовних видань за період з 1989 до 2014 р. (БІБЛІОГРАФІЯ, 2007; БІБЛІОГРАФІЯ, 2015).

Помітний внесок у розвиток історичної карпаторусиністики на Закарпатті залишили окремі історики. Насамперед слід згадати праці відомих братів – проф. Івана Попа та краєзнавця Дмитра Попа (ПОП, Д. – ПОП, И., 2002; ПОП, Д. – ПОП, И., 2007; ПОП, И., 2008; ПОП, I., 2012; ПОП, Д., 2009; ПОП, Д., 2015; ПОП, Д., 2016). Окремої уваги заслуговують книги на історичну тематику вченого-педагога Михайла Алмашій (АЛМАШІЙ, 2011; АЛМАШІЙ, 2016; АЛМАШІЙ, 2019) та два видання навчальних посібників з краєзнавства університетського проф. Дмитра Данилюка (ДАНИЛЮК, 2013; ДАНИЛЮК, 2021).

Останніми роками історична карпаторусиністика популяризується на сторінках культурологічного часопису «Отцюзнина», який виходить в Ужгороді підкарпатським діалектом карпаторусинської мови (2016–2018, 2023–), та науково-популярного краєзнавчого часопису «Карпатознавство», що почав виходити в Ужгороді українською мовою (2024–).

Спроба заснувати Кафедру історії карпатських русинів в Ужгородському національному університеті на початку липня 2016 р. на зустрічі з міністром освіти і науки України Сергієм Квітом у Києві закінчилася публічною обструкцією та обвинуваченням у «сепаратизмі українофоба у мантиї» декана Історичного факультету (ГАВРОШ, 2016/а; ГАВРОШ, 2016/б, ГАВРОШ 2016/в; ДЕЛЕГАН, 2016; ПРОСВІТА, 2016; СМОЛАНКА, 2016/а; ТИВОДАР, 2016; ГИЙДЕЛ, 2016; ВИСНОВОК КОМІСІЇ, 2016; ВІДНЯНСЬКИЙ, 2016; ЛІКВІДАЦІЯ, 2016), причиною чого стали погляди історика на історію Закарпаття (ФЕНИЧ, 2014; ФЕНИЧ, 2015), після чого факультет-засновник Ужгородського університету (1945) було ліквідовано

шляхом «реорганізації», а його керівника звільнено з посади (СМОЛАНКА, 2016/б). «Скандал із Феничем», що досяг Департаменту США у Вашингтоні (ПАДЯК, 2016/а; ПАДЯК, 2016/б) та ліг в аннали авторитетного міжнародного журналу із націоналізму та етнічності «Nationalities Papers», що виходить у Кембріджі (KUPENSKY, 2019), продемонстрував неготовність України після Кривавого Майдану до інтеграції в європейський демократичний простір.

Як відомо, «заборонений плід солодкий»: наслідком переслідування історика стало поповнення історичної карпаторусиністики новими дослідженнями (ФЕНИЧ, 2018/а; ФЕНИЧ, 2018/б; ФЕНИЧ, 2018/в; ФЕНИЧ, 2020; ФЕНИЧ, 2021; ФЕНИЧ, 2022/а; ФЕНИЧ, 2022/б; ФЕНИЧ, 2023/а; ФЕНИЧ, 2023/б; ФЕНИЧ, 2024/а; ФЕНИЧ, 2024/б; ФЕНИЧ, 2024/в; ФЕНИЧ, 2024/г).

Угорщина (Ніредьгаза, Будапешт). Історична карпаторусиністика в Угорщині розвивається в Ніредьгазі і Будапешті. Донедавна найбільшим осередком, де успішно функціонувала карпаторусиністика в Угорщині, був Вищий педагогічний інститут ім. Дьордя Бешшенеї в Ніредьгазі, в якому з 1992 до 2013 р. діяла Катедра україністики та русиністики (ЖЕЛИЦКИ, Б. – ЖЕЛИЦКИ, Ч., 2005) пов'язана з іменем видатного славіста і карпаторусиніста проф. Іштвана Удварі (пом. 2005 р.) (ABONYI – ZOLTÁN, 2010). Його останніми працями стали русинські джерела урбаріальної реформи Марії Терезії, дослідження діяльності мукачівського єпископа Андрія Бачинського, три томи «Збірки джерел про студії русинського письменства» – кириличні убіжники (циркуляри) мукачівських єпископів XVIII – початку XIX ст. та тексти Гіадора Стрипського (УДВАРІ 1999; УДВАРІ, 2000/а; УДВАРІ, 2000/б; УДВАРІ, 2002; УДВАРІ, 2005; УДВАРІ, 2007). Свій внесок у розвиток ніредьгазької історичної карпаторусиністики вніс і молодший колега по Катедрі доцент Михайло Капраль як автор та упорядник видань праць Антонія Годинки (КАПРАЛЬ, 2002; ГОДИНКА, 2005; ГОДИНКА, 2006). Після кількарічної паузи, у 2017 р. вона відновила свою роботу під назвою Катедра української мови, літератури і русиністики, в якій карпаторусиністика як самостійний напрямок досліджень не розвивається.

Другим таким науково-навчальним осередком у Ніредьгазі, де вивчається і досліджується церковна історія карпатських русинів, є Вища богословська греко-католицька школа св. Атанасія. Її внесок у вивчення духовно-культурної спадщини греко-католиків давньої, історичної Мукачівської єпархії, в якій більшість вірників завжди складали карпатські русини, налічує десятки успішних видавничих проєктів, що виходять у серії «Collectanea Athanasiana». Більшість видань цього Інституту пов'язані з іменем відомого церковного історика д-ра о. Томаша Вейгшео, автора

кількох праць про греко-католиків Мукачівської єпархії та цілої Угорщини (VÉGHSEÓ, 2011; VÉGHSEÓ, 2023).

Розвиток історичної карпаторусиністики в Будапешті останні десятиліття пов'язаний з Католицьким університетом кард. Пийтера Пазманя, в якому донедавна працював відомий історик доцент д-р Йозеф Ботлік – автор загальних нарисів з історії греко-католиків Мукачівської єпархії, дослідник історії народів Підкарпаття першої половини XX ст. та автор книги про політичного лідера підкарпатських русинів Андрія Бродія (BOTLIK, 1997; BOTLIK, 2005/a; BOTLIK, 2005/b; BOTLIK, 2022).

Популяризація історичної карпаторусиністики помітна на сторінках часопису «Русинський альманах», який видає Вседержавне товариство русинської інтелігенції імені Антонія Годинки (ЛЯВИНЕЦ, 2013), та в діяльності Русинського наукового інституту ім. Антонія Годинки, який очолює доктор філології, проф. М. Капраль (КАПРАЛЬ, 2021).

На увагу заслуговують окремі видання, що стосуються історичної карпаторусиністики: праця д-рки Чілли Фединець із Інституту Всесвітньої історії Угорської академії наук про Підкарпаття 1938–1944 р. (2015); перша книга двомовного наукового збірника про русинів в останній рік Другої світової війни (2015); тримовні інтерв'ю-спогади проф. Івана Попа опубліковані в Будапешті до його 80-річчя (2018) (FEDINEC, 2015; RUSZINOK, 2015; PAP, 2018).

Словаччина (Свидник, Пряшів). Історична карпаторусиністика в Словаччині останні чверть століття розвивається у двох академічних центрах. Одним із них є Музей української культури у Свиднику, що з 1965 р. і до сьогодні видає Науковий збірник МУКС (до 2016 р. вийшло друком 28 випусків). Хоч збірник, як і музей, названі українськими, в ньому публікуються матеріали з історії та культури карпатських русинів Словаччини, сусідніх країн та карпаторусинської діаспори.

Іншим центром розвитку карпаторусиністики є Пряшівський університет у Пряшеві. Структурами, в яких розвивається історична карпаторусиністика, є греко-католицький теологічний факультет та праці доцента д-ра Ярослава Цораніча з історії Пряшівської греко-католицької єпархії, більшість вірників якої до середини XX ст. складали русини (CORANIČ, 2014; CORANIČ, 2021); Інститут історії Філософського факультету, де історична карпаторусиністика розвивається завдяки дослідницькій, організаційній та видавничій діяльності автора «Проклятої землі» історика, університет. проф. д-ра Петера Шворца (ŠVORC, 1996; ŠVORC, 2007; ŠVORC – LIPINSKÝ, 2018; SZÁBÓ, 2022; ŠVORC, 2023), та в Інституті русинської мови і культури Центру мов і культур національних меншин, де до 2018 р. предмет «Історія карпатських русинів» студентам читав

історик доцент д-р Станіслав Конечний, автор двох відповідних наративів (КОНЄЧНИ, 2009; KONEČNÝ, 2015), а з вересня того року – автор цих слів. Про стан історичної карпаторусиністики в ІРМК детальніше буде йти мова в другій частині цієї статті.

Польща (Краків, Горлиці). Польська історична карпаторусиністика розвивається в кількох центрах. З 2001 р. в Ягелонському університеті в Кракові в Інституті східнослов'янської філології діє *Відділ лемківської філології* – єдиної філології національних меншин у Польщі. З того часу його незмінним керівником є професор Олена Дуць-Файфер (ДУЦЬ-ФАЙФЕР, 2012). Історична карпаторусиністика виразно помітна на сторінках лемкознавчого регіонального наукового часопису «*Річник Руской Бурсы*», який виходить друком з 2005 р. під редакцією О. Дуць-Файфер (на черзі вихід у світ 20 числа). Науковий часопис є виданням громадської організації Товаришшя «Руска Бурса» в Горлицях та індексується в європейській наукометричній базі даних «Сорепікус».

Знаковим виданням польської карпаторусиністики став міжнародний збірник праць на тему «Чи існує четверта Русь?», який у 2009 р. підготували до видання редактори американський проф. Пол Бест та польський проф. Станіслав Степен (DOES A FOURTH RUS' EXIST?, 2009).

Карпаторусинська проблематика міжвоєнної доби порушується в працях двох сучасних польських істориків: професора Міхала Ярнецького із Університета Адама Міцкевича в Любліні та його Педагогічно-мистецького відділу Каліш у Познані і професора Пьотра Тадеуша Колаковського із Інституту історії Поморського університету в Слупську (JARNECKI – KOLAKOWSKI, 2017; ЯРНЕЦЬКІ – КОЛАКОВСЬКІ, 2022).

Сербія (Нови Сад). Традиційною платформою карпаторусинських студій, в тому числі з історії, у воєводинських русинів у Сербії є журнал «*Шветлосц: часопис за литературу, културу и уметносц*», який видається з 1950–1960-х років.

Розвиток карпаторусиністики в цій країні пов'язаний насамперед з *Катедрою русинської мови і літератури* (Катедра за руски язик и литературу), яка з 2012 р. називається лише *Відділенням русиністики* (Отделение за русиністику) Філософського факультету в Новосадському університеті. До 2012 р. на Катедрі отримали дипломи 33 студенти, з яких 29 бакалаврів і 4 магістри (МЕДЄШИ – ФЕЙСА, 2012). У 2006 і 2008 рр. під редакцією проф. Михайла Фейси вийшов двотомник праць «*Русини. Руснаци. Ruthenians*» (ФЕЙСА, 2006; ФЕЙСА, 2008). Відділення за русиністику видає серійний збірник праць «*Studia Ruthenica*», яких станом на 2017 р. вийшло 22 (35) томів, та «*Русинистични студії*», перший том якого вийшов друком у 2017 р. під редакцією проф. Я. Рамача.

Останні три десятиліття історична карпаторусиністика в Новосадському університеті та в редакції «Шветлосц» була пов'язана з проф. Янком Рамачем (1955–2022), автором успішних нарисів (1990, 1993) та докторської дисертації захищеної в травні 1995 р. на Історичному факультеті Ужгородського державного університету на тему «Історія русинів Південної Угорщини (1745–1918)», який вважав русинів воєводинської Сербії – найстаршою українською діаспорою (РАМАЧ, 1990; РАМАЧ, 1993; РАМАЧ, 1995). Разом з тим русин української орієнтації розрізняв русинів – нащадків руських мігрантів, які від середини XVIII ст. переселилися з північно-східної Угорщини в південну та осіли в Бачці, а потім деякі з них перебралися до хорватського Сриму і Славонії, і українців Воєводини – нащадків тих руських/українців переселенців, які в кінці XIX – на початку XX ст. потрапили до Боснії та Славонії з Галичини, а після Другої світової війни частини з них перебралася до Бачки і Сриму (РАМАЧ, 2003; РАМАЧ, 2016).

Поки перспектива історичної карпаторусиністики в Сербії після відходу у засвіти проф. Я. Рамача не ясна, інтелектуали обговорюють книгу-роман про долю бачванських русинів, які живуть сотні років під сербським і хорватським націоналізмами, «Панонска неман» (2017) відповідального редактора русинського видавництва «Руске слово» в Новому Саді, письменника Миколи Шанти (ШАНТА, 2021).

Чехія (Прага, Хеб). На відміну від міжвоєнного часу сучасні чеські історики майже втратили науковий інтерес до історії карпатських русинів та Підкарпатської Русі. Доказом тому є такий факт: у вересні та жовтні 2014 р. у Празі (Карловий університет) та в Ужгороді (Ужгородський університет) було проведено два Міжнародні наукові семінари. Матеріали першого («Podkarpatská Rus v éře První republiky») чеські організатори конференції, на відміну від ужгородських, не видали до сьогодні (ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ, 2015). Позитивним винятком є хіба що нариси з історії Підкарпатської Русі 1918–1946 рр. проф. Карлового університету Яна Ріхліка (RICHLIK, J. – RICHLIK, M., 2016) та його учня д-ра Давіда Губені (HUBENÝ, 2017).

Значно більший внесок у розробку історичної карпаторусиністики вніс вихідець із Закарпаття, пенсійний професор, житель м. Хеб д-р Іван Поп (пом. 2023 р.), праці якого виходили друком у Празі, Ужгороді та Братиславі (POP I., 2005; ПОП И., 2008; ПОП I., 2012; POP I., 2020).

Румунія (Клуж-Напока). Історична карпаторусиністика в Румунії фактично відсутня. Єдиним винятком хіба що є популярна брошура доктора історико-культурних наук Георгія Фірцака, голови Культурного товариства Румунії (засн. 2000 р.), що працював колись в Університеті Бабеш-Бояї в м. Клуж-Напока (ФІРЦАК, 2003).

Історична карпаторусиністика за межами європейської батьківщини

За межами європейської батьківщини сучасна історична карпаторусиністика має свої досягнення в таких країнах як Молдова, Росія і Болгарія.

Молдова (Кишинів). Проблематика історичної карпаторусиністики у Молдові представлена на сторінках єдиного на сьогодні у світі міжнародного історичного журналу «Русин», який з 2005 р. в Кишиневі видає Громадська організація «Русь». Єдиний у світі журнал з історії Карпато-Дністровських земель та її корінного населення – русинів (руснаків) виходить чотири рази в році. Головним редактором журналу «Русин» є д-р Сергій Суляк, автор книги про етнічну історію руснаків Молдови (СУЛЯК, 2004), доцент Санкт-Петербурзького державного університету. З 2011 р. «Русин» індексується у Базі Даних «Scopus» в шести тематичних категоріях (наукових областях): Мистецтво і гуманітарні науки. З 2015 р. співзасновником журналу став Томський державний університет Російської Федерації, де з того часу почав виходити часопис. У 2016 р. журнал «Русин» був включений до Базі Даних «ERIH PLUS», а у 2017 р. часопис включений у Базу Даних «Web of Science Core Collection» – провідну Базу Даних цитувань у світі, а саме в її «Emerging Sources Citation Index» (ESCI) (ПЛИШКОВА – СУЛЯК, 2017: с. 176–182).

Росія (Москва). Російська академічна історична карпаторусиністика представлена в таких видавничих проектах: у 2009 р. в Москві і Братиславі вийшли друком різними мовами Матеріали міжнародного наукового круглого столу «Карпатські русини в слов'янському світі: актуальні проблеми», що відбувся того ж року 27 лютого – 1 березня у словацькому місті Мошовце (Карпатские русины, 2009: 272 с.); у 2010 р. відомий Санкт-Петербурзький журнал «Петербургские славянские и балканские исследования» (Studia Slavica et Balcanica Petropolitana) своє перше число присвятив темі: «Карпатські русини і русинська ідентичність від Середньовіччя до новітнього часу» (ПЕТЕРБУГСКИЕ..., 2010); у 2011 р. відомий російський карпатознавець проф. Кірілл Шевченко опублікував книгу «Слов'янська Атлантида» про Карпатську Русь і русинів XIX – першої половини XX ст. (ШЕВЧЕНКО, 2011); у 2020 р. д-р Міхаїл Дронов із Інституту слов'янознавства РАН опублікував книжку про русинів Австрійської імперії в щоденниках та спогадах російських офіцерів – учасників Угорського походу 1849 р. (ДРОНОВ, 2020).

Разом з тим, історична карпаторусиністика в російській Москві сьогодні як і у XIX – на початку XX ст. розвивається не без геополітичних імперських інтересів, що видно з того, що Карпатську Русь та карпатських русинів деякі автори розуміють так само як російські слов'янофіли «золо-

того віку». Такий висновок впливає із видавничої діяльності проф. Павла Тулаєва (ТУЛАЄВ, 2015/1; ТУЛАЄВ, 2015/2), літературно-публіцистичного альманаху «Карпатская Русь», який видає Міжрегіональна громадська організація «Об'єднання русинів» у Москві (голова А. Фатула), та із змісту найповнішого наративу під назвою «Русиния. Подкарпатская Русь. Закарпатье» Андрія Фатули (ФАТУЛА, 2019).

Болгарія (Варна). У 2017 р. в болгарському м. Варна вийшла друком книжка проф. Костадинова Костадинова про історію (менше) та сучасність (більше) русинів Центральної Європи (КОСТАДИНОВ, 2017).

Стан викладання та дослідження історії карпатських русинів в Інституті русинської мови і культури Пряшівського університету

У вересні 1998 р. в Пряшівському університеті був створений Інститут національних студій і чужих мов, в якому розпочало свою роботу Відділення русинської мови і культури. З 1 березня 2008 р. на його базі було створено *Інститут русинської мови і культури* як науково-педагогічну інституцію загальноуніверситетського характеру. З 2008 до 2015 р. в рамках ІРМК діяли три відділення: русинської мови – 7 працівників; русинської літератури і культури – 5; русинської історії – 1; документаційно-адміністративне та бібліографічне відділення – 1 працівник. Відділення русинської історії з 2009 до 2018 р. очолював д-р пед. к. н. Станіслав Конечний. З 1 грудня 2015 р. ІРМК став структурним підрозділом нового Центру мов і культур національних меншин Пряшівського університету (разом з двома іншими інститутами: Інститутом угорської мови і культури та Інститутом ромських студій). Як впливає із брошури директорки ЦМКНМ та ІРМК доц. Анни Плішкової, присвячної 20-річчю карпаторусиністики в Пряшівському університеті, «*ядро існування Інституту русинської мови і культури бачимо в утриманні його педагогічної роботи*» (PLÍŠKOVÁ, 2018: s. 18). Пріоритетом діяльності ІРМК, отже, є навчання студентів та забезпечення навчального процесу різною допоміжною літературою.

Одночасно починаючи з 2009 р. і до нині в ІРМК проводиться кілька разів у році Науковий семінар з карпаторусиністики, результатом якого є щорічний рецензований науковий збірник «*Studium Carpatho-Ruthenorum*», що виходить у паперовому форматі з 2010 р. і до нині. В кожному із 15-ти чисел, що побачили світ до 2023 р., міститься одна-дві публікації професійних істориків з різних проблем історичної карпаторусиністики.

Окрім цього при ІРМК з 2010 р. щороку проводиться Міжнародна літня школа русинської мови і культури «*Studium Carpatho-Ruthenorum*» (у 2024 р. проведено 12-ту школу).

У 2018 р., до 20-річчя діяльності карпаторусиністики в Пряшівському університеті, було видано ряд книжок, в котрих підведено результати роботи колективу ІРМК. Зокрема директора Інституту доц. А. Плішкова опублікувала невелику брошуру про «Карпаторусиністику в Пряшівському університеті 1998–2018» (PLIŠKOVA, 2018) та уклала бібліографічний довідник за 1998–2018 роки (PUBLIKAČNÁ ČINNOST', 2018).

Станом на 2018 р. шість науково-педагогічних працівників ІРМК забезпечували три ступені акредитованих Студійних програм: 1) бакалаврський ступінь – «Русинський язык і література в комбінації»; 2) магістерський ступінь – «Русинський язык і література в комбінації»; 3) докторантський ступінь – «Славістика – русинський язык і література». В основі бакалаврського та магістерського профілю студій лежало «вивчення розвитку русинського языка, літератури і культури», а в основі докторантського профілю – «дослідження русинського языка і літератури» (PLIŠKOVA, 2018: s. 22–25).

Станом на 2018 р., як впливає із Навчального (Студійного) плану першого бакалаврського ступеня, доц. С. Конечний читав «Dejiny karpatských Rusínov» в I-му семестрі I-го року, 3-му семестрі 2-го року і 5-му семестрі 3-го року навчання кількістю годин по два кредити кожний курс, який закінчувався заліком. «Історія карпатських русинів» була «Обов'язковим предметом» (Povinná jednotká). Крім того, студенти також мали можливість вибрати «Обов'язково-вибірковий предмет» (Povinnó voliteľ'nu jednotku) «Духовну культуру Русинів» (2 кред., залік, 1 рік) і «Матеріальну культуру Русинів» (2 кред., залік, 2 рік), який читала студентам-бакалаврам магістр З. Андрейова (PLIŠKOVA, 2018: s. 26–27).

Згідно ж з Студійним планом другого магістерського ступеня доц. С. Конечний читав «Dejiny karpatských Rusínov» (2 кред., залік) у 2-му семестрі 1-го року навчання як «Обов'язковий предмет» (Povinné jednotká) та «Kapitoly z dejín Rusínov» (2 кред., залік) у 2-3-му семестрах 1-2-го року навчання як «Вибірковий предмет» (Výberovu jednotku) (PLIŠKOVA, 2018: s. 28–29).

Студійний план 3-го ступеня докторантської програми «Славістика – русинський язык» не передбачав вивчення історії карпатських русинів як навчального предмету в жодній із існуючих форм (PLIŠKOVA, 2018: s. 29–30).

Для забезпечення навчального процесу студентів доц. Ст. Конечний опублікував дві книжки: у 2009 р. вийшли русинською мовою (пряшівським варіантом) його «Нариси з історії русинів у Словаччині», а у 2015 р. – ІРМК ПУ видав словацькою мовою підручник для вищої школи «Náčrt dejín karpatských rusínov» (КОНЄЧНІ, 2009; КОНЄЧНÝ, 2015.).

Після виходу на пенсію доц. С. Конечного на запрошення директорки ІРМК доц. А. Плішкової з червня 2018 р. я став лектором «Історії карпатських русинів» для слухачів Міжнародної літньої школи русинської мови і культури «*Studium Carpatho-Ruthenorum*», а з вересня 2018 р. – був прийнятий на посаду лектора-доцента предмету «Історія карпатських русинів» для студентів 1-3 років навчання бакалаврського ступеня і студентів 1-го року навчання магістерського ступеня.

17-19 жовтня 2018 р. до 20-річчя університетської русиністики в Словаччині колективом ІРМК було проведено успішну Міжнародну наукову конференцію, матеріали якої видано ще того ж року ошатним збірником (КОПОРОВА, 2018).

Два наступні навчальні роки (до пандемії COVID-19) «Історія карпатських русинів» читалася студентам як «Обов'язковий предмет» (*Povinná jednotká*), але починаючи з 2022–2023 навч. року ця дисципліна стала для бакалаврів на 1-му році «Обов'язково-вибірковим предметом» (*Povinnno voliteľ'na jednotka*), на 2-му і 3-му роках – лише як «Вибірковий предмет» (*Výberovi jednotku*), а в магістрів 1-го року – взагалі «зникла» із Навчального (студійного) плану.

10 вересня 2024 р., перед початком акредитації студійних програм бакалаврського і магістерського ступенів «Русинська мова і література в комбінації», на прохання директорки ІРМК, я надіслав свої пропозиції щодо читання предмету «Історія карпатських русинів» у новій акредитаційній справі. На всіх трьох курсах бакалаврату та першому курсі мігістратури студенти мали вчити «Історію карпатських русинів» як обов'язковий предмет (*Povinná jednotká*) відповідно до європейської періодизації історії.

Після завершення акредитації у новій студійній (навчальній) програмі «Історія карпатських русинів» має такий статус: на бакалавраті для 1-го і 2-го років навчання ця дисципліна є «Обов'язковим предметом» (*povinná jednotká*), а на 3-му році – «Обов'язково-вибірковим предметом» (*povinnno voliteľ'na jednotka*). У магістрів на 1-му році навчання передбачена навчальна дисципліна «Капітоли з історії карпатських русинів», яка має статус «вибіркового предмету» (*výberovi jednotku*). Кількість годин згідно з студійною (навчальною) програмою на 1-му році бакалаврату складає одну годину на тиждень (13 год. в семестрі), на 2-му і 3-му році бакалаврату – дві години на тиждень (26 год. в семестрі).

Інакше функціонує Міжнародна літня школа русинської мови і культури «*Studium Carpatho-Ruthenorum*», на якій від червня 2018 р. я щороку є лектором предмету «Історії карпатських русинів». Кожний рік організатори Школи виділяють на історію 20 год. лекцій. Історію слухають паралельно дві групи: англійською мовою у проф. П.-Р. Магочія, а русинською мовою – у мене. Англомовна група є досить «гомогенною», оскільки її

слухачі – це переважно громадяни США і Канади, чого не сказати про русинськомовну групу. Кожний рік ця група коливається в межах 6-8 слухачів, які є одночасно громадянами з різних країн Європи: Словаччини, України, Чехії, Польщі, Сербії, Румунії, Угорщини, Хорватії. Ця особливість мимоволі штовхає лектора читати предмет на «інтернаціональній» русинській мові, яку лінгвісти називають «змішана мова» (лінгва-мікс), «штучна планова мова» (есперанто) та/або «спільна мова» (койне).

Ще одна особливість такої мікс-групи полягає в тому, що її слухачі мають дуже різну мотивацію, залежно від якої можемо їх класифікувати в такі три фокус-групи: 1) одна категорія слухачів твердо пересвідчена, що є русинами за національністю, дещо знає про історію та культуру русинів, говорить русинською мовою (одним із її регіональних варіантів) і хоче поглибити свої знання з цього предмету; 2) друга категорія слухачів вважає або припускає думку, що є русинами, але через асиміляцію своїх батьків та себе у школі і суспільстві вона втратила зв'язок із своїм корінням і хоче зараз його віднайти / відновити, в т. ч. за допомогою елементарних знань з цього предмету на Школі; 3) третя категорія слухачів немає ніякого етномовного стосунку до карпатських русинів, має чисто академічний (науковий) інтерес до вивчення мови, історії, літератури, етнографії цієї малої національної спільноти.

Відповідно до цих двох особливостей русинської групи (етномовного міксу та поляризованої мотивації) в останні дві Літні школи (2023, 2024 р.), окрім лекційних занять, я виділяю 2-3 години, щоб публічно заслухати есе слухачів на одну спільну для всіх тему, котру вони отримують на першій нашій зустрічі: «Я і моє Русинство». Мета такої практичної роботи полягає в тому, щоб вияснити, чим є для кожного слухача Літньої школи русинство: 1) особистою національною ідентичністю; 2) повагою / даниною ідентичності своїх предків; 3) академічним / професійним інтересом; 4) чимось іншим (наприклад, формою протесту до існуючих ідентичностей титульних націй).

В чому я на сто процентів пересвідчений, то це в тому, що зберегти карпаторусинську ідентичність вивчаючи здебільшого лише мову (та й то тільки прашівський її варіант) та літературу, є недостатнім змістом педагогічного процесу в сучасному світу. Для того аби зберегти свою локальну ідентичність в умовах глобальної мовної англізації та системної американізації суспільного життя (не в останню чергу за допомогою штучного інтелекту) потрібні глибокі знання не лише з мови та літератури, але й з історії, релігії, етнографії, культури, професійного мистецтва, музики, театру, а також антропології, соціології, політології, медіа, міжнародної політики карпатських русинів. В отриманні універсальних знань якраз і полягає величина малих народів.

Quo vadis, карпаторусиністико?

Відповідаючи на головне питання конференції – «Камо грядеши» карпаторусиністика?, як впливає із стану історичної карпаторусиністики за останні 25 років, цей напрям досліджень таки має майбутнє.

Історична карпаторусиністика розвивається фактично в цілому світі, при чому вона має своїх істориків не лише в країнах, де компактно ще продовжують жити русини усупереч «сильним світу цього» (Україна, Словаччина, Польща, Угорщина, Сербія, Хорватія, Чехія, Румунія, США і Канада), але й у країнах, де вони компактно не живуть (Молдова, Росія, Болгарія). Сучасна історична карпаторусиністика мала донедавна або має зараз своїх відомих істориків (Я. Рамач, І. Поп, П.-Р. Магочій, П. Бест, Б. Горбаль, Д. Поп, Й. Ботлік, С. Конєчний, П. Шворц, Г. Фірцак, Ст. Степен, Я. Ріхлік, М. Ярнецькі, П. Колаковські, К. Шевченко, С. Суляк, К. Костадинов, В. Феніч, М. Зан, М. Дронов, Д. Губені...), має свої енциклопедії (авторів-упорядників П.-Р. Магочія, І. Попа, М. Алмашія), свої наукові академічні часописи («Русин» – Кишинів – Томськ; «Рочник Руской Бурсы» – Краків – Горлиці; «Studium Carpatho-Ruthenorum» – Пряшів), свої міжнародні конференції, семінари, круті столи, збірники, має свої освітньо-наукові центри, де донедавна вивчалася або вивчається сьогодні карпаторусиністика (Торонтський університет у Канаді; Вищий педагогічний інститут ім. Дьордя Бешшенеї в Ніредьгазі / Угорщина; Ягелонський університет у Кракові / Польщі; Новосадський університет у Сербії; Католицький університет кард. Пийтера Пазманя в Будапешті; Вища богословська греко-католицька школа св. Атанасія в Ніредьгазі / Угорщина; Пряшівський університет у Пряшеві / Словаччина).

Центром світової карпаторусиністики має всі шанси стати Пряшівський університет, в якому вже більше 25 років (від 2008-го) існує Інститут русинської мови і культури. Історична карпаторусиністика в Інституті розвивається у трьох формах: 1) як студійна (навчальна) освітня програма для підготовки студентів бакалаврського і магістерського ступенів, які обрали собі спеціальність «Русинська мова і література». Їм читається предмет «Історія карпатських русинів»; 2) на Міжнародній літній школі русинської мови і культури «Studium Carpatho-Ruthenorum» (з 2010 р.), слухачам якої читається «Історія карпатських русинів» на англійській та русинській мовах; 3) на Наукових семінарах, що проводяться з 2010 р., матеріали яких публікуються на сторінках збірника «Studium Carpatho-Ruthenorum». Інститут має свою добру книжкову бібліотеку, в т. ч. і дегіталізовану, велика частина якої за змістом належить до історичної карпаторусиністики.

Чи достатньо цих неформальних показників, щоб не лише зберегти себе як Інститут із кількісним та якісним академічним бекграундом, але й

мати перспективу на майбутнє, щоб стати справжнім світовим центром карпаторусиністики. Думаю, що ні. Попри сприятливу національну політику Словацької держави та керівництва університету, позитивні характеристики, досягнуті завдяки титанічній праці директорки інституту, університетській професорці Анні Плішківій, та очолюваного нею колективу педагогічно-наукових співробітників, Інституту бракує сміливої саморефлексії. Може дана наукова конференція стане тим майданчиком, на якому буде започатковано інтелектуальну дискусію «*Sine ire et studio*» про майбутнє карпаторусиністики загалом та ІРМК зокрема.

Очевидним фактом у цій назрілій трансформації, як колишній декан історичного факультету із 12-річним стажем та 30-річним стажем роботи в Ужгородському університеті, бачу наступне. Інститут русинської мови і культури мусить взяти на себе об'ємнішу відповідальність стати Інститутом карпаторусиністики або карпаторусинських студій. В новому за формою і змістом інституті годилося б провести відповідні зміни в студійних програмах підготовки студентів бакалаврського і магістерського ступенів, а по можливості і докторантського ступеня, в яких повинні знайти своє місце не тільки важливі мова та література, але й не менш важливі історія, релігія, етнографія, культура, професійне мистецтво, музика, театр, а також антропологія, соціологія, політологія, медіа, міжнародна політика карпатських русинів. Зміни в освітньо-педагогічному процесі мали б супроводжуватися змінами в науково-дослідницькому житті інституту, а саме: 1) підвищенні якості збірника «*Studium Carpatho-Ruthenorum*» до рівня періодичного (двічі в році) наукового журналу реферованого в європейській базі «*Index Copernicus*» та 2) проведенні раз у два роки міжнародного наукового семінару з різних тем карпаторусиністики, матеріали якого належало б публікувати окремим томом у серійному виданні Інституту. Тоді, можливо, відповідь на питання «*Quo Vadis*» карпаторусиністико?, буде більш оптимістичною, ніж поки що є сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

- ABONYI, A. T. – ZOLTÁN, A. (2010). *Udvari István (1950.VII.14.–2005.XI.9)* = АБОНЬИ, А. Т. – ЗОЛТАН, А. *Иштван Удвари (14 VII 1950 – 9 XI 2005)*. *Udvari István. Élete és munkássága* = Удвари Иштван. Биобиблиографический указатель, Szerkesztette Zoltán András = Под ред. Золтана А. Nyíregyháza, old. 7–13 = с. 15–23.
- BOTLIK, J. (1997). *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 335 old.
- BOTLIK, J. (2002). *A ruszin nép vértanúja Bródy András (1895–1946)*. Budapest, 389 old.

- BOTLIK, J. (2005/a). *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945*. Nyiregyháza, 552 old.
- BOTLIK, J. (2005/6). *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939–1945*. Nyiregyháza, 445 old.
- Carpatho-Rusyn Settlement at the Outset of the 20th Century with additional data from 1881 and 1806 / Росселення карпатських русинів на зачатку XX століття з далішми даними з 1881-го і 1806-го року*, Map and placename index by Paul Robert Magocsi. Б. п. в.
- CORANIČ, J. (2014). *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 526 s.
- CORANIČ, J. (2021). *Bishops of the Prešov Greek Catholic Eparchy during the Reign of the Habsburgs, 1818–1918*. Uzhhorod – Prešov: АУТДОР-ШАРК, 228 p.
- DOES A FOURTH RUS' EXIST? (2009). *Does a Fourth Rus' Exist? Concerning Cultural Identity in the Carpathian Region* Edited by P. BEST and St. STEPIEN. Przemysl – Higganum: South – Eastern Research Institute in Przemysl, 263 p.
- ENCYCLOPEDIA (2005): *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Editors: P. R. Magocsi, I. Pop. Revised and expanded edition. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, XXVIII + 569 p.
- FEDINEC, Cs. (2015). «*A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja*» 1938–1944. Budapest: Gaffa Kiadó, 240 old.
- GÖNCZI, A. (2015). *Ruszin szizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár-Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 140 old.
- HUBENY, D. (2017). *Ziráta Podkarpatské Rusi na konci druhé světové války*, Autoreferát dizertační práce. Praha, 29 s.
- JARNECKI, M. – KOLAKOWSKI, P. (2017). «*Ukraiński Piemont*». *Ruś Zakarpac-ka w okresie autonomii 1938–1939*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 379 s.
- KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE (2021): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia / Історія Закарпаття. Спадіщина та виклики. Монографія* (2021). Ungvár: RIK-U Kft., 788 c.
- KONEČNÝ, St. (2015). *Náčrt dejín karpatských rusínov. Vysokoškolská učebnica*. Prešovská univerzita v Prešove; Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. Prešov, 225 s.
- KUPENSKY, N. (2019). *The Tensions and Triumphs of the First History of Carpatian Rus' and the Carpatho-Rusyns*. Nationalities Papers, 2019, Vol. XLVII, N. 3, p. 506–511.
- MAGOCSI, P. R. (1978). *The Shaping of National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, Mass. and London, England: Harvard University Press, xvi, 640 p.
- MAGOCSI, P. R. (1983). *The Rusyn-Ukrainians of Czechoclovakia: An Historical Survey*, Bausteine zur ethnopolitischen Forschung, Vol. VII. Vienna: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, 93 s.

- MAGOCSI, P. R. (1984). *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Preface by Oscar Handlin. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, xii, 160 p.
- MAGOCSI, P. R. (1988). *Carpatho-Rusyn Studies. An Annotated Bibliography, Volume I: 1975–1984*, Garland Reference Library of the Humanities, Vol. 824. New York – London: Garland Publishing, viii, 143 p.
- MAGOCSI, P. R. (1989). *The Carpatho-Rusyn Americans. The Peoples of North America Series*. Introduction by Daniel Patrick Moynihan. New York – Philadelphia: Chelsea House Publishers, 112 p.
- MAGOCSI, P. R. (1993). *The Rusyns of Slovakia: An Historical Survey*, Classics of Carpatho-Rusyn Scholarship, Vol. VI. New York: Columbia University Press – East European Monographs, xii, 185 p.
- MAGOCSI, P. R. (1994). *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*, Third revised edition. Toronto, Ontario: Multicultural History Society of Ontario, xii and 220 p.
- MAGOCSI, P. R. (1997). *Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians*. Canadian Slavonic Papers, Vol. XXXIX, № 3-4. Edmonton, p. 301–331.
- MAGOCSI, P. R. (1998). *Carpatho-Rusyn Studies. An Annotated Bibliography, Volume II: 1985–1994*, East European Monographs, No DXXII. New York: Columbia University Press, 280 p.
- MAGOCSI, P. R. (2005). *Our People. Carpatho-Rusyns and their Descendants in North America*. Wauconda, Illinois USA, Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., xvi, 232 p.
- MAGOCSI, P. R. (2006/a). *Carpatho-Rusyn Studies. An Annotated Bibliography, Volume III: 1995–1999*, East European monographs, No DXXXIII. New York: Distributed by Columbia University Press, xii and 260 p.
- MAGOCSI, P. R. (2006/b). *The People from Nowhere: An Illustrated History of Carpatho-Rusyns*, Commentary to illustrations by Valerii Padiak. Uzhhorod: V. Padiak Publishers, 120 p.
- MAGOCSI, P. R. (2007/a). *Národ znikadiaľ: ilustrovaná história karpatských Rusínov*, Komentáre k ilustráciám Valerij Paďák, preklad z ukrajinského jazyka Anna Plišková, preklad textov na mapách a ich úprava Alexander Zozulák. Prešov: Rusín a L'udové noviny, 120 s.
- MAGOCSI, P. R. (2007/b). *Poporul de niciunde: Istorie in imagini a rutenilor carpatici*, Traducere in limba română de Elvira Chilaru, Comentari de subiect la imagini Valerii Padeac. Ujgorod: Editura lui V. Padeac, 120 p.
- MAGOCSI, P. R. (2009). *Narod niotkuda: Ilustrirana povijest Karpatorusina*, komentari i ilustracije Valerij Paďak; prijevod na hrvatski jezik Eugenija Vrabec. Užhorod: Naklada V. Paďaka, 120 s.
- MAGOCSI, P. R. (2011). *Carpatho-Rusyn Studies: An Annotated Bibliography, Volume IV: 2000–2004*, East European monographs, No DCCLXXXI. New York: Distributed by Columbia University Press, xiv, 229 p.

- MAGOCSI, P. R. (2012). *Carpatho-Rusyn Studies: An Annotated Bibliography, Volume V: 2005–2009*, East European monographs, No DCCXCV. New York: Distributed by Columbia University Press / East European monographs, xvi, 256 p.
- MÁGÓCSI, P. R. (2014). *A nép, amelyik sehonnán sem jött: A kárpáti ruszinok képes illusztrált története*, Az illusztrációkat kommentálta Valerij Pagyak; magyarra fordította Varga Béla. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 120 old.
- MAGOCSI, P. R. (2014/a). *Národ odnikud: ilustrované dějiny karpatských Rusínů*, Texty k ilustracím Valerij Pad'ak; přeložil ko česku Miroslav Kopecký. Užhorod: Vydavateľství V. Pad'aka, 120 s.
- MAGOCSI, P. R. (2014/6). *Naród znikąd: ilustrowana historia Rusinów Karpackich*, Podpisy pod ilustracjami Walerij Padiak; z angielskiego przełożyła Edyta Tkacz. Užhorod: Wydawnictwo W. Padiaka, 120 s.
- MAGOCSI, P. R. (2015). *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest – New York: Central European University Press, xx, 544 p.
- MAGOCSI, P. R. (2016). *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, 596 s.
- MAGOCSI, P. R. (2017). *Carpathian Rus'. A Historical Atlas*, Distributed by the University of Toronto Press for the Chair of Ukrainian Studies University of Toronto, 80 p.
- MAGOCSI, P. R. (2022/a). *Karpatská Rus. Historický atlas*, Preklad textov: Helena Čuriková, Lenka Gogová, Jana Mačaková, Barbora Olejárová, Klaudia Valdmanová. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 94 s.
- MAGOCSI, P. R. (2022/6). *Pod osło na gór: Dzieje Rusi Karpackiej i Karpatorusinów*, Prekl. z angl. Marek Król. Rzeszów: Libra, 540 p.
- MAGOCSI, P. R. (2023). *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. New York: Carpatho-Rusyn Research Centre, xiv, 247 p.
- PAP, I. (2018). *Pap Iván gondolatai villág*. Budapest: ARCHI MIND, 125 old.
- KIEBUZINSKI, K. (2021). *Paul Robert Magocsi. A Bibliography and Commentaries, Fourth Revised and Expanded Edition* Edited by K. Kiebuszinski, Introductions by B. Budurowycz, J.-P. Himka and K. Kiebuszinski. Toronto: University of Toronto Press for the Chair of Ukrainian Studies University of Toronto, v–xxxi, 307 p.
- PLIŠKOVA, A. (2018). *Karpatorusiništika na Prešovskej univerzite 1998–2018 / Карпаторусиністика на Пряшівській університеті 1998–2018*. Prešov, 36 s.
- POP, I. (2005). *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Nakladatelství Libri, 534 s.
- POP, I. (2020). *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 238 s.
- PUBLIKAČNÁ ČINNOSŤ (2018): *Publikačná činnosť*, Zostavovateľ A. PLIŠKOVÁ. Prešov, 104 s.
- RICHLIK, J. – RICHLIK, M. (2016). *Podkarpatská Rus v dejinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad, 237 s.

- RUSZINOK (2015): *Ruszinok a Második világháború utolsó évében. Tudományos tanulmányok gyűjteménye*, Első könyv. Budapest: ARCHI+MED, 354 old.
- ŠVORC, P. (1996): *Zakliata krajna Podkarpatská Rus (1918–1946)*. Prešov: Univerzum, 128 s.
- ŠVORC, P. (2007): *Zakliata zem. Podkarpatská Rus (1918–1946)*. Bratislava: Nakladatelství lidové noviny, 319 s.
- ŠVORC, P. (2023): *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusinov, 423 s.
- ŠVORC - LIPINSKÝ (2018): *Rusíni a Československo (1918–1938)*, Eds.: P. Švorc, J. Lipinský. Bratislava: Združenie inteligencie Rusinov, 100 s.
- SZÁBÓ, O. (2022). *O uhorských Rusoch (Rusíni)*, Eds.: L. Budayobá, P. Buday, P. Švorc. Prešov: UNIVERSUM, 226 s.
- SZAKÁL, I. (2018). «Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között». *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász–Ungvár: RIK-U Kft., 248 old.
- VÉGHSEÓ, T. (2011). «...mint igaz egyházi ember...» *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza: Kiadó a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 189 old.
- VÉGHSEÓ, T. (2023). *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás. Magyar görögkatolikusok. I. Történelem*. Nyíregyháza: Kiadó a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 421 old.

- АЛМАШІЙ, М. (2011). *Русинська бібліографія*. Ужгород, 282 с.
- АЛМАШІЙ, М. (2016). *Історія Общества им. А. Духновича в датах, фактах и иллюстрациях*. Ужгород: «Карпатська Вежа», 468 с.
- АЛМАШІЙ, М. (2019). *Карпаторусинський народ – доля, пронесена крізь віки*. Ужгород: «Карпатська Вежа», 607 с.
- БІБЛІОГРАФІЯ (2007). *Бібліографія русинськоязычних видань: 1989–2004*, Зостав. Л. Ільченко; из участїв М. Лендел; спередслово П.-Р. Магочія Ужгород: Видавельство В. Падяка, 80 с.
- БІБЛІОГРАФІЯ (2015). *Бібліографія русинськоязычних видань = A Bibliography of Rusyn-Language Publications: 2005–2014*, Сост.: Л. Ільченко, В. Падяк; спередслово П.-Р. Магочія Ужгород: Видавельство В. Падяка, 112 с.
- БУРКУТ, І. (2009). *Русинство: минуле і сучасність*. Чернівці: «Прут», 385 с.
- ВИСНОВОК КОМІСІЇ (2016): *Висновок комісії ДВНЗ «УжНУ» щодо монографії Фенича В. І.*, Копія, 2 арк. Зберігається в архіві автора.
- ВІДНЯНСЬКИЙ (2016): *Експертний висновок завідувача відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, доктора історичних наук, професора, член-кореспондента НАН України С. В. Віднянського*. <http://zakarpattia.net.ua/Blogs/163410-Prosvita-musyt-butuy-Berehyneiu-ukrainstva>. 16.11.2016.

- ГАВРОШ, О. (2016/а). *Війна проти України точиться не тільки на фронті, але й у глибокому тилу. Доказів цьому достатньо*. dailylviv.com/analytics/polityka/ukrayinofobiya. 04.10.2016.
- ГАВРОШ, О. (2016/б). *Українофоб у мантії декана*. Свобода. Нью-Джерсі, 2016, № 29, 15 липня.
- ГАВРОШ, О. (2016/в). *Українофобія. Війна у глибокому тилу*. <http://www.radiosvoboda.org/a/28031143.html>. 04.10.2016.
- ГИЙДЕЛ, Е. (2016). *Виправлення. Зауваги на маргінесах статті В. І. Фенича «Вправлення з історією по-українськи, або Якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року»*. Ужгород: «Гражда», 24 с.
- ГОДИНКА, А. (2005). *Час гурше ги вода... Русинські тексти*, Зостав.: М. Капраль; Спередслово: І. Удварі. Ніредьгаза: Катедра української и русинської філології Ніредьгазської Висшой Школи, 198 с.
- ГОДИНКА, А. (2006). *Як нашѢ духовники проживали... Русинські тексти. II*, Зостав.: М. Капраль. Ніредьгаза: Катедра української и русинської філології Ніредьгазської Висшой Школи, 165 с.
- ДАНИЛЮК, Д. (1994). *Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця XVIII – до середини XX ст.)*, Автореф. дисерт. на здобуття наук. ст. докт. іст. наук. Ужгород: Ужгородський виробничо-видавничий комбінат «Патент», 60 с.
- ДАНИЛЮК, Д. (2013). *Історія Закарпаття: Навчальний посібник з краєзнавства*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 304 с.
- ДАНИЛЮК, Д. (2021). *Закарпаття, наш рідний край. Посібник з історичного краєзнавства*. Ужгород: РІК-У, 288 с.
- ДЕЛЕГАН, М. В. (2016): *Звернення Голови ЗОО НСКУ М. В. Делегана до Ректора ДВНЗ «Ужгородський національний університет», д.мед.н., проф. В. І. Смоланки 14 вересня 2016 р.*, Копія, 1 с. (Зберігається в архіві автора).
- ДРОНОВ (2020): *Русины Австрийской империи в дневниках и воспоминаниях русских офицеров – участников Венгерского похода 1849 года*. Сост. М. Ю. Дронов. Москва: Издательский дом «Граница», 160 с.
- ДУЦЬ-ФАЙФЕР, О. (2012). *Основны явиска етнічного руху лемків в Польци на початку ХХІ столітя*. Studium Carpato-Ruthenorum 2012 Штудії з карпато-русиністики. Пряшів, с. 8–18.
- ЕНЦИКЛОПЕДІЯ (2010): *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Укладачі: П. Р. Магочій та І. Поп; заг. ред. П. Р. Магочія; пер. з англ. Н. Кушко; ред. укр. вид. В. Падяк; вип. ред. Л. Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ХХХІІ + 856 с.
- ЖЕЛИЦКИ, Б. Й. – ЖЕЛИЦКИ, Ч. Б. (2005). *Новый венгерский центр славистики и изучения историко-культурных проблем подкарпатских русин*. Славяноведение, № 1, с. 67–87.
- ЗАН, М. (2003). *Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.)*, Автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Київ: Видавництво УжНУ, 21 с.

- КАПРАЛЬ, М. (2002). *Подкарпатское Общество Наукъ. Публикації: 1941–1944*, Спередслово и редакція: І. Удварі; вуданя другое. Ужгород: ПоліПрінт, 172 с.
- КАПРАЛЬ, М. (2021): *Карпаторусинські поселення. Лішта сел и варошув у Централній Європі, де днесь бывають вадь даколы бывали Карпаторусини / Ruszin helységnevek. Közép-Európa*. Зобрав и зладив до печатні: Др М. Капраль / Szerkesztette: Dr. Káprály M. Будапешт: Кроатика / Budapest: Croatica, 96 с.
- Карпатская Русь. Литературно-публицистический альманах* (2017), Сост.: А. В. Фатула, М. Ю. Дронов, Выпуск 2. Москва, 252 с.
- КАШКА, М. (2008). *Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (друга половина XVIII ст. – 1867 р.)*, Автореф. дисерт. на здобут. наук. ступ. канд. іст. наук. Ужгород, 24 с.
- КЕРЕЦМАН, В. (1995). *Історичне краєзнавство на Закарпатті початку XIX – 30-х рр. XX ст.*, Автореф. дисерт. на здобут. наук. ступ. канд. іст. наук. Ужгород, 23 с.
- КІЧЕРА, Н. (2015). *Русини в етнополітиці країн Центральної та Південно-Східної Європи*, Автореф. дисерт. на здобут. наук. ступ. канд. політ. наук. Чернівці: Видавництво УжНУ «Говерла», 20 с.
- КОНЄЧНИ, Ст. (2009). *Капітолы з історії Русинів на Словенську в контексті розвоа карпатыскых Русинів од найстарых часів*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 192 с.
- КОПОРОВА (2018): *20 років високошкольської русиністики на Словакії / 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku. Зборник рефератів з міжнародної наукової конференції. Пряшівська універзіта, 17.–19.10.2018*. Зост. і одп. ред.: К. Копорова. Пряшівська універзіта в Пряшові; Центр языків і культур народностных меншын; Інштітут русинського языка і культури. Пряшів, 378 с.
- КОСТАДИНОВ, К. (2017). *Русините в Централна Европа – история и съвременност*. Варна: Илия Вълчев, 336 с.
- ЛІКВІДАЦІЯ (2016): *Чи є політика в ліквідації історичного факультету УжНУ. Питання реорганізації історичного факультету Ужгородського національного факультету набуває політичного забарвлення*. <http://prozak.info/Suspil-stvo/CHi-e-politika-v-likvidaciyi-istorichnogo-fakul-tetu-UzhNU>. 17.11.2016.
- ЛЯВИНЕЦ, М. (2013): *Пам'яті Антонія Годинки (до 150 рочя из дня рожденія академіка, 1864–1946) = Hodinka Antal emlékére (az akadémikus 150. születésnapja alkalmából, 1964–1946)*, Сост. и ред.: Др. М. Лявинец = Szerkesztette: Dr. Lyavinecz, M. Budapest: AMG experts Bt., 72 с.
- МАГОЧИ, П. Р. (2009). *Народ нїодкадз: илустрована история Карпатских Русинох*, Коментари гу илустрацийом В. Падяк; Преклад по руски А. Говля, Л. Медеши, М. Фейса; Наук. ред. Л. Медеши. Ужгород – Нови Сад: Видавельство В. Падяка – НВУ «Руске слово», 120 с.

- МАГОЧІЙ, П. Р. (1994). *Русины на Словенську. Історичний перегляд*. Пряшов: Русинська оброда, 214 с.
- МАГОЧІЙ, П. Р. (1994). *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Поличка «Карпатського краю». Ужгород, 296 с.
- МАГОЧІЙ, П. Р. (2007). *Народ нивідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Потовмачив по русинськы В. Падяк; Сюжетні коментарі ид ілюстраціям В. Падяка. Ужгород: Видавateľство В. Падяка, 120 с.
- МАГОЧІЙ, П. Р. (2021). *Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948)*, Друге вид., доп. та перероб.; передм. В. Фенича; вип. ред. Л. Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, XLIII, 768 с.
- МАГОЧІЙ, П.-Р. (2006). *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 120 с.
- МАГОЧІЙ, П.-Р. (2023). *Народ нізвідки: ілюстрована історія карпаторусинів*, пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; сюжетні комент. до іл. В. Падяка, Видання друге, доповнене. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 120 с.
- МЕДЕШИ, Г. – ФЕЙСА, М. (2012). *Войводянски руснаци: стан и перспективи розвою у култури, язика и образованю*. Studium Carpato-Ruthenorum 2012 : Штудії з карпаторусиністики. Пряшів, с. 19–42.
- ПАДЯК, В. (2016/а). *Інсинуації щодо ужгородського історика у полі зору Держдепартаменту США*. http://goloskarpat.info/society/5851a48527ec5/?utm_content=0312. 14.12.2016.
- ПАДЯК, В. (2016/б). *Інсинуації щодо ужгородського історика у полі зору Держдепартаменту США*. <http://karpatnews.in.ua/news/127232-insynuatsii-shchodo-uzhhorodskoho-istoryka-u-poli-zoru-derzhdepartamentu-ssha-padiak.htm>. 16.12.2016.
- ПЕТЕРБУГСКИЕ (2010): *Петербургские славянские и балканские исследования (Studia Slavica et Balcanica Petropolitana)*, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от Средневековья к Новейшему времени*. Санкт-Петербург, 259 с.
- ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ (2015): *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни: матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 16-17 жовтня 2014 р.)*, Упоряд.: В. І. Фенич, І. О. Шніцер. Ужгород: АУТДОР–ШАРК, 292 с.
- ПЛАН ЗАХОДІВ (1996): *План заходів щодо розв'язання проблем українців-русинів*. Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції» за № 1001/96 від 28 жовтня 1996 року, Копія, 3 арк.
- ПЛИШКОВА, А. – СУЛЯК, С. (2017). *Журнал “Русин”: двенадцать лет – не предел*. Петербургские славянские и балканские исследования» (Studia Slavica et Balcanica Petropolitana). СПб.: Изд.-во СПбГУ, № 1 (21), с. 176–182.

- ПОП, Д. – ПОП, И. (2002). *Замки Подкарпатской Руси*. Ужгород, 128 с.
- ПОП, Д. – ПОП, И. (2007). *Путешествие по архитектурным памятникам Подкарпатской Руси*. Ужгород, 184 с.
- ПОП, Д. (2009). *Церковная архитектура Подкарпатской Руси от средних веков до наших дней*. Ужгород, 196 с.
- ПОП, Д. (2015). *Мала історична енциклопедія Подкарпатської Русі*. Ужгород, 200 с.
- ПОП, Д. (2016). *Подкарпатская Русь: деятели культуры, науки, истории*. Ужгород: «Наумченко Н.В.», 584 с.
- ПОП, И. (2008). *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)*. Ужгород, 104 с.
- ПОП, І. (2012). *Мала історія Русинів*. Ужгород: «Карпатська Вежа», 188 с.
- ПРОСВІТА (2016): Чи може відвертий українофоб очолювати історичний факультет УжНУ? (Звернення правління Закарпатського обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка до громадськості, а також – до міністра освіти і науки України п. Л. Гриневич, голови Закарпатської обласної державної адміністрації п. Г. Москаля, ректора Ужгородського національного університету п. В. Смоланки та колективу історичного факультету університету, у Закарпатське обласне управління СБУ). <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/161267-Chy-mozhe-vidvertyi-ukrainofob-ocholiuvaty-istorychnyi-fakultet-UzhNU>. 2016.24.09.
- РАМАЧ, Я. (1995). *Історія русинів Південної Угорщини (1745–1918)*, Автореф. на здобут. наук. ступ. докт. іст. наук. Ужгород, 52 с.
- РАМАЧ, Я. (2003). *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)*. Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Ч. 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи, Відп. ред. О. Турій. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, с. 187–198.
- РАМАЧ, Я. (1990). *Привредни и дружствени живот Руснацох у южней Угорскей 1745–1848*. Нови Сад: «Руске слово», 190 с.
- РАМАЧ, Я. (1993). *Кратка история руснацох (1745–1918)*. Нови Сад: Грекокатолицька парохія св. Петра и Павла, 134 с.
- РАМАЧ, Я. (2016). *На крижней драги. Руснаци у Югославії од 1918–1941. року*. Нови Сад: Руске слово, 380 с.
- Русинистични студії / Ruthenian studies* (2017), № 1, Гол. ред. Я. Рамач. Нови Сад.
- СМОЛАНКА (2016/а): *Розпорядження ректора УжНУ проф. Смоланки В. І. від 28 вересня 2016 р. за № 15-Р про створення спеціальної «експертної комісії щодо всебічного вивчення змісту монографії В. Фенича»*. <http://www.uzhnu>.

edu.ua/uk/news/pro-ekspertizu-monografiji-dekana-istorichnogo-fakultetu--fenicha.htm. 28.09.2016.

СМОЛАНКА (2016/б): *Наказ ректора «Про реорганізацію факультетів» від 08.11.2016 р. № 170/01-17*, Копія, 2 арк. (Зберігається в архіві автора).

СУЛЯК, С. (2004). *Осколки Святой Руси. Очерки этнической истории руснаков Молдавии*. Кишинев: Издательский дом «Татьяна», 240 с.

ТИВОДАР, М. (2016). *Одкровення кандидата наук Фенича*. Ужгород: Гражда, 24 с.

ТУЛАЕВ, П. В. (2015/1): *Иван Орлай и Карпатская Русь*. Сост. и авт. предисловия Тулаев, П. В. Москва: «Слава!», 148 с.

ТУЛАЕВ П. В. (2015/1): *Юрий Венелин. Об Угорской Руси*. Сост. и авт. предисл. Тулаев П. В. Москва: «Слава!», 72 с.

УДВАРИ, И. (2005). *Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время* = Udvari, I. (2005). *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. II. Blazsovszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk*, Szerkesztette és előszót írta: Kercsa Igor. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 226 old.

УДВАРИ, I. (1999). *Русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії*. Nyíregyháza, 125 old.

УДВАРИ, I. (2000/а). *Єпископ Андрій Бачинський (1732–(1772–1809)). Видатний представник русинського просвітництва. Про життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського*. Slavica. Debrecen, T. XXX, с. 193–221.

УДВАРИ, I. (2000/б). *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. століття. Изгядованя з історії культури і языка, Вступ І. Керчі; спередслово Д. Вігы; мапы Ж. Ботлика*. Ужгород: Удавательство В. Падыяка, 340 с.

УДВАРИ, I. (2002). *Збирька жерел про студії русинського писемства. I Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського* = Udvari, I.. *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei*, Редіговав: І. Керча. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 238 old.

УДВАРИ, I. (2007). *Зберька жерел про студії русинського писемства. III. Гіадор Стрипський, народописник, бібліограф, язiкознатель, товмач*. Ніредьгаза, 257 с.

ФАТУЛА, А. В. (2019). *Русиния. Подкарпатская Русь. Закарпатье*. Москва: Фонд «Русский мир», 256 с.

ФЕЙСА (2006): *Русини. Руснаци. Ruthenians*. Главни уредник: М. Фејса, Т. І. Нови Сад: Прометеј, 2006. 402 с.;

ФЕЙСА (2008): *Русини. Руснаци. Ruthenians*. Главни уредник: М. Фејса, Т. II. Нови Сад: Прометеј, 373 с.

ФЕНИЧ, В. (2014). *Вправляння з історією по-українськи, або якою не повинна*

- бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року. Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія, Випуск 2 (33), Редакція: О. С. Мазурок та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», с. 138–156.
- ФЕНИЧ, В. (2015). *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 144 с.
- ФЕНИЧ, В. (2018/а). *Гердер проти Гегеля: Михайло Лучкай і концептуалізація історії карпатських русинів*. Studium Carpato-Ruthenorum 2018. Штудії з карпаторусиністики, Вип. 10, Одп. ред.: К. Копорова. Пряшів, с. 89–121.
- ФЕНИЧ, В. (2018/б). *Грушевский и Мукачевский монастырские центры религиозной жизни русинов и валахов северной части Венгерского королевства в период до начала Реформации*. Ужгород: Издательство Валерия Падяка, 196 с.
- ФЕНИЧ, В. (2018/в). *З ласки Божої... Формування етноконфесійної ідентичності русинів–греко-католиків ужгородської унійної традиції усупереч «сильним світу цього»*. 20 років високошкольської русиністики на Словачії / 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku. Збірник рефератів з міжнародної наукової конференції. Пряшівська універзіта, 17.–19.10.2018, Зост. і одп. ред.: К. Копорова. Пряшів, с. 218–237.
- ФЕНИЧ, В. (2019). *Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 248 с.
- ФЕНИЧ, В. (2020). *«Зимлі русинів на юг уд Карпат»: карпатські русини–греко-католики ужгородської униатської традиції уд міжнародного узнання (1919) до комуністического прозелітизма (1950)*. Річник Руской Бурсы, Випуск 16, Зредагувала: О. Дуць-Файфер. Горлиці – Краків, с. 181–206.
- ФЕНИЧ, В. (2021). *Передмова до нового українського видання*. Магочій П. Р. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948), Друге видання. Ужгород: Видавництво В. Падяка, с. XXI–XXXVI.
- ФЕНИЧ, В. (2022/а). *З ласки Божої... Формування етноконфесійної ідентичності карпатських русинів–греко-католиків ужгородської унійної традиції усупереч «сильним світу цього» (1818–1918)*. Studia in memoriam Stephani Udvari / Статті на честь 70-ліття Іштвана Удварія. А 2020. december 5-i Udvari István tudományos online emlékkonferencia anyaga / Матеріали наукової онлайн-конференції пам'яті професора Іштвана Удварія (5. грудня 2020. р.), Szerkesztette: Lyavinecz-Ugrin M., Káprály M., Zoltán A. Budapest, с. 138–169.
- ФЕНИЧ, В. (2022/б). *Підкарпатське пограниччя: клопоти з історією землі і народів з багатьма іменами (ідентичностями) для національних історіографій*. Ідентичності в умовах пограниччя: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Ужгород, 27-28 січня 2021 р.), За заг. ред.: П. Леню. Ужгород: РІК-У, с. 89–103.

- ФЕНИЧ, В. (2023/а). *(Не)існуючі: карпатські русини та греко-католики ужгородської унійної традиції як місток на шляху інтеграції України до Європейського Союзу*. Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Матеріали VIII-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року), Відп. за вип.: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: РІК-У, с. 220–232.
- ФЕНИЧ, В. (2023/б). *Служитель Бога і народу: формування релігійної та національної ідентичності Олександра Духновича від батьківської хати до каноніка капітули Пряшівської єпархії (1803–1844)*. Олександр Духнович – письменник, педагог, священник, діяч культури та освіти (1803–1865): Матеріали симпозиуму, присвяченого 220-й річниці від дня народження Олександра Духновича (22 квітня 2023 року, м. Ужгород), Під ред. М. Токаря. Ужгород: РІК-У, с. 10–30, 99–141.
- ФЕНИЧ, В. (2024/а). *Духновичі і Гербери: походження та історія родин народного будителя карпатських русинів Олександра Духновича*. Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандри-та Василя (Проніна), Випуск 10, Упоряд.: Ю. Данилець. Ужгород: Карпати, с. 140–217.
- ФЕНИЧ, В. (2024/б). *Історик і проблеми націєтворення: наукова та громадська діяльність Павла-Роберта Магочія*, Ред. та імен. покажч. Л. Ільченко. Prešov: Vydavateľstvo Pad'ak, XVI + 624 с.
- ФЕНИЧ, В. (2024/в). *Історик, церква і народ: Антоній Годинка, Мукачівська греко-католицька єпархія і карпатські русини в мультикультурному суспільстві Угорської та Підкарпатської Русі. Cirkvi a ich vplyv na život periférie štátu v prvej polovici 20. storočia*, Eds.: P. Švorc, P. Koval'. Prešov: Prešovska univerzita v Prešove, s. 123–154.
- ФЕНИЧ, В. (2024/г). *Хто такі карпатські русини?* Карпатознавство: краєзнавчий часопис. Ужгород: РІК-У, № 1, с. 41–46.
- ФІРЦАК, Г. (2003). *Русини – народ несправедливо забутий. Історично-географічний огляд*, Пер. з румун. проф. І. Мойсюк. Б. м. в., 32 с.
- ЧОТАРІ, Ю. (2022). *Трансільванські князі роду Ракоці та пам'ять про них на Закарпатті. Монографія*. Берегово – Ужгород: РІК-У, 176 с.
- ШАНТА, М. (2021). *Паннонське чудовисько*. Пер. з серб. А. Любка. Львів: Апріорі, 288 с.
- ШЕВЧЕНКО, К. В. (2011). *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX вв.* Москва: Издательский дом REGNUM, 414 с.
- ЯРНЕЦЬКІ, М. – КОЛАКОВСЬКІ, П. (2022). *«Український П'ємонт» на політичній шахівниці. Закарпаття в період автономії 1938–1939*, Пер. із польськ. І. Зимомрі. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 384 с.

КУ ДАКОТРЫМ ПРОБЛЕМАМ ПЕРЕКЛАДІВ НА РУСИНЬСКИЙ ЯЗЫК

Петро МЕДВІДЬ

ABSTRAKT

Na Slovensku si 30. výročie kodifikácie rusínskeho jazyka pripomenieme v roku 2025. No preklady do rusínskeho jazyka siahajú hlbšie do histórie. Odhliadnuc od histórie pred zakončením druhej svetovej vojny, koncentrujúc sa len na situáciu Rusínov po roku 1945 a konkrétne na karpatskú jazykovú oblasť, sa potom dostávame do roku 1983, kedy sa v „neexistujúcom jazyku“ pre „neexistujúci národ“ začínajú robiť prvé liturgické a biblické preklady. Dnes sú preklady do rusínskeho jazyka bežnou súčasťou práce rusínskych periodik, médií, v rusínskom jazyku vychádzajú aj diela svetových autorov a v rusínskom jazyku hrá divadlo. Článok sa snaží aspoň stručne zachytiť históriu rusínskych prekladov a taktiež poukázať na problémy, s ktorými sa pri prekladoch do rusínskeho jazyka stretávame.

Kľúčové slová: Rusíni, rusínsky jazyk, preklad, literatúra.

Вступ

Початок нашого реферату зробила нам штучна інтелігенція.¹ Тій поклали саме простий вопрос. Який має змысел, жебы перекладати літературны творы до інших языків?

Одповідь штучной інтелігенції можеме сумарізовати на шість фундаменталных пунктів. По перше, захованя културной дідовизны в тім змыслі, же переклад літературы уможнює переносити думкы, цінности і історію єдної културы до іншой. По друге, розшырїня досягу авторів і їх творів. По третє, порозумїня іншым културам. По четверте, збогачїня домашньої літературы, кедьже і переклад присвоює даній літературі новы формы і темы чужїх літератур, приносить новы наратівы, поступы ці доконця жанры.

По пяте, захованя і перенос думок через час і простор в тім змыслі, же дакотры творы суть так універзалны, же суть релевантны про людей без огляду на час, місце, културу ці язык, який хоснують. Но і по шесте – то освітня функція, кедьже через переклады можеме дістати ся наперек своїм языковым способностям ці неспособностям до новых дімензій, вдяка котрым можеме шырше думати.

Так бы саме могли курто сумарізовати то, што одповів штучный інтелект. Якбач тяжко бы саме глядали аргументы проти той одповіді, но знали бы саме додати далшы фундаменталны пункты.

¹ Хоснованный модел ChatGPT.

Покля бісідуєме о русиньскім языку, пак мусиме спомянути і то, же вдяка історічно-політичній сітуації, в котрій Руси́ны жыли, а то головно в другій половині 20-го столітя, переклады на русиньскый язык суть і демонстраційов того, же русиньскый язык є повноцінним языком, в котрім мож нелем бісідовати дома, в обыстю, на улиці меджі собов, але мож в нім приносити і тоту найвысшу культуру.

Початкы перекладів

В януарі 2025 року припомянеме собі 30 років од святочного выголошіня кодифікації русиньского языка на Словакії,² што было безпыхыбно великим історічным пунктом нелем про Руси́нів на Словакії, але і про Руси́нів у далшых країнах карпатського басейну, котры пак, наперед в Польщі, недавно в Мадярьску,³ норматізовали свій літературный язык, як то было добісодовано і на 1-ім Конгресі русиньского языка в Бардейовских Купелях у 1992-ім році.

Но початкы перекладів на русиньскый язык мають довшу історію. Не будеме іти до минулости, котра дотулять ся меджівойновою історії, але заміряме ся на період комуністичный і посткомуністичный, сучасность.

2 Святочне выголошіня кодифікації русиньского языка на Словакії одбыло ся 27-го януара 1995-го року в Братіславі. Кодифікація приготовльовала ся під веджіньом Руси́нской оброды на Словеньску. Акт кодифікації одбыв ся в просторах Штудентського дому Družba, участь брали домашні Руси́ны, але і гості із загранича як Павел Роберт Магочій, Гелена Медеші ці Андрій Копча. Декларацію о кодифікації прочітав втогышній директор Театру Александра Духновіча Ярослав Сисак. В ній, окрем іншого, писало ся, же „Руси́ны негодны были довго офіціално хосновати материньскый язык, розвивати го і довести до такой подобы, жебы ся го могли учіти діти в школах, выходили в нім газеты, часописы, книги, высылали ся радіовы ці телевізны програмы і хосновав ся в русиньскім театрі. Векшына Руси́нів не прияла адміністративно натиснутый український язык за материньскый. Почінаючи днешнім дньом русиньскый язык стає списовным языком Руси́нів на Словакії“. Порівнай: Rok 1995: V Bratislave vyhlásili kodifikáciu rusínskeho jazyka. In: Vtedy.sk. [online] URL:<<https://www.vtedy.sk/kodifikacia-rusinsky-jazyk-bratislava-vyhlasenie>>.

3 Руси́ны в Польщі не мали святочне выголошіня кодифікації. За штандардизацію языка береме видання публікації Fontański, H. – Chomiak, M.: Граматыка лемківського языка – Gramatyka języka łemkowskiego, Katowice, 2000. Руси́ны в Мадярьску святочно выголосили кодифікацію свого штандарду языка 11-го новембра 2023-го року в просторах каштеля Штефанія в Будапешті. Головным кодифікатором в Мадярьску був проф. Михаїл Капраль. Порівнай: Медвідь, П.: Руси́ны святочно выголосили кодифікацію русиньского языка в Будапешті. In: lem.fm. [online]URL:<<https://www.lem.fm/rusiny-svyatochno-vyholosili-kodifikatsiyu-rusinskoho-yazyka-v-budapeshti/>>.

Уж в 1983-ім році грекокатолицький священник, отець Франтішек Крайняк, сформував групу священників і віруючих, котра собі дала задачу протлумачити релігійны і богослужебны тексты із церковнославянського языка на язык русиньскый. В тій групі велику роль мав Осиф Кудзей, котрого пізніше спознали сьме як байкаря, писателя, лавреата Премії Александра Духновіча за русиньску літературу.

Треба підкреслити, же їх робота зачала іщі в часі тоталіты, коли офіціално не было Русинів, і коли не было кодифікованого языка. Є то понад 40 років, што група „неіснуючих“ Русинів із своїм „неіснуючим“ языком прияла аж божеске, апостольске покликаня, і почала перекладати тексты Святого Писма ці богослужінь.

У 1985-ім році приходить до втогдышнього Україньского національного театру в Пряшові, днесь Театер Александра Духновіча,⁴ на пост драматурга Василь Турок-Гетеш.⁵ Наперек політичній ситуації в Чехословачії, котра ани здалека не припушчала штось таке як „гласноть“ ідучу з Москвы, Турокови, який мав підпору директора театру Ярослава Сисака, подарить ся таке мале чудо.

У феберуарі 1988-го року театер одпремерує пєсу Сєнс Нєнсєнс – експеріменталну інсєнацію, за котров як драматург стоїть Турок, і режію робить Благо Углар, визначный словацький режісер і драматург, родак із Пряшова (Pukan, 2007).

Што є вынятковым на тій інсєнації окрем того, же втогдышній український театер зачінає робити експеріменталный театер? Турок з Угларом просадили, же в пєсі бісідує ся „на діалекті“, значіть так, як акторы бісідують меджі собов – по русиньскы.

В тім самім році, але в далшій театралній сезони, у децембрі 1988-го року, на сєну театру приходить далша премєра роблена на русиньскім языку. Была то інсєнація Оцет, котра є дефінована як експеріменталный творчій варштат, під котру ся знова підпише Турок, Углар і Мілош Карасек (Pukan, 2007).

4 Днешній русиньскый Театер Александра Духновіча в Пряшові выникнув 24-го новембра 1945-го року на основі рішїня Україньской народной рады Пряшівщини. Быв названий Україньскый національний театер. По політичньх змїнах 1989-го року то была перша професіонална інштїтуція, котра одшмарила чужу українську ідеологію, і пожадала о змїну назвы театру на Театер Александра Духновіча.

5 Василь Турок (або Василь Турок-Гетеш) (рр. 1940 – 2005) – драматург, перекладатель, педагог і єдна із найголовнішых особностей русиньского возродного руху по 1989-ім році. У 1990-ім році був співосновательом першой русиньской організації у втогдышній Чехословачії – Русиньской оброды, і у 1991-ім році співосновав Світовый конгрєс Русинів. У обидвох організаціїх довгий час був головов. Попритім дале, аж до своей смерті, робив драматурга ТАД.

Занедовго приходять політичны зміны – Ніжна революція 1989-го року. Український національний театр є перша інституція, котра змінить свою народностну позицію і од 15-го октобра 1990-го року рішіньом міністра културы Словацькой републіки мінить назву на Театер Александра Духновича. Наперед хоснує як русинський язык, так і український, но пізніше переходить лем на русинський язык у своїх песах, послідня українська премера была в році 1994.

То ся пізніше змінило аж по інтервенції зряджователя – Пряшівського самосправного краю, котрый жадав од театру на основі штатуту інституції ходем єдну песу в сезоні на українськім языку, і так в році 2008 была одпремерована песа Територія Б, котра по 14-ох роках принесла на дочкы театру знова і український язык.⁶ Наперек тому, од 1988-го року театр зробив десятки, до 200 пес, котрыма ся властно світова література облекла до русинського языка.

Так якось бы сьме в обставинах іщі втогды Чехословакії, пак на Словакії, в нами становленім періоді, могли курто описати першы переклады на русинський язык.

Возроджіня, кодифікація языка і розвиток перекладів

Політичны зміны 1989-го року принесли Русинам, з вынятком України, нелем гражданскы права, але і права народностны. Почінає такзване третє народне возроджіня. Суть основаны першы русинскы організації, выникать Світовый конгрес Русинів у 1991-ім році а уж в 1992-ім році проходить і 1-ый Конгрес русинського языка в Бардейовскых Купелях.

Першый конгрес вирішив о приятю ретроманського моделу рішіння языковой проблемы. То значить, же ся прияв поступ, жебы в кожій державі, в котрій є компактне засеління Русинів, была створена языкова норма, што поступно треба буде перетрансформовати до єдиной цілорусинської языковой норми, до такзваного койне.

В тім часі уж Русины в Чехословакії, од 1993-го року на Словакії, мають театр, пресу періодічну і неперіодічну, і в 1995-ім році святочно выголосять кодифікацію. Поступно выбоюють собі простор у высыланю публічної телевізії, публічного радія – одділїньом од українського высылання, наконець у 1998-ім році выникать і русиністичне одділіня на Пряшівській універзіті, з котрого днесь є Інститут русинського языка і културы Пряшівской універзіты в Пряшові.

Но при тім вшыткім, при цілім тім процесі еманціпації Русинів на Словакії, розвивать ся і переклад до русинського языка. І кедь собі то може

6 Порівнай: Petejová Meššová, M.: Premiéra v DAD. In: Korzár. [online] URL:<<https://spis.korzar.sme.sk/c/4408346/premiera-v-dad.html>>.

не усвідомлюємо, переклади на русинський язык суть великим сегментом, котрый днесь творить русинську культуру.

Не іде ани здалека лем о того, же дале і веце робило ся на перекладах літургічних текстів, але і художніх перекладів про потреби Театру Александра Духновича. Русины почали видавати календарі, алманахи, де ся появляли поступно і переклади таких авторів як Тургенєв, Кукучін, під котры ся підписав, наприклад, єден із двох головних кодифікаторів русинського языка – Юрій Панько. Але так само можеме спомянути і переклади підкарпатського активісты Ігора Керчі, котрый переложыв наприклад цілу книгу «Остров сокровищ» од Роберта Луїса Стевенсона.

Лемже з перекладами не працювало ся лем в рамках уменя. Здобытьом властного высыланя в телевізії і радію было потребне перекладати сценарі або части сценарів, робити радіоновини, котры черпали, наприклад, з агентурных інформацій, найчастіше в словацькім языку і т.д.

Днесь не суть переклади лем доменов умельцькой творчости, є то реальность, котра має своє місце в споминанім телевізнім і радіовім высыланню, причім, наприклад, в інтернетовім радію Русин.ФМ приготовлюють ся новини каждый день, є то реальность і в рамках выдаваня періодичной і неперіодичной пресы, кедь ся переберають агентурны інформації або ся публікують і перекладаны умельцькы тексты.

В посліднім часі видиме і ініціативу організації молоды.Русины, котра вже пригодила і выдала дві книги перекладів – Андерсеновы «Приповідкы» і Дікенсову «Рождественну коляду»,⁷ якы приношають класіку світової літературы до русинського языка, ці роботу Петра Криницького з Польщі, котрый на лемківску варіанту русинського языка переложыв Вацлава Панковича ці Джорджа Орвелла.

На Словакії вдяка легіслатіві, котра ся в послідніх роках значно зліпшыла односно народностных меншын, робиме і з урядныма перекладами, перекладами різних офіціальных формуларів, листин, документів з матрикы і т.д., і існує од 2018-го року і робоча група про русинський язык, котра на тых перекладах працює.

Прикладів, же переклад на русинський язык є днесь, і кедь то не видно на першый погляд, майже штоденнов реальностьов є, самособов, омного веце. А ту треба підкреслити, же за тым выштыком стоять в першій лінії тоты, котры зачінали у 1989-ім році русинський рух, котры помогли ку тому, же сьме здобыли свої права, свої інштитуції, котры помогли ку першому языковому конгресу, і котры пак заслужыли ся о кодифікацію на Словакії, норму в Польщі і найновішу кодифікацію в Мадярьску.

7 Обидві книги – Ганса Хрістіана Андерсена «Приповідкы» (2021) и Чарсла Дікенса «Рождественна коляда» (2023) вышли в перекладі Анны Кузмяковой, котра на русинський язык перевела тексты із словацького языка.

Жебы зробити курту сумаризацію, на днешній день є реалностьов, же Русины мають свої далшы художні переклады, котры уж суть неодділительнов частьов языкового розвитку.

Людський фактор

Наш реферат назвали сьме Ку дакотрым проблемам перекладів на русинський язык. Поможеме собі прикладами із словацького оточіня Русинів, і заміряме ся теперь веце на художній переклад.

Проблемы, котры вынікають в повязаню з перекладами, бы сьме розділили на дві основны группы. Тов першов є людський фактор. В днесь уж старший або найстарший генерації русиністів або перекладателів по 1989-ім році суть і были люди, котры мали такзваны руськы школы або пак українскы школы, но і в тых мали і російський язык. І так тота генерація не мала проблему, жебы робити переклады нелем із словацького, а самособов чеського, но і зо споминаных далшых мінімално двох языків на відповідній тій сітуації уровни на русинський язык.

Проблемов вже уж в тім часі были далшы языки. Уж лем кедь возьме-ме Театер Александра Духновича, в котрім ся робили і такы тексты як Мандрагора Ніколы Макиавелі, Лыса Співачка од Евгена Іюнеско ці Гамлет од Шейкспіра, є нам ясне, же переклады были роблены аж з другого жрідла, значить не з оригінального тексту твору, але з його перекладу на язык, з котрым драматург ці перекладатель знав робити.

В новшій генерації є сітуація іщі гірша. Новша генерація має в школі світовы языки, но і вдяка асімілячному процесу є тяжко найти чоловіка, котрый бы знав добрі французький, англійський, німецький ці російський або український язык а був бы у своїм материньскім языку – русиньскім – так здатный, жебы перекладав на русинський язык. Покля суть люди, котры і днесь роблять художні переклады, пак знова, і о то веце, суть то переклады з перекладу, наприклад із словацького, або в Польщі із польского.

Про такзваны малы літературы, што до кількості носителів языка, яков і є русиньска література, то не аж така проблема, же переклады не походять із першого жрідла, но доводобо бы то не мав быти стан, котрый приймеме як факт, із котрым нич не будеме робити. Ту треба акцентувати потребу русиньского школства, но то бы было на далшый, омного довшый реферат.⁸

⁸ На Словації практично не існує русиньске школство. Хоць Русины мають свій інштитут на Пряшівській універзиті, не суть середні школы, суть лем дві основны школы з навчалным языком русиньскым і на пару далшых школах або матерьскых школах є навчання русиньского языка. Без сістематічного будованя школства будеме што раз веце атакованы языковов асіміляційов, але і фактом, же писати на русиньскім языку, робити переклады буде про далшы генерації все складнішым.

Што до людського фактору в повязанню з перекладами, видиме і далшы проблеми, а не мало. Подля русиньской провенієнції бы сьме могли бісидовати о словакізмах, полонізмах, українізмах, о калках, котры многораз роблять з тексту карікатуру, і кедь людям зрозумілу, но зничуючу красоту русиньского языка.

Так само бы сьме могли писати о нехоснованю описных форм, вышшого і низшого штандарду языка в художніх текстах, причім того вшытко русиньскый язык, на родзіл наприклад од словацького, має, про нього то суть природны формы, а днесь так малохоснованы, приспособлюючі ся до майорітного языка – словацького.

Но нашто найвеце хотіли бы сьме звернути увагу в тій части, то проблема сінтаксісу. Сінтаксис – то, як в языку думаться, як в нім складати речіня, є окрема лексіка надзвычайно важным ділом в кождім языку. Нелем лексіков, але і думаньом, котре проявиме сінтаксімом в языку, одрізняме окремы языки. Нажаль, мусиме конштатовати, же днесь сьме часто свідками того, же нелем лексіка переберать ся з языка майоріты, но переберать ся думаня в языку, сінтаксис, што береме за важну проблему.

Тота проблема, самособов, не є лем проблемов перекладів, але і авторьских текстів, а не лем художных. Іде і о тексты журналістичны, научны і т.д. Но на перекладах якбач найвеце мож видіти, кедь перекладатель, тлумач, іде за сінтаксісом орігіналу, а вычеряє лем слова за русиньскы, і то в тім ліпшій припаді. В гіршій хоснує і перевзяты слова.

Фактор „недоробленной“ лінгвістікы

Другый фактор бы сьме собі дозволили назвати фактором „недоробленной“ лінгвістікы. Придаванник „недороблений“ в тім контексті не має за ціль быти образливим, лем хочеме конштатовати реальность, з котров ся, наприклад, перекладателі стрічають штодень у своїй практиці. Уж перед кодифікаційов із 1995-го року вышла кодифікачна література, наприклад, орфографічний словник, котрый выдала втогды іщі Русиньска оброда (Панько, 1994). За 30 років, кедь бісидуєме о Русинах на Словакії, стигли сьме мініти языкову норму (Ябур, 2005), выдати лексіку ці правопис з лексіков, послідній із 2019-го року (Плішкова, 2019). Но про потреби перекладів, а нелем, бо і про писаня в русиньскім языку обще, ся за тых 30 років зробило барз мало.

Покля сьме ся замірявали на іншы діла, а то не думаєме, же непотребны, абсолютно нас не інтересовало то, же русиньскому языку хыблять словники, котры суть про таку роботу як писаня і переклады неоддумательнов потребов.

Робліня перекладів, але і новинарських ці інших текстів, покля автор хоче досправды заховати найвекшу можливу чістоту языка, є часто аж археологічних роботов, коли ся мусить звертати до колегів, до лінгвістів, до людей з фаху, жебы устнов формов собі передати інформації, як дане слово мало бы быти по русиньскы.

Хоць маєме в руках выдану русиньску лексіку (Плішкова, 2019), она не поможе при перекладах, бо при ній можеме собі максіمالно провїрити, ці нашы лінгвісты припустили дане слово до русиньской языковой базы, його род, орфографію ці обміны. Но і ту треба взвернути увагу, же в лексіці, котра вышла у 2019-ім році ведно з правилами, хыбить величезне множество слов, а то ся не бавиме лем о даяких фаховых термінологіях, але і о словах із штоденного жывота. В споминаній лексіці, наприклад, не найдеме ани слово *доля*, ани слово *судьба*, причім тоты слова безхпохыбно належать до нашого языкового корпусу⁹. Лексіка так само як кебы ани не раховала з тым, же і русиньський язык може мати сінонімы або омонімы, кедьже є в лексіці слово *смільй*, уж там не найдете слово *одважный*, ани *одвага*.

Но як было повіджено, лексіка не є тот найважніший фундамент, котрый треба перекладательови при своїй роботі. Перекладателі потребують перекладовы словники, словники з толкованьом ці контекстовы, термінологічны словники, словники з ботаніков, фавнов і флоров, жебы была якась норма і в тім, сінонімічны словники, і могли бы сьме продовжовати.

Што мають перекладателі або обще по русиньскы творячі авторы к діспозиції по 30-ох роках од першой кодифікації? Кедь бісїдуєме о Русинах в Словацькій републіці, пак є то єден двотомовый словацько-русиньський словник Юрія Панька.¹⁰ (Раїко, 2012; Раїко, 2015). За роботу Панька можеме быти лем вдячны, но наперек вшыткому обсягу є тот словник лем найпотребніший фундамент, має много непотребных русізмів ці словакізмів.

9 Даний словник нелем не обсягує множество слов, але інтересным є і то, котры слова ся до словника дістали. Покля в даній публікації найдеме, наприклад, слово *спектограф*, не найдеме в нім основу – слово *спектрум*. Прикладів є омного веще, но з причіны обмеженого простору то зохабляме на інший форум. Треба ясно підкреслити, же штоденны хоснователі языка в писемній формі мають вдяка тому много проблем. На єднім боці выжадує ся дотримованя нормы, на другім боці слова, а нелем перевзяты, але звичайны слова бракують в лексіці. При словах, котрых род не знаме, бо не знаме, ці їм лінгвісты дали в нашої языковій нормі такий або іншакый род, сьме одказаны на властне рішїня.

10 Автор, єден із кодифікаторів русиньского языка на Словакії, тримать ся в тых словниках нормы із 1995-го року, значить нормы, котра была кодифікована.

Далше маєме єден термінологічний словник,¹¹ вже неактуальний, де суть властно лем терміны з области державной справы, самосправы і так подобно, маєме ту інтернетовый словарь словацько-русиньскый і русиньско-словацькый, котрый робив ентузіаста.¹²

Покля ся посмотриме на шырше русиньске оточіння, пак найдеме далшы словники. Маєме українсько-лемківскый словник Ігоря Дуды (Дуда, 2011) і лемківско-польскый а польско-лемківскый словник Ярослава Горощака (Horoszczak, 2004), обидва з малов кількостью слов, без лінгвістичных категорій при окремых геслах.

Далше маєме і значно ліпшы словники, як то два двотомовы словники Ігора Керчі – русиньско-російскый (Керча, 2007/1; Керча, 2007/2) і російсько-русиньскый (Керча, 2012/1; Керча, 2012/2) ці п'ятьтомовый словарь русиньского языка Юрія Чорі.¹³ (Чорі, 2013; Чорі, 2014; Чорі, 2015/1; Чорі, 2015/2; Чорі, 2016) А пак ту маєме кодифікачны словники, котры были роблены в Мадярьску, но то так само є лем ортографія (Капраль, 2017) ці куртый мадярьско-русиньскый словарь (Гіріц, 2018).

При дакотрых спомянутых словниках мусиме повісти, же їх ани не робили лінгвісты, но і так є то про перекладателя ходем якась поміч.¹⁴

І так можеме вернути до того, што уж было спомянута. Мож ся пак чудувати, кедь в перекладах літають словакізми, полонізми, українізми і т.д., кедь робітници слова не мають к діспозіції то, што в інших языках?

Якый має быти русиньскый переклад і навернутя ку Першому конгресу

Може незвычайно, але на закончіння положиме вопрос, котрый міг стояти і на початку. Якый властно має быти русиньскый переклад? Самособов, за нашым поглядом, якостный, так як і в інших языках, з котрыма є тот наш рівноцінний. Але што то про нас значить?

Мы того погляду, же мінімально переклады художніх творів, мали бы быти перекладами штонайвеце чістима што до языка і синтаксису, і тым властно штонайвеце панрусиньскы. Мінімально художні переклады бы не мали смотрити на майорітний язык в державі, в котрій даний переклад

11 Slovensko-rusínsky odborný terminologický slovník. [online]URL:<https://www.narodnostne_mensiny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3580/slovenskorusinsky_odborny_terminologicky_slovník.pdf?csrc=12646318345224094516>.

12 Русиньскый словничок (тестовый режим). [online]URL:<<https://slovnicek.rusyny.org/>>.

13 Словник обсягує понад 250 тисяч слов.

14 Існує іще три томовый словник од Ненсі Келлі, котрый вышов в США під назвов: Kelly, N. J. Rusin/Rusyn<==> American Dictionary (vol. I – III), 2016.

выникать, але мали бы смотрити на штонайліпше общерусиньське порозуміння тексту.

Зато, кедьже знаме, же і вдяка тому, што Русины пережили у 20-ім столітю, русиньський язык не розвивався, і не має многораз відповідны еквіваленты слов, треба глядати, ці тоты еквіваленты не має русиньський язык іншой провінції, кедь го має, схосновати, кедь ні, аж пак глядати і творити слово на основі іншого языка. Но і ту бы сьме рекомендовали звертати увагу на выходославянськы языки, до котрых належыть і русиньський, не на словацькый ці польскый язык.

Знаме, же вышиткы спомянуты словники, котры нам бракують, не выникнуть з дня на день, а не є то робота ани на рік. Буде треба на то веце часу. Но з погляду перекладательской практикы і высше спомянутой тези, же переклады бы мали быти штонайвеце панрусиньскы, думаме, же єдным із першых пунктів, на што бы ся могли заміряти нашы лінгвісты, є створіння якостного синонімічного словаря, котрый бы обсяговав синонімы так пряшівской, лемківской як і підкарпатської варианты языка. А властно тым бы могла почати і путь навернутя ку першому языковому конгресу, де участны вирішыли завершыти кодифікачный процес створіньом койне. Синонімічний словник бы був про тото добрым початком. А створіння правил койне є вопросом пережитя русиньского языка в писемній формі до будучна.

ЖРІДЛА

- HOROSZCZAK, J. (2004): Словник лемківско-польскій, польско-лемківскій / Słownik łemkowski-polski, polsko-łemkowski. Warszawa: Rutenika, 2004, 404 s.
- PAŃKO, Juraj. Slovensko-rusínsky slovník / ПАНЬКО, Юрій. Словацько-русиньський словник: [У двох частях. Перша часть]: А–О. Prešov: Rusínska obroda na Slovensku, 2012, 810 c.
- PAŃKO, Juraj. Slovensko-rusínsky slovník / ПАНЬКО, Юрій. Словацько-русиньський словник: [У двох частях]. Друга часть: P–Ž. Prešov: Rusínska obroda na Slovensku, 2015, 928 c.
- PUKAN, M. (2007): V premenách času. Ukrajinské národné divadlo / Divadlo Alexandra Duchnoviča, Prešov, 180 s.

- ГІРЦ, Г. (2018): Rusyin-magyar szótár / Русинсько-мадярський словарь / Составителі: Гіріц, Габрієла; Ворінка-Сюч, Ірина; Скіба, Ірина. Будапешт, 2018, 518 c.
- ДУДА, Ігор (2011): Лемківський словник. 26 000 слів. Тернопіль: Астон, 2011, 376 c.
- КАПРАЛЬ, М. (2017): Русинський орфографічний словарь (з граматичными таблами) / Составитель: Михаил Капраль. Будапешт, 2017, 222 c.
- КЕРЧА, І. (2007/1): Керча, Ігорь. Словник русинсько-руський / Керча, Ігорь.

- Русинско-русский словарь: У двух томах. Верх 58 000 слов. Том I: А–Н. Ужгород: ПоліПрінт, 608 с.
- КЕРЧА, І. (2007/2): Керча, Ігорь. Словник русинсько-руський / Керча, Ігорь. Русинско-русский словарь: У двух томах. Верх 58 000 слов. Том II: О–Я. Ужгород: ПоліПрінт, 608 с.
- КЕРЧА, І. (2012/1): Керча, Ігорь. Словник русько-русинський / Керча, Ігорь. Русско-русинский словарь: У двух томах. 65 000 слов. Том I: А–Н. Ужгород: ПоліПрінт, 580 с.
- КЕРЧА, І. (2012/2): Керча, Ігорь. Словник русько-русинський / Керча, Ігорь. Русско-русинский словарь: У двух томах. 65 000 слов. Том II: О–Я. Ужгород: ПоліПрінт, 596 с.
- ПАНЬКО, Ю. (1994): Орфографічний словник русинського языка / Зложили: М. Гиряк, К. Копорова, А. Кузмякова, М. Мальцовска, Ю. Панько, А. Плїшкова. Під ред. Ю. Панька. Пряшів: Русинська оброда, 1994, 304 с.
- ПЛІШКОВА, А. (2019): Правила русинського правопису з орфографічним і граматичним словником (Высокошкольський учебник) / Плїшкова, Анна; Копорова, Кветослава; Ябур, Василь; Цітрякова, Зденка; Голубкова, Михала. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові, 2019, 544 с.
- ЧОРІ, Юрій. (2013): Словарь русинського языка, Том I: А-Б-В-Г-Ґ-Д-Е-Є-Ж. Ужгород, 2013, 444 с.
- ЧОРІ, Юрій. (2014): Словарь русинського языка, Том II: З-И-І-Ї-Ы-К-Л-М Ужгород, 2014, 568 с.
- ЧОРІ, Юрій. (2015/1): Словарь русинського языка, Том III: Н-О-П. Ужгород, 2015, 596 с.
- ЧОРІ, Юрій. (2015/2): Словарь русинського языка, Том VI: П-Р. Ужгород, 2015, 692 с.
- ЧОРІ, Юрій. (2016): Словарь русинського языка, Том V: С-Т-У-Ф-Х-Ц-Ч-Ш-Щ-Ю-Я. Ужгород, 2016, 548 с.
- ЯБУР, В. (2005): Ябур В., Плїшкова, А. Русинський язык: у зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка / Ябур, Василь; Плїшкова, Анна; языкова редакторка А. Плїшкова. [Выдания друге]. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 128 с.

ІНТЕРНЕТОВЫ ЖРІДЛА

- Denník Korzár URL:<<https://korzar.sme.sk>>.
- Lem.fm – Радііо Руской Бурсы URL:<<https://www.lem.fm>>.
- molody.Rusyny <<https://www.molody.rusyny.org>>.
- Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny <<https://www.narodnostne.mensiny.vlada.gov.sk>>.
- Vtedy.sk URL:<<https://www.vtedy.sk>>.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ І РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РУСИНЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В СНМ – МУЗЕЮ РУСИНЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПРЯШОВІ І ГЛАВНІ ЦІЛІ ЇГО РОЗВИВАННЯ ЗА ПОСЛІДНІХ ПЯТЬ РОКІВ

Люба КРАЛІВА

Abstrakt

Prezentácia a reprezentácia rusínskej kultúry v SNM – Múzeu rusínskej kultúry v Prešove a hlavné ciele jeho rozvoja za posledných päť rokov

Predkladaná štúdia je rozdelená do štyroch častí. V prvej sa autorka krátko zaoberá dejinami vzniku SNM – Múzea rusínskej kultúry v Prešove (v skratke – SNM – MRK v Prešove) ako najmladšieho múzea v rámci 18 múzeí Slovenského národného múzea, keď začiatok krátkej histórie múzea sa datuje na 1. 1. 2007, pričom ďalším dôležitým míľnikom na ceste jeho rozvoja je presťahovanie do vlastnej budovy na adrese Masarykova 20 v Prešove patriacej Ministerstvu kultúry SR a otvorenie múzea dňa 30. 12. 2013. V ďalších častiach štúdie sa autorka zaoberá cieľmi a štruktúrou výstavnej činnosti SNM – MRK v Prešove. Výstavná činnosť je rozdelená na stále a dočasné výstavy, pričom **stála expozícia** v múzeu nesie názov **Z dejín Rusínov** a má osem častí či osem stálych výstav. Autorka ich v článku menuje aj krátko popisuje ich výstavný obsah tak, aby ukázala čitateľovi, ako je história a kultúra Rusínov v múzeu prezentovaná reprezentujúcou zároveň celú šírku jej záberu v minulosti a v súčasnosti.

Dočasné výstavy sú v článku datované a vymenované, pričom autorka nimi zdôrazňuje bohatú a mnohorozmernú činnosť pracovníkov múzea na tom, aby verejnosti predstavili na niekoľkých výstavách rusínsku kultúru vo viacerých oblastiach spoločenského života, hlavne v umeleckej (výtvarné, hudobné, divadelné, menej tanečné (z priestorových dôvodov) umenie Rusínov, ale aj v historickej, etnografickej, lingvistickej oblasti – v priereze históriou, ale aj súčasnosťou, aby poukázali aj na prípadné kontúry budúcnosti. Od 5. 9. 2019 do 9. 1. 2025 sme zorganizovali v múzeu 26 dočasných výtvarných či fotografických výstav zrelých, aj mladých umelcov, ktoré sú vždy ozvláštnené kultúrnym programom zo všetkých sfér hudobného (folklórne skupiny, speváčky, speváci, operní speváci, hudobníci vážnej hudby na klavíri, husliach, violončele, akordeóne, heligónke, ale aj džezový klavirista, pop-folkový spevák či spievajúci básnik, popová skupina...), aj divadelného umenia a zriedkavejšie, ale predsa aj tanečného umenia predstavených umelcami rusínskeho pôvodu. Od uvedeného obdobia sme v múzeu zorganizovali 12 medailónov rusínskych osobností z rôznych sfér spoločenského života, 6 vianočných koncertov, štyri novoročné koncerty podľa Juliánskeho kalendára s názvom Starý Nový rok, jeden džezový koncert a jeden folk-popový koncert, jednu vedeckú besedu o revitalizácii menšinových kultúr v Poľsku a na Slovensku s tromi profesormi z dvoch poľských univer-

zít, jednu historickú prezentáciu z dejín rusínskych obcí pod názvom *Múzeum obci a obec múzeu*, 14 online nahrávok počas uzavretia múzea v čase pandémie COVID 19, a to nahovorené rozprávky, videá o historických osobnostiach Rusínov, videá o dejinách DAD a PULS...

Týmto podrobným popisom činnosti SNM – MRK v Prešove autorka chce-la poukázat na bohatú činnosť SNM – MRK v Prešove určenú Rusínom, ale aj nerusínom hlavne na Slovensku, s nádejou, že prezentácia mnohorozmerného charakteru rusínskej kultúry pracovníkmi múzea zabezpečuje dôstojnú reprezentáciu kultúry Rusínov na Slovensku, prípadne aj za jeho hranicami (výstava Lemkovia), poukazujúc na tragický údel Rusínov v celom 20. storočí, ktorý sa však zásadne pozitívne zmenil po roku 1990 po nežných revolúciách v strednej Európe.

Проявом волі русинського жытельства было рішіння Міністерства культуры СР, ч. 5631/2006-110/21651 з 11.12.2006 зрядити посередництвом зміны організачной штруктуры СНМ в Братіславі з початком од **1.1.2007** самостатну організацію – Музей русиньской культуры в Пряшові. СНМ – **Музей русиньской культуры в Пряшові был про верейность доступный од 21.2.2008** в арендованных просторах на ул. Масариковій 10, на найвысшім, восьмім штоку в будові Агроставу, коло Словацькой шпорителні в Пряшові в трёх містностях. Першов директорков музея была ПгДр. Ольга Глосікова, докторка наук, котра ся заслужыла о ёго основания.

СНМ – Музей русиньской культуры в Пряшові ся од свого взнику ставрав дістати властны просторы а на основі жадости му были приділены просторы бывших Касарнів Антоніна Запотоцького в Пряшові або оригінално Цісярьских кадетських касарнів з року 1895. Интересуючих ся о будову было як втогды, так і теперь много, но будову наконець дістало Міністерство культуры СР і одовздало ей СНМ про потреби репрезентації русиньской культуры без реконштрукції просторів бывших касарнів на просторы функчны про музейны активіты. Сучасна будова СНМ – Музея русиньской культуры в Пряшові была приділена на основі приймаючого протоколу 28.12.2011 і одвтогды будова патрить до sprawy музея.

Перестягованя музея до новой будовы ся закінчіло в половині року 2012. 30.12.2013, позад того, як музей дістав дотацію 7000 € мімо звывайного розрахунку на выплаты працівникам музея і на ход будовы касарнів з капітолы Міністерства культуры СР, був музей отвореный про верейность. Од року 2013 ся робило на проєкті вытворіня ставебного заміру на реконштрукцію будовы музея. Проєкт на реконштрукцію будовы СНМ – МРК был одовзданный у фебруару 2015, в половині рока был обгаєный і одсуглашений был вернутый на МК СР на далшу реалізацію. Реконштрукція будовы на основі даного заміру до днешнёго дня не была зреалізована.

Цілі, розвивання і діяльність СНМ-Музея русиньской культуры в Пряшові

СНМ – Музей русиньской культуры в Пряшові представляє методичну, координатну, інформаційну, освітню діяльність в області музейництва про русиньских і нерусиньских жытелів СР – передовшыткым в сітуації абсенції русиньского школства в СР. Роботу музею напрумає на документованя жывота сучасных Русинів в їх властных селах і теренным досліджованєм фіксуєме, як міцно суть Русины в Словакії асімілованы із маєрітным народом і кілько з нашої властной культуры сьме собі іщі сохранили.

В даній статії представиме діяльність музею од 1-го августа 2019, коли ся вымінили директоркы музею. Другов директорков СНМ – МРК 1.8.2019 стала Люба Кралёва, котра выменовала нову Директорську раду і нову Комісію на творбу збірок (КТЗ). КТЗ є важным порадным органом музею, органом експертів. Предметы культурной цінности, выбраны кураторами музею із помічного фонду, ся мінять рішінєм експертів КТЗ на збірковы предметы і тоты переходят із помічного фонду до депозітаря музею, котрый є сердцем каждого музею. Важность музею ся цїнить подля кількості збірковых предметів і тых в нашім музею не є затля велё, лем 1350, што є може найменше в рамках цілого Словацького народного музею, бо наш музей є наймолодшым музеєм в рамках СНМ. Цілем каждого музею, значить і нашого, є зберати в терені далшы предметы етнографічного, культурного, документарного і іншого характера, бо як раз тоты предметы досвідчують культурну і історічну цінность нашої дідовізны. Довгодобым і першорядым цілем нашого музею мусить таким способом быти розшырёваня збірковых предметів і наслідно обогачованя депозітаря музею, жебы сьме могли наслідно в рамках наших выстав презентувати культуру Русинів об'єктивно, комплексно, но і інтересно про навцівників музею.

Окрем гляданя іщі послідніх предметів культурной цінности, вироблених нашыма предками, є важнов задачов і цілем діяльности нашого музею представлєвати традиційну, народну, но і нову, модерну культуру Русинів як сучасных людей 21-го стороча в цілій ей шырці і глибці.

Історію Русинів представляєме в нашій **безперерывній ці стабільній** етнографічній, сакралній, історічній, витварній і фотографічній **експозиції** під назвов **3 історії Русинів**. Правда, в можностях, котры нам дають просторы бывших касарен, – в шестёх містностях і на двох ходьбах, на двох штоках і на гарадічах меджі нима, які суть доступны на выставны цілі. Експозицію **3 історії Русинів** творить вісем частей.

Многорозмерну культуру Русинів, передовшыткым, но нелем, в Словакії, презентуєме і на наших **курточасовых выставах**. В такій штиримі-

сячній выставі з назвов **Лемкы** сьме од февруара до мая 2022 презентова-ли, наприклад, трагічну історію Русинів в Польщі в 20-тім сторочу (пер-ший концетрацыйный табар в Европі, Талергоф, на теріторії теперішнього австрійского аеропорту коло міста Грац, де в роках 1914–1917 загинули ті-сячі Лемків), высеління Лемків в роках 1944, 1945 і Акція Вісла в році 1947 як етноцид Лемків в Польщі, судьба і творчество Епіфанія Дровняка, аліас Никифора Криницького, інсітного маляря, як єдного із пострадавших в Акції Вісла, котра з нёго наконець зробила єдного із найславніших Лемків, но проти ёго волі. На даній выставі сьме тыж представили народну культуру Лемків, їх крої, звыкы, традицну народну культуру на фотографіях знамого польского етнографа Романа Райнфусса. Выставу Лемкы сьме реалізовали вдяка кооперації з Руськов Бурсов, пріватным Етнографічным музеєм ро-дины Гочовых в Зиндрановій і з музеєм Никифора Криницького в Криниці.

В стабільній історичній выставі представляємо окрем іншого і при-поїня Підкарпатьской Руси ід Чехословакії 10. 9. 1919, і анексію Підкар-патьской Руси Советським Союзом в юну року 1945, заказ русиньской на-родности і грекокатолицькой церкви 27.4.1950 на Пряшівскім соборі, як і оброджіння нашого народностного жывота по році 1990 в Словакії, завере-шене кодифікацієв русиньского языка в ёго літературній, норматівній формі 27. 1. 1995 в Братіславі, на інтернаті Дружба.

І так безпосередным і важным цілём СНМ – Музея русиньской кул-туры є презентовати і репрезентовати богату культуру і історію Русинів, пе-редовшыткым в Словакії. Тот ціль наповнюємо в вєце сортах діяльности. В першім ряді посередництвом безперерывных і курточасовых выстав, но недільнєв частєв нашой діяльности суть і медайлони вызначных ру-синьских особностей, концерты з нагоды розлічных свят або концерты русиньских умелців розлічных жанрів музыки, од народной, через духов-ну, фолкспопову, оперну аж ку джезу. Ку тому робиме ательєры про діти і дорослых – ід выставам, но зачінали сьме із трёма стабільныма ательєрами, котры скінчили про пандемію і по ній сьме їх уже не обновили.

Безперерывны або стабільны выставки в СНМ – Музею русиньской культуры в Пряшові.

Є їх вісем:

1. **Выставна сала Михала Дубая**, отворена (1. 10. 2021) на дерньєрі выставки – *Дубаєвы – Анна і єї діти*.

2. **„3 історії Русинів“**. Як єдна з частей безперерывной експозиції з рівнаков назвов представляє історію Русинів од найстарших часів, од легендарной поставы князя Лабірця, то значить од 8.–9. стороча нашой еры аж до кодифікації літературного русиньского языка в Словакії, до

27. 1. 1995. Тота часть стабільной експозиції в музею была отворена дня 8. 9. 2022, авторков выставки є Мгр. Радка Ондеркова, історічка і кустод-ка нашого музея. В части той выставки о найстаршых писомных документах з історії Русинів ся находить копія Стружницьких пергаменовых зломків найджених в році 1927 етнографом Іваном Панкевічом в малім русиньскім валалі коло польских граніць, в Стружніці, в ей православній церькви. Находить ся в тій части і копія Мукачевского псалтыря із 14. стороча, но і біографії найвызначнішых будителів Русинів 19. стороча, документи – орігінали свідоцтв русиньских штудентів із Мукачевской русиньской реалной гімназії з 20. ці 30. років 20. стороча, писаны по русиньскы і по чешскы, як ясны доказы о тім, же Русины были в першій ЧСР штатотворным народом. Находять ся там і тексти о великій еміграції Русинів до Америки перед І. світовою войною, текст на баннері о першім концентрачнім таборі Талергоф проти Русинам–Лемкам із Лемковины ці западної Галичі, як і тексти о Підкарпатській Руси, заказі грекокатолицької церькви на Пряшівскім соборі дня 28.4.1950 або книжки, выданы перед кодифікацією літературного русиньского языка 27.1.1995 – Букварь і Читанка ід нёму про діти 2-гої класы основной школы з русиньскым навчалным языком, Із історії Русинів – од Павла Роберта Магочія, Молитвенник про діти, Орфографічний словник, поезія Юрка Харитуна «Гуслі з явора», оповідання Марії Мальцовской «Манна оскомина», перше чісло Народных новинок і Русина.

3. Продовжінём експозиції „*З історії Русинів*“ суть **Макеты деревяных церьковок Ладіслава Ціди́лы** – мініатуры деревяных сакралных ставеб із северовыходу Словакії в мірці 1:50, причім їх автор Ладіслав Цідила ставляв точно так, як їх свавляли наші предкове в 17. ці 18. сторочу.

4. **Русиньска хыжа – так жыли Русины.** Є то наша єдина стабільна етнографічна выставка в музею і представляє погляд до хыжы газды з ёго буторм, постілів, кременцём, предходцём кременця, ладами, но і кроснами.

5. „**Хліб душы**“ – експозиція богослужебных артефактів грекокатолицької церькви, в котрій навіщівникови представляєме властны артефакты, наприклад престол з грекокатолицької церькви в Нижній Яблінці, різы і плащ єпископа Яна Гірки, но і части погребных різ, а то митру з омофором трёх єпископів, блаженого владыкы П. П. Гойдіча, помічного єпископа Василя Гопкы і пореволучного єпископа Яна Гірки. В містности грекокатолицької выставки ся находить і іншы предмети культурной цінности: ікона Пантократора і Богородічкы з 18. стороча, дві процесійны Богородічкы з 19. стороча, царьскы двері, дарованы грекокатолицьков парохієв із Радвани

над Лабірцём, богослужебны літургічны книги і предмети із 18. – 19. стороча, дарованы Обществом св. Йоана Крестителя. Цілу грекокатолицьку часть безперерывной експозиції З історії Русинів сьме переставлявали в осени року 2023.

6. „**Утверди, Боже!**“ – з історії православної церкви в Словакії до року 1948. (Выстава отворена 11. юна 2020.) В даній части сталой експозиції Із історії Русинів ся находят найціннішы артефакты в цілім музею, пожычаны іконы із СНМ – Музея української культури у Свіднику із 17. стороча, но і пожычаны іконы Богородічки і Ісуса Хріста під охранным плащом із дорогоцінного металу із приватного властництва сполуавтора выставки, професора отця Мілана Геркы, бывшего декана Православной теологічної факулты УПЙШ в Пряшові, як і бывшего ректора православного семінаря при Православній теологічній факульті Пряшівської універзиты в Пряшові, котрый, нажаль, вмер в році 2022. В даній стабільній выставі ся находят і далшы цінны пожычаны артефакты, главні богослужебны літургічны тексты із 17. стороча, наприклад із снинської православної парохії од отця Ігора Кереканіча, із стропковской православної парохії ці осаднянської православної парохії – выписы із матрикы із менами захраненых і перехрещеных Жыдів православным попом в Осаднім почас II. світової войны. Выставляюеме різы визначных особностей православної церкви – нашы властны або і пожычаны, як і далшы інтересны літургічны артефакты, фотографії православных священників, котры вернули православну віру на теріторію бывшой Чехословакії, но передовшыткым северовыходной Словакії в 20.–30. роках 20. стороча. Были то передовшыткым руськы або українскы монахи, котры втекли із СССР перед червеным терором, жебы поставили монастырь в Ладоміровій коло Свідника, або ся заслужыли о поставліня православных церков в Осаднім коло словацько-польской граніці, або на долнім Земплині в Земплинської Шырокій. З положіня основных каміней спомнянутых церков маєме в православній выставі фотографії. З осаднянської православної парохії ся ід нам до музея дістали і копії хрестных листів з менами 27 жыдівських жытелів Осадного, котрых ку кінцю II-ой світової войны захранив осаднянський православный піп.

7. „**ТАД і ПУНА в перемінах часу**“ – фотографічна выставка пятёх професіональных фотографів, котра была отворена 28. 9. 2023 як далша часть безперерывной експозиції „Із історії Русинів“ на фотографіях **Ярослава Шуркалы**, режисера і фотографа **Матуша Ольгы**, **Браніслава Штефаника**, **Яна Штовкы** і **Антоніна Жіжкы**. Представляюеме навщівникам історію Українського народного театру, од 1990. року Театру Александра Духновича і Підкуляньського українського народного ансамблю од

70. років 20. стороча до днешніх днів як Піддукляньского умелецького народного ансамбля.

8. „**Русиньскы майстры**“. Вистава є послїднїв стабільнов частїв історичной експозиції в нашім музею. Іде о выпожычану выставу зберателя Инж. **Каміла Бенетіна** на добу невизначену – од марца 2024 на гарадічах музея – з першого на другый шток, де выставлюєме **Войтеха Борецького, Миколая Роговского, Юліуса Буковиньского** як представітелїв Підкарпатської реалістичной русиньской малярьской школы з трагічнов судьбов підкарпатських витварных умелців по припоїню Підкарпатської Руси ід СССР, но і **Дезідера Міллого, Михала Чабалу** ці **Івана Нестора Шафранка** – выходословацьких визначных витварных умелців русиньского походжіня.

Курточасовы або дочасны выставки

Курточасовы або дочасны выставки в нашім музею мають великий змысел, бо представляють культуру Русинів і в минулости, но главні в сучасности в динамічних курточасовых, три- аж шістьмісячних выставах, даколи куртшых, малоколи довшых, котры все обновлюєме, жебы сьме приближили нашым навщівникам нелем многорозмерность русиньской культуры в перемінах часу, но і новы тенденції в єй розвиваню, старшых або молодшых умелців, котры їх репрезентують. Выдумали сьме цікл Конарї корінів, в котрім представлюєме таких молодых умелців, котры іщі нигде інде не выставлєвали свої творы, або котры і выставлєвали, но в русиньскім контексті не были знамыма авторами, бо ся дотеперь не презентовали як умелці з русиньскыма корінями. При молодых умелцях, котры принесли до музея темперамент і нову енергію, сьме мусили смутно конштатовати, же хочь суть дітми холем єдного русиньского родіча зо своїх двох родічів, ани єден з дотеперь выставлєваных молодых умелців не бісїдують по русиньскы. На наслідуючіх шорикых представлю выбраны курточасовы выставки, жебы собі читатель міг зробити перегляд о споминаній многорозмерности репрезентації і презентації русиньской культуры в нашім музею. Од 5. септембра 2019 до 6. 1. 2025 сьме zorganizовали 26 курточасовых выстав.

„**Михал Сірик і світ ёго дїтства**“ – вистава інсїтного русиньского маляря. Михал Сірик походив із села Стерківці, днесь части Чабаловець в окресї Меджілабірці. Зобразив традиційный живот свого родного села, причім патрив ку русиньским опантім (жив в містах Квасилов і Ужгород на Україні, де робив довгы роки шофера і по переселїню назад домів в 60. роках 20. стороча робив в Меджілабірцях столяря. Коротко перед одходом на пензію в році 1983 зачав інтензівні малєвати, наперед під веджінем

кураторки Вігорлатського музею в Гуменнім, Марії Мішковой і нескіршого основателя ММУЕВ в Меджілабірцях, Михала Быцька, а то деталны образы із свого дїтиньства і молодости перед другов світовов войнов в своїм селї а тыж образы із старого Гуменного, старых Меджілаборець, старого Пряшова, барз силный є в ёго творчости цікл Депортації Жыдів, котры собі памнятав з року 1942 з меджілаборецькой желїзничной станїці і детайлно їх зображує у своїй творчости. Выставу відїла і панї президентка СР Зузана Чапутова, котра навщївіла наш музей 15. 9. 2019.

„**Старина – вода віры**“ стала далшов інтереснов выставов. Стариньска трагедія спочивать у выстагованю семох русиньских сел із давнїй стариньской долины про выставбу водной гати на питну воду Старина, причім затоплений зістав лем єден валал, Старина, остатны села были зліквідованы, церквы в них вышмарены дінамітом до воздуха лем зато, же водна преграда служыть як резервоар про питну воду про цілый Пряшівський край і часточно і про Кошыцький край. І фотографії із часу выстагованя наших людей із своїх многовіковых валалів (першы писомны памнятники з тых сел суть із 14. і 15. стороча), вышмарёваня дакотрых церков до воздуха, котры были выставлены на тій выставі, захопили трагедію ліквідації цілого русиньского регіону в окресї Снина, в самім северовыходнім куті Словакії. Культурный програм ку выставі зробив фолклорный колектів Старинчанка із Снины.

Далшы три выставки: „*Молитва дерева*“ **Мілана Маласта** – фотографії деревяных церквокок, культурный гость – Ганка Сервіцька і Народна музика Дрібна. „*Поточина часу*“ **Штефана Гапака** – выставка кресєб академічного маляря, котрый жыв і творив в Пряшові. „*Ілько Сова з Баюсова*“ **Федора Віца** – вернісаж выставки карікатур о слабостях Русинів. На тій выставі ся представив з куртов пьесов Русиньський коморный театер із Пряшова під веджінєм Яны Трущіньской.

Новым выставным продуктом од року 2020 суть выставки молодых авторів, котры сьме назвали „**Конарі корінів**“ і тот цікл выстав в нашім музею зачала выставка молодого маляря **Влада Ганая** із Пряшова – „*Односины*“. В рамках того ціклу в музею ся выставлєвав **Мірослав Жолобаніч** молодший із Кошыць, котрый жыє і творить в Братіславі. Ёго выставка ся кликала „*Гомо дезідеранс*“ і была то перша выставка в зреконтруованых просторах на приземлю музею. **Любославови Крайнякови**, котрый походить із Пряшова і жыє в Празї, сьме zorganizовали выставу „*На кінцю рана*“.

Выстава **Боріса Сіркы** під назвов „*10 років*“ тыж належала до ціклу „**Конарі корінів**“. Іде уже о вызріте витварне уменя середнїй генерації. Автор выставки походить із Снины і жыє в Кошыцїх, музичным гостєм був прашівський саксофоніста Ян Вішнєвскі.

Далшым молодым авторам **Вікторії Суровій і Даньслови Мороховічови** сьме zorganizовали двойвыставу „*Art Station – Арт стейшын*“. В. Сурова представлєвала свої образы як штудентка одбору мальба на Факулті уменя Технічної універзیتی в Кошыцєх і Д. Мороховіч представлєвав свою костімову творчость як абсолвент братіславской середнєй умелцькой школы. Музичным гостєм была гуслістка і співачка Івана Світкова із Пряшова.

Меджі визначны выставки в музею приналежали выставки „*Дубаєвы, Анна і єй діти*“ в році 2021 під зашітов пріматоркы міста Пряшів, Андреї Турчановой і выставка „*ЛЕМКЫ*“ в році 2022 в кооперації з трєма лемківськыма організаціями в Польщі – Руськов Бурсов, пріватным Етнографічным музеєм в Зиндрановій і музеєм Никифора Криницького із Криниці. „*Дубаєвы, Анна і єй діти*“ была выставка нелем о творчости визначного словацького графіка і маляря русиньского походжіня, народного умельця ЧССР **Ореста Дубая**, но був представленый цілый родостром родины Дубаєвых, котру заложыли родічі Дезідер і Анна Дубаєвы, котры походили із русиньских сел, Орябина і Вышній Мирошов. По одході Дезідера, грекокатолицького попа, до Пенсільванії в США Анна купила дім в Пряшові в центрї міста і Дубаєвы ся стали визначнов пряшівсков родинов. Родина Дубаєых є прикладом родины русиньской інтелігенції меджі двома світовыма войнами і таксамо творчости Русинів і їх волі по освіті іщі в часах, коли освіта в школах не была доступна вшыткым. На дубаєвській выставі був музичным гостєм джезовый клавіріста Павел Мороховіч, котрый походить із Пчолиного в окресі Снина і жыє теперь в Братіславі. На вернісажі ід выставі „*ЛЕМКЫ*“ був музичным гостєм оперный співак Марек Мохнач, котрый походить із Габуры, за допроводу концертной клавірісткы Любы Гундер із України.

Зужька – выставка фотографій матери **Даньслы Капралєвой** з інсітныма рісунками около них. Выстава о творчости **Зузаны Осавчуковой** – *Драга ід цілю*. Вернісаж обогатила своїм співом Маріанна Железна. Выставлєвали сьме і русиньских витварных умелців із збіркы **Петра Микулы** із Біловежы, котру бы сьме барз хотіли купити до музея, но на то не будеме мати дость пінязей може нігда. *Путовна выставка ілустрацій Андерсеновых приповідок*, котры выдало в році 2022 ОЗ молоды Русины. Драматізацію приповідкы під назвов *Да што із презентованой книжскы Андерсеновых приповідок* зробив Русиньский коморный театр. Вернісаж выставки **Мілана Бандурчіна** *Акварій* была окреме інтересна. Музичным гостєм був знамый словацькый і пряшівський гітаріста модерной авторьской музыки – Павел Угер. Автор выставки походить із Ладомірова в окресі Снина і жыє в Кошыцєх. Зорганизовали сьме і двойвыставу **Мірослава Цаповчака і Владіміра Рошканіна** під назвов *Стїна і простор*, на

котрій були выставлены образы М. Цаповчака і малы пластікы В. Рошканїна, обидвome умелці походять із Снины, но жыють в Мигалївцях і в Зліні в Чехах. Музычнымы гостями были клавїріста класічної музыки Юліус Селчан молодшый із віолончелїстков Станїславов Дзобаловов із Пряшова.

В літі 2023 была у нас вернісаж выставки *Експрешын Александра Зо-зуляка – 70:70*. Музычным гостём была пряшївска саксофонїстка Веронїка Сакс, котра заграла популярны мелодїї. А. Зозуляк є вызначным русиньскым журналістом і актївістом, но освітов є то малярь, зато ёго выставка в нашім музею была про многих навщївників несподїванём. З нагоды свого жывотного юбілея А. Зозуляк даровав музею выше 150 своїх олїїв і при-ближно 500 кресб.

Кінцём року 2023 і зачатком 2024 сьме представили основателя світового поп-арту, Русина із Піттсбургу з корїнями в Миковій в окресї Стропків **Енді Варгола** на выставі з назвов *Од Андрїя Вархолы до Енді Варгола і назад*. Кураторми выставки были Михал Быцько і Мартін Цубяк із Музея модерного уменя Енді Варгола в Меджілабірцях, выдкы сьме мали выставу пожычану. Гудобным гостём був оперный співак Ігор Куцер із Свідника, котрый на вернісажі співав співанкы Юлії Варголовой, матери Енді Варгола.

В році 2024 была найвекшов выставов етнографїчна выставка *Чаро депозитаря*, на котрій сьме представили девять ремесел, тіпїчных про русиньскы регіоны северовыходной Словакії. Із депозитаря музея сьме про выставу выбрали 500 предметів, а то першый раз про верейность. Музычнымы гостями были два фолклорны колектївы, Барвінок із Камюнкы і Майданы із Літмановой, котры представили ремесла в русиньскых народных співанках.

Презентовали сьме в році 2024 в музею книжку «Выход в крою» **Елены Сотакowej**, як і 30. рочник рісованого гумору – Златый судок 2024 **Федора Віца**. Закінчіли сьме тот рік двома выставами: 1. выставов *Коморні і монументалні*, на котрій ся **Федор Віцо** представив як знамый, но заедно і як незнамый автор портретів, пластїк із дерева, ллятого бетону і іншых матеріалів. Вказав ся першый раз на выставі як выштудованый рїзьбарь. Музычным гостём був гістарїста Штефан Тот із Гуменного; 2. выставов *Ослава фантазїї* академічної малярькы **Анны Гаёвой**. Анна Гаёва є знама словацька ілюстраторка дїтських книжок. Ілюстровала, окрем іншого, вшиткы учебники про русиньскы діти од Букваря і Чітанкы аж по девятый рочник основної школы, учебники Літературной виховы на основных школах і учебник Музычної виховы на основных школах. Музычным гостём была співачка дїтських співанок Анка Гаёва – UsmievAnka із Кошыць.

О далшых активітах СНМ – МРК в Пряшові од року 2019 до сучасности

А). Од року 2019 реалізуєме в музею новый продукт – **Медайлон русиньских особностей**, конкретно:

17. 9. 2019: о русиньскім активістови **Гавриїлови Бескидови**, потомкови славного русиньского роду Бескидовых, ку ёго 90-тым народенинам.
9. 10. 2019: Медайлон о животі і творчости **Анны Сервіцькой** – вызначной русиньской співачкы народных русиньских і шарішских співанок а таксамо словацкых і русиньских духовных пісень.
9. 1. 2020: медайлон о **Василёви Туркови-Гетешови** з нагоды ёго недожытых 80-х народенин. Културный програм ку вечору представили актеркы ТАД – Ярослав Сисакова, Владіміра Штефаникова і Зузана Ковалчікова.
21. 2. 2020: **Медайлон Ганкы Порачовой**, русиньской фолклорной співачкы, родом із Кыёва в окресі Стара Любовня.
9. 7. 2020: 90 років русиньского высыланя **Русины в етері** і медайлон **Марькы Мачошковой** з нагоды 80-рочного юбілея. На подію пришов заспівати із своїм клавірістом і Штефан Штец із Кошыць, знамый співак русиньских народных співанок і редактор русиньского высыланя Словацкого розгласу і телевізії, но і фолклорна співачка Івета Світкова із своїма двома дівками і бывшы співачкы ПУНА. Тексты двох кумів із бывшего русиньского высыланя пришли прочітати Іван Стрпковский і Ігор Латта, бывшы актеры ТАД.
28. 10. 2021: медайлон доц. **Василя Ябура**, к. н. – єдного з кодифікаторів русиньского языка в Словакії. Музычным гостём была бывша штудентка доцента В. Ябура, фолклорна співачка, Домініка Новотна із Снины, днесь докторандкы на ІРЯК ПУ.
18. 8. 2022: медайлон: „**Мішко Чабала в споминах як пряшівський Тулуз Лотрек**“, на котрім споминали приятеле Мішка Чабалы – Ярослав Шуркала, Федор Віцо, Мілан Хома і Йозеф Цеперко. На медайлоні заспівали оперны співаці, сороденці Новотны із Пряшова.
28.12. 2020: онлайн кампань музея перед списованём жытелів, домів і кварталів в році 2021 – медайлон оперного співака **Марека Мохнача** – „*Русиньскы гімнічны співанкы в Словакії*“ – в клавірнім допроводі Любов Гундер.
13. 1. 2023: Медайлон о **братах Мороховічовых – Владёви** (русиньска і меджінародна кухня) і **Мірови** (танець) – 2. новорочный концерт подля Юліяньского календаря.
16. 2. 2023: **медайлон ід 100-рочніці народжіня Анны Галгашовой** із споминанём ей дівкы Марії Полчовой і читанём із выбранных текстів русиньской писателькы, родом із заникнутого села Стружніця. Тексты читали Валерія Фірєшова і Михал Кусер, бывшы герці ТАД і одборну аналізу текстів Анны Галгашовой зробив Михал Павліч із ІРЯК ПУ в Пряшові. Співом доповнила медайлон Ганка Сервіцька, знама русиньска співачка народных співанок і хлопський фолклорный

колектів Кычера із Снины, родаци із стариньской долины, де належав і валал Стружніця перед выставбов водной гати Старина. 29. 2. 2024: медайлон **о родині Ільковічовых**, отцёви, грекокатолицьким попови **Гіларіонові** і ёго штирох дїтѣх – **Миколаєви, Діонізови, Марті і Алексеєви**. Діоніз Ільковіч був визначный словацький фізік, автор Ільковічовой ровніці, котрый ся народив своїм родічїм в Шарішскім Щавнику, остатны дїти ся народили у Фулянці коло Пряшова, де служыв Гіларіон як грекокатолицький священник. О Алексеєви Ільковічови Русины того велё не знають, притім то був визначный русиньскый новинарь в першій Чехословацькій републіці, заложыв і выдавав русиньскы новинкы, котры выходили в Ужгороді і трагічно вмер при бомбардованю Пряшова 19.12.1944 советьскыма пілотка-ми. 30. 5. 2024: медайлон „Неповіджене як нежыте“ о **Василєви Янкови**, дїтським кардіохірургови і поетови. Музичныма гостями были клавіріста Юліус Селчан молодшый з колегом гуслістом Штефаном Галіком, котры грали класічну музику. 27. 6. 2024: медайлон „Два юбілеї“ – жывытны юбілеї доц. **Анны Плішковой**, унів. проф. і PhDr. **Кветославы Копоровой**, унів. доц., русиньскых лінгвісток з нагоды їх 60-ых народенин. Музичным гостём было фолклорне тріо співачок Дубина із Піскоровець в окресі Воронов над Топлєв.

Б). Од року 2019 реалізуєме в музею тыж новый продукт – **юбілеї русиньскых обчаньскых здружїнь, научны бісїды**, конкретно:

21.11.2019: приправили сьме новый продукт в музею: „*Музей селу, село музею*“ посередництвом презентації штирох русиньскых сел в музею – сел Радвань над Лабірцём, Волиця, Збудьска Біла і Валентівці – в окресі Меджілабірці. Представили сьме історію і культуру сел жытелями Пряшова і ёго околїці. В культурнім програмі выступили ФК Волянка із Волиці і ФК Сосна із Збудьской Білой, як і дїточки із ОДШ Михала Сопіры із Радвані над Лабірцём. Далшы русиньскы долины ці регіоны сьме затля не представили, бо селам не вышли проєкты на їх реалізацію в кооперації із музеєм – через русиньску комісію Фонду на підпору культуры народно-стных меншын.

17. 12. 2019: „*Рождество в духовній поезії Йосифа Кудзея*“ і обновлїня діяльности ФК Заруба із Нягова.

30. 6. 2022: „*Вірны традиціям – 160-річниця основаня Общества св. Йоанна Крестителя*“. Духовны співанкы заспівала на подїї знама русиньска фолклорна співачка Анка Порачова.

23. 2. 2023: – **Бісїда о ревіталізації меншынових культур в Польщі, Словакїї і у світі, враховано русиньской культуры в Польщі і в Словакїї** в СНМ – МРК з професорками Оленов Дуць Файфер, Евов Міхнов із Ягелоньской універзїты в Кракові і професором Томашом Віхєркієвічом із Познаньской універзїты.

25. 4. 2024: „*Втіканя з рая*“ – оптації і реоптації Русинів – пригоди оптантів на советську Україну і їх повернення додому. Культурним гостем був співаючий поет, Владіслав Сивий.

В). Концерты з нагоды rozmaitych святків:

30. 1. 2020: „*Джез в музею*“ – клавірний медальон **Павла Мороховіча**, визначного словацького джезового клавірісти, Русина із Пчолиного коло Снина. 27. 8. 2021: концерт фолк-поповой музичной групи **РУСНАКС** в СНМ – МРК. Попову групу Руснакс основав Ладіслав Ладоміряк, бывший герец ТАД. 13. 1. 2022: *перший новорочный концерт подля Юліяньского календаря* з **Ганков Сервіцьков і НМ Дрібна** – в кооперації із РОС. Мачанку дав про музей наварити міський посланець, пан Ковалчик. 15. 12. 2022: Різдвяний концерт **Домініки Новотной** в музею в клавірнім допроводі Антона Коню. 13. 1. 2023: *другий новорочный концерт подля Юліяньского календаря*. 13.12. 2023: „*Різдвяні поклада в слові і в музиці*“ – концерт духовной музики Співацького мішаного хору Православной теологічної факулты Пряшівської універзити в Пряшові і Візантійського співацького хору Кассіяни Гімнографки Пряшівської універзити з читанєм старих літургічних текстів отцем духовним, протоєреєм, Петром Савчаком. 12. 1. 2024: *третій новорочный концерт з Лелієв і з кумами* – **Ігором Латтом і Михалом Куцером**. 13. 12. 2024: Різдвяний вечур із **Хором св. Романа Сладкопівця** і з духовним словом архімандріты **Марка Дурлака**.

Г). Ніч музеїв і галерій в СНМ – МРК в Пряшові:

14. 5. 2022: 10-годиновий програм – **Ніч музеїв і галерій в СНМ – МРК в Пряшові**, переглядки в музею, ательєри і концерты – творчий ательєр з орнаменталістков Габрьелов Чіасноговов, Поезія в музею з **Ігором Латтом**, **ФК Вородай** із Великого Липника, Тихопоточан із Тихого Потока, Ролланд із Чірча з дівочім тріом.

13. 5. 2023: 10-годиновий програм – **Ніч музеїв і галерій в СНМ – МРК в Пряшові**, переглядки в музею, фільми о Русинах, презентація Мартіна Караша о Світовім конгресі Русинів, танечный і витварный „воркшоп“ і концерты народной співачки Маріанны Железной, мултіінструменталісты і музиканта на старих інструментах Михала Сметанки із Левочі, народной співачки Ганки Сервіцькой і НМ Дрібна і **ФК Стужіця** із Снина – музичне і словне пасмо звиків і пригод Русинів з околиці Снина, русиньскы опікачка.

18. 5. 2024: 8-годиновий програм – **Ніч музеїв і галерій в СНМ – МРК в Пряшові**, танечный і витварный „воркшоп“ і концерт **ФК Полонина** і лекція Домініки Новотной о звиках чіпчіня, латканя у Влычській долині, концерт співаючого поета – Правда в скрини – попфолк Владіслава

Сивого і концерт оперного співака Ігора Куцера – Енді Варгол – Співаньки моєї мамы Юлії. Русинська опікачка.

Про пандемію ся Ночі музеїв і галерій не реалізовали в роках 2020, 2021.

Г). Русиньскы книжны фестівалы в СНМ – МРК в Пряшові

Переходцём наших русиньскых фестівалів была презентація книжки лірічної поезії, видана ОЗ Колысочка – Koliska **Даньєлы Капралёвой** як єй дебют – «*Серна в нераю. Srna v neraži*». Презентація книжки ся одбыла 16. 1. 2020 р. в гітаровім допроводі Михала Быцька.

Першый русиньскый книжный фестівал в СНМ – МРК. 22. 3. 2023: представили сьме четверо русиньскых писателів: **Людмілу Шандалову, Миколая Коневала, Мірослава Жолобаніча і Марію Шмайдову**. На фестівалі ся роздавали і продавали русиньскы книжки і заспівали штуденты бардеївской гімназії.

Другый русиньскый книжный фестівал в СНМ – МРК сьме розділили до двох днів: 19. 3. 2024 р. была представлена книжка поезії «Синьов крайнов» Петра Медвідя і 21.3.2024 – книжка «Країньска границя меджі Словакієв і Підкарпатськов Русєв (1919-1939)» проф. Петра Шворца.

Д). Креативны ательєры в СНМ – МРК в Пряшові

В роках 2019 – 2020 фунговали в музею три ательєры коло музея, про пандемію наконець зникли. Были то: Ательєр драматічної творчости Мгр. арт. **Ярославы Сисаковой**; Ательєр народной творчости **Елены Сотаковой**, де ся учіли жены ткати на кроснах; Школа русиньского языка про дорослых і діти PhDr. **Любы Кралёвой**, PhD.

В октобру і новембру 2020 выдумала кураторка **Даньєла Капралёва** літературный конкурз ід выставі **Федора Віца** „*Ілько Сова з Баюсова*“, до котрого ся запоїли діти із ОШ Важецька 11 в Пряшові і ОШ в Радвани над Лабірцём.

В августі і в септембру 2021 выдумала кураторка **Даньєла Капралёва** барз хосенный про музей ательєр, а то „*Вышиваний ходник*“. Ромскы діти із ОШ в Варганёвцях коло Пряшова протягом свого літнёго табора пришли до музея і малёвали ходник перед музеєм і так само назву музея на фолію. Но фолію з назвов музея хтось сторгнув першый раз по пару днєх. Ходник перед музеєм пришли домалёвати діти із ОШ Важецька 11 в Пряшові в септембру 2021 і намалёвали другый раз на потравинову фолію назву музея, котру і другый раз хтось неприязно наклоненый Русинам порізав і взяв. Тото были два красны і хосенны про нас ательєры, но із найсмутнішым кінцём. 9.4.2022 р. перед Великоднём сьме мали ательєр про українських біженців в Пряшові „*Намалюй собі крашанку*“, передовшыткым про матери і діти.

Е). Визначні навіщівы в СНМ – МРК

12. 9. 2019 – навіщівка президенткы Зузаны Чапутовой.

9. 10. 2019 і 4. 6. 2021 – пані приматорка міста Пряшів, пані Андреа Турчанова брала участь на концерті Ганкы Сервіцькой і на вернісажі выставки *Дубаёвы – Анна і єй діти*, єден з внуків Дезідера і Анны Дубаёвых, сын їх дівкы Анны, Ігор Калиновский був учітелём приматоркы Турчановой.

У септембру 2021 р. навіщівала СНМ – МРК штатна таёмнічка МК СР – Вьєра Лещакова, у юну 2023 р. – міністерка културы із урядницькой влады СР – пані Сілвія Гронцова, у маю 2024 р. – теперішня міністерка културы СР – Мартіна Шімковічова, а у новембру 2024 р. – штатный таёмник МК СР Маріо Марушка.

Є). Много **онлайн выступів** приправила в часі пандемії корона вірусу културно-пропагачна манажерка СНМ – МРК **Яна Трушіньска**, бо наш музей, як вшыткы музеї в Словакії, був протягом пандемії корона вірусу запертый. Яна Трушіньска читала або русиньскы приповідкы «Як чоловік глядав глупых...», «Як пан брехав на старого пняка», «О смутных і веселых співанках»... або приправила цікл «Русиньскы літераторы» (Йосиф Курдзей і ёго «Байкы»; Штефан Сухый: «Як єм ся став сталіністом»; Владіслав Сивый – співаючий поет; Марія Мальцовска: «Зелена фатаморгана» і завісила на УТВ музея баладу Штефана Смолея «Михалко», котру прочітав Ярослав Сисак; ... Приправила і інтересный цікл «Славны Русины» (Михал Балудяньский; Адолф Добрянський)... або ціклы «Служобници Талії» – відеоцікл о історії ТАД; «ПУНА» – з нагоды 65-й річниці ПУНА; ці «Спомины на Мішка» – відео, посвячене недожытым 80-м народенинам Михала Чабалы.

Словацькый народный музей – Музей русиньской културы в Пряшові і надале буде презентовати богату културу і історію Русинів.

КОМЛОВШСЬКИЙ ДІАЛЕКТ РУСИНСЬКОГО ЯЗЫКА У ЗИРКАЛІ НАУЧНИХ ИЗГЛЯДОВАНЬ

Маріанна ЛЯВИНЕЦ-УГРИН

Абстракт

Првй ведецькй вйськум комлйськёго нэречйа русйньскёго язькы ускотйчнй знэ-мь мадьарськй слависта Емйл Балецькы в рокы 1952–1954. В том чэсе жыло в Комайлйське аси 900 Русйнов. Йёго глаьнньмй информатормй болй пйльоднй обьквателйа комайлйськей дедйны: старшй лудйа, млэдеж а дети. Вьсьледкы ськьожй язькьовьх експедиций Емйл Балецькы публиковал во вйацерьхь ведецькьх члэнькоч, в котрьхь опйсал 372 лекйкэльных хунгаризмов вратане спйсьобу их приенйку до комайлйськёго нэречйа. Ведецькй плэновал зоставйть нэречйовьй словньк обье Комайлйська, але тую прэцу са му неподарйло докончйть. По смьрти Емйла Балецькёго са на 40 рокь вйськум комайлйськёго нэречйа достал мймо зорнёго полйа мадьарськьх ведецькьх. В рокь 1995 са штудйа комайлйськёго нэречйа ужал Гьргьоре Бенедек. В том чэсе жыло в Комайлйське уж о половйцу меней Русйнов, приблйжне 400 лудй. Информатормй Гьргьора Бенедекэ болй старшй лудйа. Ведецькй вькьонэвал терённьй вйськум аж до рокь 2014. Зозьбйрал бохатй матерйаль актйвней словней зэсьобы мйестньх обьквателйов а скьумал аж лекйкэльные едноткы комайлйськёго нэречйа, котрь са чэсом вьтратйли з кэждоденнёго пьужыванйа. Гьргьоре Бенедек вьпрацовал а опйсал кьритерйа, котрь мйёжэ служьйть ако зэклад прэ вьвоь спйсьовнёго язькы комайлйськьх Русйнов. Захьованйе язькы е подмйенкьо захьованйа нэречйа. В сьчэсаностй е комайлйське нэречйе русйньскёго язькы на покьрай зэнику. Чй са обьквателйом Комайлйськы подарй захьоваь сьвой язькы а йдентйту пред зэником, е отэзькьо будучностй.

Клйчйовёе словэ: русйньскй язькы, комайлйське нэречйе, Емйл Балецькы, Гьргьоре Бенедек.

Село Комловшка лежйть у сйверь-восточньу частй Мадьарськйны у комйтатй Боршод-Абоуй-Земплйн у 10 кйлометрьах на сйверь-запад од варьоша Шарьошпоток, де обькватють Русйны. Подля едньх жерел, первь спьомйны за Комловшку бьылй зафйксьованй у документах 1395 рока под назьов ‘*Komlós*’ (Балецькйй 1956: 353; Kiss 1997: 773), а подля дьругьх, исперьшу сесе село упьомйнае ся у документах 1404 рока под назьов ‘*Komlóstelek*’ (Балецькйй 1956: 353; Udvari 1992: 323).

У разньх жерелах мож стрйть вшелйякй варйанть назьвы села: *Komlós* (1395), *Komlótelek* (1404), *Komlos alias Szent Annaasszonyfalva* / *Komlos alias Szent Annafalva* (1646), *Szent-annafalva* (1647), *Komloska* (1751), *Комлоушка* (1762), *Komlóska* (1773) и т.д. Вшьткй сесй назьвы: *Komlós*, *Komlóstelek*, *Komlóska* и *Aranyos Komlóska* вьсьхьодьт йд мадьарськьому слову *komló*, шьто значйть ‘хмель’. Кедь вьхьодйть йз назьвы села, то основателямй

Комловшки майже были Мадяры, котрі ся поселили під горов, на котрій тогды стояв замок Шоймош (*Solymos ~ Castrum Solmus*), и котрый розорили у первій половині XV столітя (Балецкий 1956: 353). Діла обозначіня свого села окрем власной назвы комловшчаны хоснують ииши слово *валал* <вост. слов. *valal* < мядяр. *valál* ‘село, обыстя’. Айбо єдно обыстя у Комловшці до днесь має назву *Výše Sela*. Йсе говорить про вто, ож подля обозначіня села первоначално хосновало ся слово *selo* и лем пізніше вытіснило ся словом *valal*. Слово *valal* у писемных памнятках лемківських діалектів мож стрітити од 1695 рока, а то значить, ож часть предків днешніх обывателів села, котра хосновала слово *selo*, мала появили ся туй дас за дакілько десятків років сперед 1695 рока (Балецкий 1956: 354–355).

Што ся тыче языковой приналежности обывателів Комловшки, то у єдних жерелах Комловшка ся рахує мадяроязычным селом, у других – словацькоязычным, а у третіх – русинськоязычным. Єствують и такі жерела, за котрыми Комловшка є змішаным селом, а также суть и такі, у котрых ся говорить за Комловшку як за украинське село (поз: Štolc 1949: 394; Балецкий 1956: 348; Kálmán 1956: 186).

У научній літературі перві спомины за Комловшку мож стрітити у роботах по етнографії Угорської Руси. На зачатку XX столітя виходить у світ шор изглядовань и етнографічних карт, у котрых замерыковує ся спор про вто, ож яким є село Комловшка: руським (т. є. русинським), словацьким ци мадярським? Майдеталніше йсе вымалёує ся у роботі знамого славіста А. Петрова «Предѣлы угорской рѣчи въ 1773 г. по официальнымъ даннымъ. Изслѣдованіе и карты», котра ся зявила у 1911 році, и над упорядненням котрої робив Г. Стрипський. У монографії А. Петров сперать ся на работы Г. Томашівського, Ю. Ставровського, М. Корабинського, и на рукопис «Лексикона населенныхъ мѣстъ королевства Угріи» 1772 рока. А. Петров зазначає, ож вопрос про вто яким селом рахує ся Комловшка, докус не зрозумілий. По офіціальному списованю у 1869 році, она была руськов (т.є. русинськов), у 1880 році – словацьков, у 1890 – назад руськов (т. є. русинськов), у 1900 році – переважно мадярськов (Петровъ 1911: 85).

У середині XX столітя пояляють ся перві лінгвістичні работы по діалектології, у котрых іде за язык Комловшки. Майпервый, хоть то и невеликий матеріал, опубліковав словацький ученый Йозеф Штольц у 1949 році. Свої изглядованя він розробив на основі записів, котрі позбрав у Комловшці Рудолф Жатко. У статі приведено 59 высловлёвань и слов. Й. Штольц изглядовав язык Комловшки як украинський діалект (Štolc 1949: 394).

У 1951 році на порученя Інститута языкознання Мадярської академії наук знамый мадярський славіст русинського происхождения Е. Балецкий

(1919–1981) зачав изглядовати язык Комловшкы. Учений розпозірує язык Комловшкы як український говор. Айбо указує на вто, ож коли він ся звідав у обывателів села, на якому языку они говорят, то майчасто отповідали, же: „*tam ty bešidujete po rusky*”, у даякых припадах же: „*ty bešidujete po slovjacky, po slovensky*”, а даколи: „*po komloucky*” вадь „*po našim*”. Далє Е. Балецький пише, же до конця XIX столітя у містній школі викладали по мадярськы и по українськы (Балецкий 1956: 350). Треба зазначити, же будучи не лем познатым славістом, а й талановатым русинськым поетом, русофілом, наісто Е. Балецький знав, ож іде за русинський язык, айбо у 50-ті рокы у Мадярщині він не міг го назвати «русинськым».

Е. Балецький проводив свої лінгвістичні експедиції перебігом двох років од 1952 до 1954 рока, ушыткого 80 днів. За сесь час він чотиры раз навщивляв Комловшку, зберав діалектологічний матеріал, изглядовав архів парохії села. Інтересантно, як він описує свою полёву роботу. Перві дні він нич не записовав, а лем прислухововав ся ид говору комловшчан, обы получить представліня про їх язык и у даякуй мірі «войти» у нёго, почути ёго систему. Е. Балецький зберав інформацію за село, котру ёму давали члены родины селянина Андраша Кіша, у котрого він жив у час свого перебуваня у Комловщі. Испершу комловшчаны говорили з ним вадь по мадярськы, вадь по гутянськы, на єденому из выходнославацькых діалектів. Лем пізніше, коли Е. Балецький усвоїв говор села и свободно бесідовав на нёму, комловшчаны стали бесідовали з ним на комловшськы-му діалекті русинського языка. У тот час у Комловщі обывало коло 800 Русинів. Главными ёго інформантами, а їх было булш ги 16, были корінні комловшчаны: старі люди, молодеж и діти. Из изглядовань Е. Балецького дознали сьме ся, же у 50-ті рокы прошлого столітя у Комловщі в основному обывали греко-католики, дакулько римо-католицькых родин и єдна реформатська. До 1919 рока богослужіня вело ся по церковнославянськы, а пак зачало ся вести по мадярськы. Паралелно из збераням діалектичного матеріала Е. Балецький занимав ся иглядованям архіва парохії, де уднайшов її історію, метрику од 1759 рока и составлений у 1851 році інвентарь церкви на латынськыму языку. На основі інвентаря Е. Балецькому удало ся уточнити назвы даякых обысть, а то: *За Цекрвомъ, При майри и Боганичовъ* (Балецкий 1956: 351).

Што ся тыче збераня діалектологічного матеріала, то Е. Балецький старав ся зобрати матеріал такого обсяга и содержания, на основі котрого мож было бы дати монографічний опис комловшського говора. Він записовав не лем звязну бесіду, повідкы, спомины, айбо и окремі виразы и слова. Причому окремі виразы и слова він часто записовав из бесід тогды, коли комловшчаны бесідовали межы собов и не знали, ож він їх чує и записує, што они говорят. За два рока під час експедицій Е. Балецький позберав:

1) 4 куртых повідкы про заснованя села; 2) 7 повідок про вшелиякі події, котрі были у селі; 3) 9 автобіографій и споминув; 4) опис спаленя вугля и опис гашеня вапна; 5) 11 описів народных обычаїв; 6) 8 описів діточих бавок; 7) 19 повідок, звязаных из вшелиякыми бабонами; 8) 11 гаданок; 9) 7 приказок и пригварёк; 10) 1 байку; 11) 11казок; 12) 42 співанкы и вшелиякі уривкы из діточих віршів, коляды, опис свальбы, повідкы про вто, як жыли комловшчаны у старі часы (Балецкий 1956: 351–352). Даякі записы Е. Балецький робив на магнітофон. Вшыткого він записав 132 діалектичных текста, коло 100 топонічных назв и дакулько сот слов и выразув, котрі ся не зустрічають у записаных текстах. Результаты своїх изгядовань Е. Балецький опубліковав у шорі научных статей, у котрых він описав 372 лексичных мадяризма, у тому числі путь їх проникнення у комловшський діалект (Балецкий 1956; Балецкий 1958; Балецкий 1980). Ушыткого він позбрав 3 000 лексичных єдиниць. Е. Балецький плановав составити діалектний словарь села Комловшка, айбо довести до завершіня свою роботу ёму не подарило ся (Udvari 1992: 323). Судьба рукописа діалектного словаря непозната. По смерти Е. Балецького перебігом 40 років изгядованя комловшського діалекта вийшло з поля позаура ученых.

По політичных змінах у 90-ті роки ХХ столітя за Комловшку назад мож было говорити и писати як за русинське село. Єден из первых ученых, котрый описує Комловшку як такое єдиное село у Мадярщині, у котрому обывателі хосновуть русинський язык, був знамый мадярський ученый славіст І. Удварі (1950–2005). Хотяй Комловшка лишила ся поза діапазоном глибоких научных изгядовань ученого, дякувучи ёго изгядованям маєме важні історичні и статистичні інформації за село, котрі він подає на основі урбаріалных документів часів Марії Терезії (Udvari 1992: 323–334).

Изгядованям комловшського русинського говора од 1995 рока став ся інтересовати мадярський славіст, доцент Мішкольського універзітета Гергей Бенедек (1930–2021). До сєї научной темы ёго ангажовав знамый професор Будапештського універзітета, языкознатель мадярсько-словацьких языковых и културных контактів, історик словацького языка Ференц Грегор (1926–2008). Свою діалектичну експедицію Гергей Бенедек вів до 2014 рока. У Комловшці він проводив доста много часу, лишав ся там на єден, а даколи и на два тыжні, навщивляв Комловшку у вшелиякі поры рока. За сесь час, а то цілых 20 років, він подружив ся из комловшчанами. Послі закончення научной работы Гергей Бенедек продовжав навщивляти Комловшку, таким кіпом 25 років свого жывота він посятив обывателям Комловшкы и їх языку.

Кедь у часы изгядовань Е. Балецького у Комловшці обывало 800 душ, то на момент зачатка изгядовань Гергея Бенедека населеня

Комловшкы у два разы зменшило ся, и мало уже лем 400 душ. Інформантами Гергея Бенедєка были старі (60–90 рочні) люди, їх было майже 30.

Свою діалектичну експедицію він зачав з розробкы вопросника діла вызвідованя комловшчан. Испершу перві 5 рокув Гергей Бенедек робив записы латинков у малі тейкы. В основному фіксувала ся інформація за інформантів, їх біографія, отповіді на вопросник. Од 2000 рока Гергей Бенедек зачав фіксувати кирилицёв бесіды своїх інформантув у грубі зошити. Помале у ученого вымалёвала ся ясна картина, и у записах мож видіти як зявила ся фонетична система комловшського языка. Далє ученый зачав розробляти морфологічну часть граматикы. Паралельно розробляли ся испершу глоссарій, а пак уже мадярсько-русинський діалектний словник. Гергей Бенедек усе ся вертав ид первым записам и перевіряв, звіряв из старыми записами, то мож видіти из новых заміток у зошитах. Межи зафіксованим матеріалом мож стрітити слідуочі записы: 1) молитвы; 2) вшелякі повідкы; 3) рецепты страв; 4) спомины за войну; 5) біографічні спомины за живот комловшчан; 6) опис народных містных русинських обычаїв; 6) опис релігійных и народных сят.

При розробці фонетичной и морфологічної части своїх изгядовань Гергей Бенедек брав конзултації у Василя Ябура, профєсора Пряшівського універзитета. Гергей Бенедек розімув, ож обы остановити асіміляцію Русинів у Мадярщині, не доста пробудити в них націоналну свідомость, сокотити и пошырёвати русинську культуру, айбо треба и бдіти за розвой языка и ошколованя дітей. Завто майважним діла нёго стала робота над систематизаціёв и розробков граматичных норм русинського діалекта Комловшкы.

Перві резултаты свого изгядованя Гергей Бенедек представив на конференції у 1995 році у Мішколці (Benedek 1996: 319–323). Май по тому статі за варіанты русинського языка у Мадярщині він зачав публіковати ся на боках словацьких часописів и научных зборників (Бенедек 2001: 30–31; Бенедек 2007/б: 20). У 2004 році Гергей Бенедек участвовав у великому проєкті по выданю книги «Русинский язык» под редакціёв проф. П. Р. Магочія, де опубліковав дві роботы, у котрых він представив плоды своей работы по изгядованю комловшського діалекта русинського языка и крітерії, котрых ся додержовав при розробці писемного языка комловшчан (Бенедек 2004/а: 263–275; Бенедек 2004/б: 363–372). У тых роботах, а тыж далшых публикаціях (Бенедек, 2007/а) Гергей Бенедек поставив перед собов важну ціль – предваровати вымираня материнського языка русинського населєня Комловшкы.

Окреме треба отмітити статі Гергея Бенедєка, котрі ся появили у мадярських академічных выданнях. У статі про статус русинських говорів у Мадярщині він описує комловшський и мучонський діалекты. При определєню генезы комловшського говора и ёго міста серед славянських

языків и діалектів він виходить из праславянських норм. Учений при-водить у примір рефлексы деяких праславянських гласных, согласных и звуковых спосібів. Указує, ож межі первоначалнов, и праславянськов, и сочаснов русинськов формами часто были переходні ступені історичного розвою. Гергей Бенедек прийшов ид тому, ож: «Говор села Комловшка генетично восходить ид периферійному карпато-русинському діалектному ареалу. Айбо, позад многовікового особного розвою у словацькому, а пізніше у мадярському языковому окружені говор комловшчан виробив специфічну «автономну» систему, котра удличає ёго від виштытых других сродных ёму діалектів. Завто данну языкову формацію мож приймати и як «мікроязык», котрый фунгує уже и у писемно-літературній формі» (товмаченя – М. Л.) (Бенедек 2003: 24).

Послі смерті Гергея Бенедека лишило ся два рукописа, котрі він дуже хотів выдати, айбо не встиг. Первый, котрый у 2022 році дякуючи старанням професора Андраша Золтана подарило ся приріхтовати и выдати, то книга про русинський діалект Комловшки „Komlóska ruszin nyelvjárása” (Benedek 2022). Їся книга є трудом жывота Гергея Бенедека, она составлена по мадярськы. У книзі описують ся фонетичні особеності комловшського діалекта и подає ся мадярсько-русинський словник на 2500 слов. Русинські еквіваленты подають ся латынков, у конци ся дають аутентичні тексты.

Другый рукопис учений написав не як учений діла ученого, а як учений діла простого комловшського народу – то є книга „A mi Komlósánk” (‘Наша Комловшка’). Гергей Бенедек написав сесю книгу, обы донести свої изглядованя и концепцію правописаня комловшського русинського языка до народа, т. зн. до самых комловшчан (Benedek 2023).

За статистичными даными 2024 рока у Комловшці обывує уже лем 220 душ. Вчені слависты свою роботу уже зробили. Виштытко, што мож было усокотили, зафіксували. Ци зможе Комловшка и русинська сполочность Мадярщины усокотити язык, культуру и обычаї – то вопрос будучности.

ЛІТЕРАТУРА

- БАЛЕЦКИЙ, ЭМИЛЬ (1956): О языковой принадлежности и заселении села Комлошка в Венгрии. *In: Studia Slavica II. Budapest, 1956, c. 345–364.*
- БАЛЕЦКИЙ, ЭМИЛЬ (1958): Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 4. Budapest, 1958, c. 23–46.*
- БАЛЕЦКИЙ, ЭМИЛЬ (1980): Диалектные записи из Комлошки. *In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 26. Budapest, 1980, c. 97–138.*
- БЕНЕДЕК, ГЕРГЕЙ (2001): Русины і їх родный язык у Мадярьску (Соціолінгвістичный аспект). *In: Русин: Культурно-христіанський часопис 3–4. Пряшів, 2001, c. 30–31.*

- БЕНЕДЕК, ГЕРГЕЙ (2003): Язык и диалект: Относительно статуса русинских говоров в Венгрии. *In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48. Budapest, 2003, с. 11–24.
- БЕНЕДЕК, ГЕРГЕЙ (2004/а): Літературный язык: Мадярьско. *In: Русинський язык*. Magocsi P. R., red. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 263–275.
- БЕНЕДЕК, ГЕРГЕЙ (2004/б): Соціолінгвістичний аспект: Мадярьско. *In: Русинський язык*. Magocsi P. R., red. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 363–372.
- БЕНЕДЕК, ГЕРГЕЙ (2007/а): Судьба палатализованного л' в русинском говоре села Комлошка. *In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52. Budapest, 2007, с. 39–42.
- БЕНЕДЕК, ГЕРГЕЙ (2007/б): Комлошкi варіант русинского языка – актуална ситуація і перспективи. *In: Русин: Культурно-христiанський часопис*. Пряшiв, 2007, ч. 4, с. 20.
- ПЕТРОВЪ, АЛЕКСЕЙ (1911): Предѣлы угорской рѣчи въ 1773 г. по официальнымъ даннымъ. Изслѣдование и карты. Санктъ-Петербургъ, 1911.

- BENEDEK, GERGELY (1996): Egy északkelet-magyarországi ruszin település: Komlóska etnikai és nyelvi dimenziói. *In: Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei* (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga). Miskolc, 1996, с. 319–323.
- BENEDEK, GERGELY (2022): Komlóska ruszin nyelvjárása. Zoltán András red. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 2022.
- BENEDEK, GERGELY (2023): A mi Komlósánk // Наша Комловшка. Budapest, 2023.
- KÁLMÁN, BÉLA (1956): Magyar nyelvjárások III. Budapest, 1956.
- KISS, LAJOS (1997): Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. kötet (A–K). Budapest, 1997.
- ŠTOLC, JOZEF (1949): Nárečia východoslovenského typu v severovýchodnom Maďarsku. *In: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava, 1949, 394–431 с.
- UDVARI, ISTVÁN (1992): Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1992.

ТРАНСКУЛЬТУРАЛІЗМ – НОВИ ІНТЕРПРЕТАЧНІ РАМКИ В КАРПАТОРУСИНЬСЬКІЙ ЕМІГРАНТСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ США 20. СТОРОЧА

Домініка Новотна

Abstract

Carpatho-Rusyn emigrant literature depicts the social reality of the Rusyn diaspora in the USA. It reflects themes such as alcoholism, linguistic and cultural assimilation, generational conflict, and loss of ethnic identity. Literary works carry not only aesthetic but also social information. Transculturalism appears as a new and fruitful interpretive framework for this literature, which often depicts transcultural situations and in the context of which we can also speak of transcultural Rusyn writers.

Keywords: transculturalism, emigrant literature, national identity, Carpatho-Rusyn literature, diaspora

Вступ

Про емігрантську літературу є природне, же виникать і розвивать ся в середовищу веце культур, котры ся мішають, переплюють, взаємно овпливлюють. Перекрочують ся граніці народных культур, котры здобывають гібридну подобу. Вислідком того процесу, респ. тота нова подоба культур ся зве транскультуралізм. В літературі можеме через нёго з новых перспектив інтерпретовати писателів або їх твори, котры виникли або екзистують в просторі языковых і культурных граніць. Золтан Немет, який ся заоберать транскультуралізмом в літературі, го поважає за найшыршы інтерпретацны рамки, котры загорнують вшелякы одношіня пересуну і перекрочованя граніць в культурі, языку, літературі і т.д. Дотулять ся то не лем писателів – емігрантів, але і двойязычных, транслінгвалных авторів, писателів з гібриднов ідентітов, і літературных творів, котры тематизують вецеязычність, мултікультуралізм і под. (Németh, 2024: 77). Карпаторусинська емігрантська література США головні на зачатку 20. стороча таксамо має ай таких писателів, ай такы літературны твори.

Історичный контекст еміграції карпатыськых Русинів до США

Кедь хочеме посередництвом транскультуралізму інтерпретовати авторів а твори емігрантської карпаторусинської літературы США, є важне добрі знати соціокультурный контекст русинської діаспори в США,

котрый ся нам выявить через історічний контекст еміграції Русинів до США. Не будеме говорити о цілій генезі і проблематіці еміграції до Америки, але зачнеме нараз з масовой еміграції до США, котра ся зачала у 80-тых і 90-тых роках 19. стороча (Narušćák, 2013: 215). Велика кількість карпатських Русинів, рольників, котры зістали у своїй домовині, жыла у барз недобрых економічных умовах. Обявила ся далша з можностей, яка слюбовала ліпшыи жылот у формі доброго заробку. Молоды америцкы штаты (главно северна Америка) мали достаток незаселеной землі і барз мало робочой силы. Агенты зачали меджі простым народом шырити пропаганду о землі заслубленій. І так зачала еміграція до Америки, главно до США, якы зачали великий програм індустріалізації, накілька теріторії коло Пенсільванії были значно богаты на угля і желізню руду, якы треба было тяжыти і наслідно спрацовати. Зато праві тота область была центром емігрантського жывота.

Ай кедь сьме выше увели, же еміграція Русинів до США зачала приближно од 70-тых років 19. стороча, архівны документи свідчать о тім, же жытелі Карпатської Руси емігровали до Америки уже в половині 19. стороча. Падыак у своїй публікації уводить доказы о тім, же о першых емігрантах з Пряшівської Руси ся пише уж у році 1854 у віденьскім часописі *Вѣстникъ: Часопись политическа для Русиновъ Австрійской державы*. Незнамый автор інформує, же група тридцятѣх людей з околїці Пряшова ся з родинами і худобов переселила до Америки: „Изъ Пряшева въ Оугорщинѣ доходятъ вѣсти, що изъ тамошної окрестности до 30 особъ съ родинами и всякимъ добыткомъ выбралосѣ на заселеніе до Америки“ (Падыак, 2018: 220).

Подля зрахованя бадателів меджі роками 1880–1914 до США емігровало за роботов 225 000 карпатських Русинів, якы заселяли главно індустріалны центры на северовыході США в штатах Нью Йорк, Нью Джерсі, Коннектікат, Огаё, но найвеце Пенсільванію (Magocsi, 2016). Прічіны еміграції были вшелякы: недостаток обжывы, політічны і релігійны прічіны, повинна воєньска служба, масова реклама, корешпонденція меджі емігрантами і отчізнов. Найчастішов прічінов еміграції Русинів до США было глядана дочасной роботы з цілѣм заробку про зліпшіня жылотных умовій. Найчастіше був заробок хоснований на сплачіня довгів або купліня фондуша ці будованя хыжы. В такім контексті Бейд хоснує выражіня *betterment migration*. Є то дочасне выселіня, яке не предпокладать нутну еміграцію з екзістенчных прічін (Bade, 2004). Марочій называють феномен дочасного переселіня *sojourn* а приселенців, котры сі заробили в Америці, вернули ся домів на даякый час, жебы пак назад одышли до Америки, называють *Sojournéri* (Magocsi, 2004). Векшына мігрантів ся до США переселила недобровольні навсе. Прічінов были світовы войны, недобра по-

літична, соціальна і економічна ситуація в Європі а Русини ся разом стали арештантами нового світа. Одагуе ся, же до року 1914 было в США уж 225 000 карпатських Русинів (Magocsi, 2016).

Соціокультурный контекст живота русиньских емігрантів в США

По куртім представлїню історічного контексту еміграції карпатських Русинів до США ся можеме ближе попозерати на соціокультурный контекст. Міграція є історічно-соціологічний феномен. Представлюе появлїня істой етнічної групи в новім середовищу. Моментом выселїня части популації до чужїны доходить к процесу етнічного розділїня істой сполоченьскої групи а тыж ку взнику діаспор і енклав. Їх розвой перебігать мімо ядра етнічної групи у старій домовині. Наперек тому сі емігранты утримують много сполочных явів як язык, культура, способ живота, етнічне усвідомлїня і етнонім і др. (Šatava, 1989). Кедь русиньскы емігранты, што были передовшыткым хлопи, похопили, же ся до Европы не вернуть, зачали за нима ходити жены з дітми або і цілы родини. Закладовали братьскы організації і сполкы а нескорше за свої пінязі зачали ставляти церквы. В реакції на їх культурны, ці духовны потреби одходила з Европы до Споєных штатів інтелігенція (священицы, писателї), яка ся там тыж переселила навсе. Найвыразнішым зьєднучуючим елементом Русинів-емігрантів была релігія. Віра мала певне місто в їх животі і в новім світі. До половины 80-тых років 19. стороча не мали карпатскы Русини в США властных священиків ани церквы. В часі, кедь зачали выникати першы парохії, на богослужбы ходили до храмів римского обряду. Неспокійность з таков ситуацієв вирішували так, же писали до Европы писма грекокатолицькым єпіскопам і жадали їх, жебы їм прислали священиків. Першый грекокатолицькый священик, Іван Воланьскый, пришов з Галічі до Америки в році 1884. В році 1894 уж было в США дас двадцять грекокатолицькых священиків а окрем штирєх, другы карпатскы Русини-священицы были походжінєм з Угорьска. Розділ меджі фунгованєм парохії в домовині і в Америці був тот, же властниками фундушів і церквей были віруючі, які з властной ініціативы основали лаїцкы выборы (Magocsi, 2016).

Центром карпаторусиньского культурного і сполоченьского живота была якраз церков ведно з братьскыма обществами і братствами, які выникли іші перед збудованєм першых церквей. Їх задачов была взаємна, главно фінанчна підпора. Імігрантскы робітници давали організації меншы фінанчны часткы а в припаді хвороты, уразу або смерти дістав робітник або єго родина фінанчну компенсацію. Організації так своїм членам давали выгоду поішіня. Дакотры братства ся споїли, чім взникли

векшы організації. Меджі першыма была в році 1892 у Вілкес Бері (Пенсільванія) основана організація *Соединение Греко-Кафтолическихъ Русскихъ Братствъ*¹. Далшов великов організації, оснований у місті Мек-Кізпорт (Пенсільванія) была організація *Собрание Греко-Кафтолическихъ Церковныхъ Братствъ*². І хоць были тоты братства світськы, были узко звязаны з грекокатолицьков церьков, о чім свідчать ай їх назвы. Тоты, но і далшы братства выдавали русиньскы новинкы і юбілейны зборникы. Новинкы *Американскій русскій вѣстникъ* (1892–1952, Гомстед, Пенсільванія) были найстаршыма і найвекшыма новинками (подля обѣму тіражы), якы выдавало *Соединение*³. До року 1926 выходили в кіріліці і латиніці. Найвекшый розквіт досягли в 20. роках, кедь выходили трираз до тыждня тіражов прибижно 40 000 фалатків. Редактором (1892–1914) і основателѣм тых новинок був Павло Жатковіч. Меджі впливных редакторів належали і Михайло Ганчин, Джордж Юріон Терзе, Стефан Варзалій і Михайло Роман. Намісто русиньскоязычного видання новинок *Американскій русскій вѣстникъ* в році 1952 зачали выходити новинкы *Greek Catholic Union Messenger* в англійськім языку (Магочій, Поп, 2010). Русиньска діаспора, окрем братств, церьковных сполків (обществ), редакцій і тіпографій, тыж зачала закладовати свої народны школы ці аматерьскы театралны кружкы.

Літературный жылот карпатських Русинів в США

В ранній етапі літературного жывота карпатських Русинів в США (конець 19. стороча), коли было в Споєных штатах іщі мало русиньской інтелігенції, ся активно популарізовали літературны творы з домовины. Были то главно творы А. Духновіча, А. Павловіча, А. Кралицького, Ю. Ставровского-Попрадова, Є. Фенцика, І. Сілвая і других (Падык – Муляр, 2018). Русинко уводить, же орігіналны літературны творы русиньских авторів ся обявили скоро у шістдесятѣх новинках і других періодіках, выдаваных про русиньско-америцьку комуніту в США і найрозшыренішыма з них были *Американскій русскій вѣстникъ* (1892–1952), *Просвѣта* (1917–2000), *Восток* (1919–1950), *Лемко* (1928–1939), *День* (1922–1926) і місячник *Niva* (1916), який выходив лем курто. Окрем того была русиньска література в США публікована в алманахах, якы каждорочно выдавали братьскы організації. Окрем прозы і поезії были їх обягом і біографії визначных Русинів, статї о русиньській історії і місячний календарь (Rusinko, 2011: 98). „Rusínski spisovatelia pôvodne písali v cyrilike, ale do 30-tych rokov 20. storočia väčšina prevzala latinskú abecedu používajúc systém

1 Днесь знама під назвов Greek Catholic Union of the USA.

2 Днесь знама як United Societies of Greek Catholic Brotherhoods.

3 Соединение Греко-Кафтолическихъ Русскихъ Братствъ.

transliterácie založený na slovenskom pravopise.⁴⁴ (Rusinko, 2011: 99). Таким способом ся зродив новий феномен у карпаторусинській літературі, а то карпаторусинська емігрантська література США.

Елейн Русинко розділює авторів карпаторусинської америцької літератури до трьох генерацій. Не будеме писати о виштыках, але важне є спомянути першу генерацію русинських писателів в США, котру представляють в першій ряді грекокатолицькы священници. Праві їх творы суть основнов базов карпаторусинської емігрантської літератури США. Найпліднішим із них був о. Емілій Кубек, дале то были о. Стефан Варзалій, о. Валентин Горзо, о. Йосіф Гануля, Петро Мацков, Степан Телеп, Ніколай Цисляк, Дмитрій Выслоцькый (Ваньо Гунянка) і далшы. Много писателів першій генерації ся як писателі проявили аж в еміграції. Їх творчість мала в животі русинської діаспори важне місто. Літературны творы ся не лем читали, але много із них вошло до репертоару аматерських театрів. Карпаторусинська емігрантська література США зображує соціальну реаліту русинської діаспори. Рефлектує темы як алкоголізм, языкова і культурна асіміляція, генерачный конфлікт, страта етнічної ідентіты. То виштыко суть часто повторяючі ся темы в літературній творчості русинських писателів в США на зачатку 20. стороча. Споминана література рефлектує транскультурны сітуації реального живота русинської діаспори в США, о котрых пишеме в далшых капітолах. Літературны творы суть носителём не лем естетічної але і соціальної інформації.

Транскультуралізм як феномен в літературній науці

Транскультуралізм є феномен, о котрім ся широко дискутує в областях соціальных і гуманітних наук в рамках дісціплін, як наприклад, культурологія, антропологія або етнологія. Хоць ся о транскультуралізмі говорить як о новім феномені а за творцю ёго концепції ся поважує філософ і історік уменя Волфганг Велш, перший раз того понятя дефіновав кубанський антрополог Фернандо Ортіз уже в році 1940. Велш го реінтерпретовав скоро о пів стороча нескорше а сформуловав го в полеміці з мултікультуралізмом а інтеркультуралізмом. Ортіз інспіровав далшых бадателів як наприклад уругуайского літературного критіка Ангела Раму або і Мери Луйс Пратову (Roguska-Németh, 2022).

Якубовска описує з культурологічного аспекту транскультуралізм як „выслободжіня ся з рамок власной етнокультурной традиції а ідентіты, коли доходить к інтензивным пересягом за границями властной культуры, к

4 Точніше повіджене/переложене бы могло быти так: používajúc systém transliterácie využívajúcí slovenskú diakritiku (aj to len čiastočne, pretože máme svoje písmeno ý) – позн. Д.Н.

сполочному гляданю а творіню новых культурных форм а індивідуальной вольбі культурной ідентіты” (Jakubovská, 2017: 59). Ортіз дефіновав транскултуралізм як сінтезу двох сучасно пребігаючїх фаз. Єднов з них є декултурація минулости (можеме розуміти як деконштрукцію автентічных культурных моделів і ідентіт) а другов фазов є неокултурація (в змыслі притомного міксованя, споєваня, комбінованя). Выслідком того процесу є „métissage“, то значіть взник новых гібрідных форм, котры поступно вытворюють нову культуру (Cuccioletta, 2001: 8).

Транскултуралізм має своє місто і в баданях, реалізованих в области літературной науки. За найвызначнішу сучасну бадательку транскултуралізму в літературі ся поважає Аріана Дагніно, котра подля Магдалены Рогуской-Немет подає найдокладнішу аналізу транскултуралізму в літературі і цінну, але діскутабілну дефініцію транскултурной літературы. Дагніно із своєго баданя вылучує емігрантських або утеченецьких писателів, котры у своїх творах описують транскултурны сітуації жывота меджі веце културами. Спохыбнюють ей і такы науковці як Гайналка Надь, подля котрой бы было ліпше проблематічне понятя „емігрантська література“ замінити понятём „транскултурна література“, або Золтан Немет, який доказує, же транскултуралізм можеме апліковати і на штудованя меншынових літератур (Roguska-Németh, 2022).

Транскултуралізм в карпаторусинській емігрантській літературі США

В сучасній літературній науці є много теорій, котры ся односять к інтерпретації літературных текстів посередництвом феноменів гібрідіты, номадства, транслокаліты, діаспory, мултілінгвізму, глобалізму і так дале. Тоты понятя суть тіпичны про меншынову або емігрантську літературу а як уводить Немет, в половині 20. стороча были інтерпретованы з переспектывы постколоніалізму окрем іншого ай приданём елементів теорій моци 20. стороча. Праві транскултуралізм може з новых перспектив інтерпретовати або реінтерпретовати авторів і літературны творы, котры ествують в просторі языковых і культурных граніць. (Németh, 2024: 77). Хто чітать квалітну літературу а пришов до контакту з творами карпаторусинської емігрантської літературы, мусив відіти, же много з тых творів не має велику естетічну уровень. Ніч то не мінить на факті, же тота література є феноменална, же споминаны творы можеме інтерпретовати з розлічных перспектив а же з аспекту соціології літературы занимала доста важне місто в животі русинської діаспory в Америці.

Русинський язык хосновала в Америці переважні перша генерація русинських імігрантів, котра повзбуджовала своїх потомків, жебы ся учили і

говорили по англійськи. Знання англійського языка значило ліпшу будучность і забезпечення ліпшой роботи, як была работа в бани. По русиньскы ся говорило переважні в комуніті а дома, на верейности ся снажили говорити по англійськи, жебы їх не тримали за другорядных обчан (Krenická, 2022). Тото є типічний приклад мултікултуралізма, котрый таксамо находиме в літературных творах карпаторусиньской емігрантської літературы США. Указує ся в сітуаціях, коли, наприклад, Русины з тзв. „англікама” говорять по англійськи а у своїм родиннім середовиску по русиньскы.

Літературны творы карпаторусиньской емігрантської літературы США часто рефлектують транскulturны сітуації. Уведеме дакілько прикладів з пєсы о. В. Горза *Fedorišinyu*. Сын Гриця і Єлены Федорішіновых, Йосіф, приходить домів і здравить ся: *Josif: Hallo mam, hallo kids! Oj bo ja holoden (...) Jelena: Ty, Džo, vse zabudeš po našemu klañatisja. Tak ti ťaško skazati: "Slava Isusu Christu?" Znaješ, jak ja ne lubľu vaši "Hallovu"(...)* (Gorzo, 1925:4). Йосіф перекрочує культурны граніці, замінять традичне русиньське поздравлїня *Слава Ісусу Христу* за америцьке *Hallo*.

Далша транскulturна сітуація ся нам указує на самім зачатку пєсы, коли автор пише: (...) *Deñ anglickoho prazdnika – Thanksgiving Day. Stol čisto, krasno zastelenyj ko večeri. Čekajut otca i najstaršoho syna, Josifa* (Gorzo, 1925:3). Далє читаєме, як дівочка Анна Федорішінова говорить: (...) *Mama uže upekly turky i cranberry jelly uže hotovyj* (Gorzo, 1925:4). То значить, же русиньська родина у Америці славить день америцького свята *Thanksgiving Day*.

Як в першім, так і другім припадї перебігать деконштрукція автентічного культурного моделу і русиньской ідентити а таксамо неокulturація в змыслі міксованя, комбінованя. Видиме взник такзв. „métissage“ – то значить взник нової гібридної форми, котра поступні вытварять нову, сполочну культуру. Так бы сьме могли продовжовати з далшыма творами авторів першої генерації писателїв емігрантської карпаторусиньской літературы США, котры часто описують транскulturны сітуації в своїх літературных текстах. Часто ся повторяють сітуації, коли ся поставы хотять што найліпше зачлєнити до америцького середовиска научінєм англійського языка, переберанєм америцьких культурных звиків, облєчінєм і под. (Новотна, 2024:13). Споминаных авторів можеме назвати „транскulturныма авторами”, зато же і они (наприклад і сам Горзо) перекрочують культурны граніці, кєдь пишуть свої творы латїніцєв а не кіріліцєв, традичнов графічнов сістємов про русиньський язык.

Далє, самособов, до категорії транскulturных авторів належать і тоты авторы, котры писали творы з русиньсков тематіков по англійськи. По Другій світовій войні, коли уж была русиньська діаспора в США достаточнo языково і культурно асімілована, з умелєцькой карпаторусиньской літера-

тури США ся витратив русинський язык. Друга генерація русинських писателів США писала по англійськы, чім ся розшырив круг читателів мімо русинської комуніти. Тоты авторы были діти імігрантів, векшынов уж народжены в Америці. Возникло дакілько важных популярных творів русинської умелецької літературы, написаных в англійськім языку (Магочій, Поп, 2010). Суть то авторы другой генерації. Найпопулярніший з авторів той генерації і зарівно еден з попередніх америцькых писателів 20. стороча быв Томас Белл (Thomas Bell), сын русинського імігранта Михайла Белейчака, який загинув у металургічнім заводі в Піттсбургу. Жывот русинських імігрантів з выходной Словакії з Пряшівської Руси⁵ є выображений в ёго першім романі *The Brood of Vasil* (1930). Вершынов ёго літературной творчости є автобіографічний роман *Out of This Furnance* (1941), який є присвячений трём генераціям приселенців з выходной Словакії, котры роблять в оцілярнях у Пенсільванії од року 1880 до зачатку Першой світової войны. Дале то быв Vasil Stefan Koban, котрого роман *The Sorrows of Marienka* (1979) vznikнув подля розповіданя ёго матери. Спомнянути мож і роман Соні Джейсон (Sonya Jason) під назвов *Icon of Spring* (1987), котрый описує тяжкый період Великої господарської кризи в 30. роках 20. стороча. Авторка є дівков імігрантів з Підкарпатської Руси і у своїй творчости рефлектує і русинсько-америцьку тематику. Анн Валко (Ann Walko) у своїй книжці *Eternal Memory* (1999) зображує споминкы імігрантів, їх розповіданя о домовині, співанкы ці рецепты (Rusinko, 2011: 102).

Могло бы ся відіти, же говориме о языковій і культурній асиміляції, але не є то цалком так, ай кедь є з транскulturалізмом узко споєна. Зато, же дефініція культурной асиміляції говорить, же то є процес, в котрім ся особа до значной міры здає своїй культуры, жебы сі освоїла культурны традиції а годноты нового соціального середовиска. Цілём є, жебы на концю процесу уже не ествали жадны культурны розділы меджі особов а сполочностёв, котрій ся маєме приспособити⁶. Русинська діаспора довгы роки утримовала свої звыкы. Ходили до церкви, варили і їли традичны русинськы їдла, славили святкы выходного обряду (Великдень, Вілію ітд.).

5 Поменованя Пряшівска Русь або Пряшівщина означає часть історічної теріторії званої Карпатська Русь. „...перед 1. світовов войнов карпаторусинськы політичны лідры в петіції, котру дали ведно з мапов на посуджіння Паріжській міровій конференції (1919), уточнили, же Карпатська Русь означає Підкарпатсько, Пряшівско і Лемковину (аж по ріку Сян) на северных схыхах Карпат.“ (Здрой: http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_geografia.html, переклад: Д. Н.).

6 Веце інформації позирай здрой: <https://www.hyperkulturell.de/kulturna-asimilacia/> Далший здрой: <https://www.kultur-vermittlung.ch/zeit-fuer-vermittlung/download/materialpool/MFV0104.pdf>

Не здали ся цалком своєї культури, хочь асиміляційний процес був доста міцний. Интересным жрідлом на рефлексування транскulturалізму суть Сокольскы календарі, в котрых ся доста часто дискутує о тім, што то значить быти дітинов в Америці.

Цілём нашої статі было назначіти, же (не лем) емігрантську карпаторусинську літературу можеме інтерпретувати ай посередництвом новших феноменів в літературній науці. Тема транскulturалізму в карпаторусинській емігрантській літературі США ся явить як доста плодна а на ей спрацювання буде треба реалізувати далшы бадання.

ЛІТЕРАТУРА

- CUCCIOLETTA, D. (2001/2002). Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship. In: *London Journal of Canadian Studies*, 2001/2002, vol. 17, Pp. 1-11.
- GORZO, V. (1925). Fedorišiny. Drama vo Trech Aktach. Iz Žit'a Amerikanskich Rusinov. McKeesport, PA, USA: Knihopечатňa Sobrańija Greko Katholičeskich Cerkovnych Bratstv.
- HARUŠŤÁK, I. (2013). Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vyst'ahovalectva. Migračné impulzy a vyst'ahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybů v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. storočia. In: D. Kováč et al.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí: monografia*. Bratislava: Historický ústav SAV v Typoset Print s.r.o., ISBN: 978-80-971540-1-1, 342 s.
- JAKUBOVSKÁ, K. (2017). Od multikultúrnosti a internacionalizácie k revitalizácii tradícií. Boskovice: František Šalé - ALBERT, ISBN: 978-80-7326-275-4, 156 s.
- KRENICKÁ, E. (2022). Emigrácia Rusínů do USA na prelome 19. a 20. storočia ako súčasť kolektívnej identity. Online. Bakalárska práca. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Dostupne na: <https://is.muni.cz/th/ww7fj/>.
- MAGOCSI, P. R. (2016). Chrbtom k horám, Prešov, Vydavateľstvo Universum – EU. s.r.o.
- MAGOCSI, P. R. (2004). Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America. Ontario: Multicultural History Society of Ontario, Fourth revised edition 2004, 281 s.
- NÉMETH, Z. (2024). Transkulturalizmus a regionalizmus. In: *Východné pomedzie strednej Európy (Priestory literatúry a kultúry)*. Red. P. Káša, M. Mitka, I. Slivková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2024.
- ROGUSKA-NÉMETH, M. 2022. Transculturalism in literature as reflected in the works of translanguag writers from the Hungarian cultural context. In *World Literature Studies*, vol. 14, no.3, pp. 35-47. 1337-9275. Dostupne na: <https://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.3.4>

RUSINKO, E. (2011). Karpatskorusínska literatúra v USA. In: *Studium Carpatho-Ruthenorum 2011: Штудії з карпаторусиністики*. Red. K. Koporová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, ISBN 978-80-555-0469-8, 2011, s. 98-103.

ŠATAVA, L. (1989). *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*. Praha: Univerzita Karlova, 163 s.

WELSCH, W. (2022). Transculturality in literature: A phenomenon as old as it is current. In *World Literature Studies*, vol. 14, no.3, pp. 5-11. 1337-9275. Доступне на: <https://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.3.1>

МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І. (2010). Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів. Ужгород: Видавництво В. Падяка, ISBN: 978-966-387-044-1, 849 s.

НОВОТНА, Д. (2024). Ку генезі емігрантської літератури карпатських Русинів в США. Од братств і обществ к літературным творам. In: *Studium Carpatho-Ruthenorum 2024: Штудії з карпаторусиністики 16.* / Red. K. Koporová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. ISBN 978-80-555-3446-6, 2024.

ПАДЯК, В. (2018). Історія карпаторусинського національного театра и драматургії: Высокошкольський учебник. Пряшів: Видавельство Пряшівського університета, 2018, 344 с.

ПАДЯК, В. – МУЛЯР, К. (2018). Розвивання літературного життя карпатських Русинів у США у другів половці XIX – первій половці XX столітя. In: *20 років високошкольської русиністики на Словакії: Зборник рефератів з міжнародної научної конференції / 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Zodp. red. K. Koporova. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2018, с. 367 – 377.

THE MODERN COMMUNICATION LANDSCAPE AND PROMOTING CARPATHO-RUSYN IDENTITY

Anna ZAMUTOVSKÁ

Matúš DOPIRIAK

Starik POLLOCK

Abstract

Karpatskí Rusíni, ako malá etnická minorita, čelia mnohým výzvam z pohľadu dynamického vývoja moderných komunikačných kanálov na propagáciu kultúry, jazyka, histórie a celkovej identity v aktuálnej digitálnej ére. Keďže tradičné prostriedky na zachovanie kultúry sú na miernom ústupe, moderné komunikačné prostriedky ako sociálne médiá, webové stránky, mobilné aplikácie či umelá inteligencia, sa stali nevyhnutnými na zvyšovanie povedomia o karpatorusínskej menšine. Predkladaný článok zahŕňa výsledky prípadovej štúdie aplikovanej na národnostnú organizáciu *molodý.Rusyný*, o. z. na Slovensku z pohľadu marketingu a porovnáva s aktivitami organizácie *The Society for Rusyn Evolution* v USA. Výsledky analýz ponúkajú návrhy na zlepšenie marketingu a využívania moderných komunikačných prostriedkov, ktoré môžu byť užitočné aj pre ďalšie organizácie pôsobiace v rusínskom národnostnom ruchu.

Keywords: artificial intelligence, carpatho-rusyn organization, communication tool, marketing, national minority

I. Introduction

The accelerating dynamics of the surrounding world, characterized by modern communication tools and technologies, have led to several questions in the context of the national movement of the Carpatho-Rusyn ethnic minority: Is the Carpatho-Rusyn national movement riding the wave of dynamic processes in the contemporary modern world? Are national organizations following technological and marketing trends? Are communication tools being used effectively within Carpatho-Rusyn national organizations? Are modern technologies being utilized in the Carpatho-Rusyn movement? Can their use contribute to the development of Carpatho-Rusyn identity? How can other academic disciplines be connected with Carpatho-Rusyn studies?

These questions naturally arose from the activities of the Carpatho-Rusyn organizations *The Civil Association molodý.Rusyný* and *The Society for Rusyn Evolution*, which are engaged in national movements in Slovakia and the U.S. Based on our experience in this field, we formed a team of three authors for this paper, who are also members of these organizations. Together, we sought

to find answers within the context of the main goal of the conference, which was a comprehensive analysis of the current state of Carpatho-Rusyn studies in Slovakia over the past decade. In this paper, we aim to connect our practical experience in national activism with our academic backgrounds, particularly in economics and information technology.

The primary objective of our paper is to identify the opportunities and challenges associated with using modern communication tools in national activism. To fulfill our main objective, we have set the following specific goals: 1. Analyze the mentioned organizations. 2. Identify a set of effective communication tools. 3. Define specific recommendations for the future activities.

II. Literature review

We consider economics to be a broad-spectrum science encompassing numerous sub-disciplines, one of which is marketing. For the purposes and thematic focus of this article, we reference the definition of marketing by the author Karlíček (2018), who compares marketing to the engine of any change. He asserts that while change is underway, marketing must also be actively in progress. Conversely, if an entity fails to utilize marketing actively to its advantage, it must accept that another entity or business will capitalize on it instead (Karlíček, M., 2018). We discuss the identified need for change and opportunities for improving the marketing of Carpatho-Rusyn organizations later in this paper.

Specifically in marketing, one of the latest trends is the method of social media marketing, which involves using social networks to increase awareness of business, or brand (Trengove, A., 2021). Currently, categorizing a social media user by their ethnicity is not possible based on commonly available information about users. This issue of ethnicity on social networks has been addressed by authors in the United States (Chang J., et al., 2010). In their study, they focused on Facebook users in the U.S. and used data provided by the U.S. Census Bureau to identify demographic characteristics of ethnic groups and their interconnections. One of the factors examined in this study was the surname of social media users. For the purposes of this article, we focused on basic statistics about followers, specifically the number of followers and views for individual posts on social media.

When discussing Carpatho-Rusyn identity, the only currently quantifiable factor of Carpatho-Rusyn identity in Slovakia is the data from national censuses (Král'ová, 2022). Actually, the social and economic climate is highly favorable for Carpatho-Rusyn and for Carpatho-Rusyn national consciousness in nearly all countries (Magocsi, 2016), including Slovakia and the U.S. These are the countries where the two organizations analyzed in our paper operate within the sphere of national activism.

III. Civil Association *molodŷ.Rusynŷ*

The civil association *molodŷ.Rusynŷ* (m.R) was established in 2008 through registration with the Ministry of the Interior of the Slovak Republic and operates nationwide. A group of young people initially formed a year earlier, in September 2007, under the organization Association of Rusyn Intelligence of Slovakia in Bratislava. The m.R is part of the Round Table of Rusyns in Slovakia platform and a member of the World Forum of Carpatho-Rusyn Youth. According to the m.R website, the main objectives of this organization are to unite young Carpatho-Rusyns (open to members aged 18 to 36), promote knowledge and elevate the national consciousness and foster connections among Carpatho-Rusyns. The activities of the m.R can be categorized into four areas of focus: culture, religion, education, and sports.

When we examine the m.R from the perspective of another academic discipline (economics) we can definitively classify it as an economic entity, specifically a non-profit organization. Although the main difference between non-profit organizations and businesses lies in profit generation, we find it appropriate to consider non-profits in the context of marketing similarly to businesses. Therefore, by applying this perspective to the m.R, we can categorize their offered portfolio into two categories: 1. **Services** (cultural/educational/religious events, concerts, balls, dancing entertainment, educational camps, Carpatho-Rusyn language lessons, sports tournaments, hiking) and 2. **Products** (Carpatho-Rusyn publications and books, CDs, online recordings of lessons and concerts, online animated fairy tales for children, mobile application, dictionary, songbook).

*A. Case study of Civil association *molodŷ.Rusynŷ**

The m.R, like other organizations and businesses, uses various communication tools for marketing purposes (Website, Online Blog, Own Mobile Application developed by one member of the organization, Social Media Platforms). All of these communication tools are used for the purposes of informing, sending invitations, online documentation, etc. After an initial look at the communication tools, we arrived at a rather positive assessment. The offered activities are attractive and adapted to a wide age range of the target audience. The assortment is heterogeneous and differentiated, offering various types of products and services. Communication occurs through a variety of tools in both online and offline spaces. The m.R has well-defined and clearly articulated goals for its activities. Five years ago, the organization changed its logo and graphics, which are now simplified, more memorable, and more representative.

Following the positive assessments, we continued with a analysis regarding the number of event attendees (decline), the number of active members within the organization (decline), the number of active local organizational units of the m.R operating across Slovakia (decline from 5 units to 1, actually in Košice city), and the number of users of the mobile application.

This application is the only product of m.R that is not actively marketed and is available for free. However, its development is not financially compensated, as this activity is not project-based. The majority of activities, events, and products offered by the m.R are funded as projects supported by the Fund for the Support of Culture of National Minorities, which operates under the Ministry of Culture of the Slovak Republic. A negative finding is also evident in the number of users who have installed the molodý.Rusyn application. This app includes many functions (songbook, dictionary, etc). Despite the positive user rating on Google Play (a score of over 4.9 out of 5), the application has only been installed by 156 users.

B. Proposals and Recommendations with an Emphasis on Marketing

The main result of this case study is the identified **need for change**. When considering any change, it is appropriate to ask three key questions: *What* should we change? *How* should we change it? What is the *goal of the change*? Here are the answers: We have identified the need to change communication (what), as well as the dynamics of communication (how) in light of current technological developments. And we should expand the number of members, gain alternative sources of funding, and enhance collaboration (goals of changes). For better clarity, we present Tab. 1-4 below, which divides the communication instruments used by m.R into offline space (personal contact) and virtual/online space.

Tab. 1: Personal Contact

Instrument	Recommendation	Challenge
Personal contact - Members of m.R have engaged in direct personal meetings, and they are usually members of Carpatho-Rusyn delegations (e.g., in communication with municipal/city councils, religious institutions, the business sector, etc.).	1. Collaboration with schools a) A member of the organization m.R can act as a consultant for writing student research papers, the supervisor or opponent for bachelor's or master's theses b) Offer opportunities for professional internships within the activities of m.R. 2. Participation at conferences and expos	In these specific recommendations, the challenge lies in finding connections between the Carpatho-Rusyn movement and other fields (e.g., project management, human resource management and marketing, the use of AI from computer science, the development of mobile applications and games, etc.).

Source: Own processing

Tab. 2: Website

Instrument	Recommendation	Challenge
Website - m.R has a functional, visually appealing website that offers translations into several languages.	1. Updating PHP and WordPress - We recommend updating the PHP programming language and WordPress, as older versions do not provide the display of current website traffic statistics and blog readability. 2. Newsletter - we recommend adding the option to subscribe to a newsletter.	We consider the content of the newsletter to be a challenge, because the activities of m.R are concentrated during the summer and winter semester, and outside these periods, the newsletter content may be shorter or less attractive. Additionally, there is a need for human capital - a member of m.R who would create and send the newsletter.

Source: Own processing

Other communication tools in the offline space, such as printed periodicals and radio broadcasting, are utilized by the organization to the maximum possible extent. Therefore, we did not identify any need for change in the area of journalism and have no recommendations to provide in that regard. Other modern communication tools, such as AI, are analyzed further in this article.

Tab. 3: Social Media - YouTube

Instrument	Recommendation	Challenge
YouTube - active channel since 2013, 497 subscribers, 87 videos. The videos primarily document the activities of the m.R organization (e.g., video reports from events, animated Carpatho-Rusyn fairy tales, etc).	1. Recycling - We recommend utilizing existing video recordings to create very popular short and engaging formats.	The challenge here is again the human capital - an m.R member who would handle the editing and posting of this recycled material. Additionally, achieving monetization on the YouTube platform presents another challenge.

Source: Own processing, data from YouTube statistics as of September 25th 2024

Tab. 4: Social Media - Facebook and Instagram

Instrument	Recommendation	Challenge
Facebook – This platform is most frequently and consistently used by m.R. The majority of followers (4.9k) are women (53%), and geographically, they are primarily residents of cities in eastern Slovakia (Košice 10.3%, Bratislava 9.3%, Stará Ľubovňa 4.3%, Bardejov 3.7%). The most successful post in terms of views has been a live broadcast of a Carpatho-Rusyn concert, followed by videos featuring direct interaction or event invitations from m.R members or Carpatho-Rusyn famous personalities addressing the audience.	For both these platforms: 1. Focus on “Online Personal Contact” – The audience responded more positively to content featuring specific individuals. In future content creation, placing greater emphasis on individual promoters could attract new followers, increase reach, and make the profiles more engaging. 2. Collaboration – Social media content created through collaboration across multiple profiles achieved higher views. Emphasizing collaborative content creation seems more suitable. 3. Communication Shift – Beyond standard activity updates and event invitations, we recommend focusing on creating educational content and interactive posts. This approach could strengthen followers’ connection to the m.R organization by fostering engagement and providing added value.	As with the previously mentioned communication tools, a definitive challenge lies in human capital - specifically, having an m.R member dedicated exclusively to content creation and managing profiles across various social media platforms. Additionally, expanding m.R’s presence to other social media platforms presents another challenge, as this could ultimately raise awareness of the organization’s activities, engage a broader audience, and create opportunities for potential future financial gains, such as attracting sponsors or generating ad revenue.
Instagram – The m.R profile on this platform has been active since 2019, with 627 followers. Women also make up the majority of followers (55%). In terms of location, followers are primarily from large cities (Bratislava 14.5%, Košice 9.6%, Prague 2.6%). The most successful content based on views confirms the importance of personal invitations or direct addresses to the audience by individuals.		

Source: Own processing, data from Meta Business Suite as of September 25th 2024

IV. Information Technology and Artificial Intelligence in Carpatho-Rusyn Community

This section examines the use of information technology (IT) and artificial intelligence (AI) to support the preservation of language, culture, and historical heritage among national minorities, specifically focusing on the Carpatho-Rusyn community. It explores how IT and AI can be leveraged to safeguard and transmit cultural identity and linguistic traditions to future generations.

A. Low-Resource Languages

Natural Language Processing (NLP) is a multidisciplinary field focused on enabling computers to interpret, generate, and respond to human language in a meaningful and contextually appropriate way. Combining techniques from linguistics, computer science, and AI, NLP bridges the gap between human communication and machine understanding, with applications like language translation, sentiment analysis, and text summarization automating language-based processes across diverse domains. Recent advancements in NLP, particularly through large datasets and sophisticated models, have enhanced machines' capacity to process language accurately and handle the intricacies of human expression.

A critical development driving this evolution is the attention mechanism, which allows models to weigh the importance of each word in a sentence, improving contextual understanding. Transformers, introduced by (Vaswani, 2017), build on attention by enabling parallel processing of input sequences, making them highly efficient for large-scale language modeling tasks. Large language models (LLMs) such as BERT, GPT, and T5, based on this architecture, leverage vast datasets to understand and generate natural language at scale. By pre-training on extensive corpora, these models capture semantic relationships and syntactic structures across multiple domains, facilitating rapid advancements in machine translation, automated summarization, and conversational agents. Nevertheless, such models require substantial high-quality training data, predominantly available for widely spoken languages, leaving low-resource languages (LRLs) comparatively underserved.

The advancement of NLP for LRLs, those with limited digital text data, presents unique challenges and opportunities. High resource languages such as English, Chinese, and Spanish benefit from abundant datasets, but many minority languages lack the resources necessary for effective NLP development, reinforcing a digital divide that restricts technological access and risks cultural erosion. For LRLs, even basic NLP tasks like machine translation or speech recognition are hindered by insufficient training data, a particularly urgent issue for indigenous and minority languages facing extinction.

To address these challenges, researchers are exploring innovative methods to extend NLP capabilities to LRLs. One promising strategy is transfer learning, which adapts models pre-trained on high resource languages to LRLs with minimal additional data, leveraging shared linguistic structures to reduce data demands. Another approach involves multilingual model training, where a model is trained across multiple languages, allowing cross-lingual pattern learning to enhance performance in languages with limited data (Magueresse, 2020). The study (Cahyawijaya, 2024) shows that few-shot in-context information significantly enhances the understanding quality of LLMs in LRLs. Researchers (Yong, 2024) reveal that translating unsafe English inputs into LRLs can bypass GPT-4’s safety mechanisms, leading to harmful responses. (Ngueyn, 2024) explore how LLMs can perform tasks in LRLs using linguistically-diverse prompts, which uses synthetic exemplars from high-resource languages to improve LLMs’ generative capabilities in LRLs.

The future of NLP for LRLs is vital to cultural preservation and inclusivity. Tailored NLP tools provide speakers with resources in their native languages, supporting digital representation and heritage. Advances in transfer learning, multilingual models, and community-driven data collection promise to enhance linguistic diversity and digital inclusivity.

B. Developed Applications

This subsection examines mobile and web applications designed for the Carpatho-Rusyn community, aimed at facilitating language learning and providing an engaging approach to exploring the community’s historical heritage.

The Carpatho-Rusyn crossword is an educational mobile game designed to promote language acquisition in a dynamic and engaging manner. This game offers users the opportunity to learn Carpatho-Rusyn vocabulary through an extensive database containing over 50,000 words. The game is structured in progressive levels of difficulty, providing an adaptive learning experience that accommodates players at varying proficiency levels. As users engage with the game, they are tasked with guessing letters to complete words in a crossword format. Each word learned is accompanied by a translation in Slovak, facilitating a bilingual learning experience and enhancing comprehension through direct language comparison. The game’s design encourages repeated interaction with the vocabulary, reinforcing word retention and comprehension. Fig. 1 illustrates a screenshot from the game, depicting its user-friendly interface and the interactive nature of the crossword gameplay. The Carpatho-Rusyn crossword thus serves as both an educational tool and an engaging digital resource for the preservation and dissemination of the Carpatho-Rusyn language.

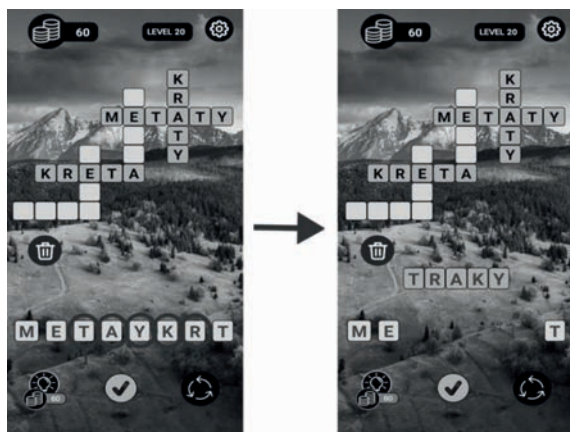

Fig. 1. Carpatho-Rusyn crossword.

The next game, a 2D web-based experience, serves as an interactive exploration of Carpatho-Rusyn history, combining narrative, gameplay, and action elements to engage users in a journey through the community's most significant historical events. Designed as an educational resource, the game provides an overview of key moments in Carpatho-Rusyn history, spanning from the medieval period to the latter half of the 20th century.

Currently under development, the game focuses on a particularly poignant chapter: Operation Wisła. This segment centers on the forced resettlement of the Lemko people, depicting their hardships as they were transported by train to various parts of Poland. The storyline incorporates attempts by the Lemko community to evade capture, including efforts to cross the Poprad River to escape the advancing troops. Fig. 2 illustrates the gameplay from a top-view perspective, highlighting the game's interactive design and educational intent. Through this immersive approach, the game aims to deepen players' understanding of the historical struggles faced by the Carpatho-Rusyn community, offering an engaging platform to raise awareness about their heritage and resilience.

Fig. 2. Web-based game about Carpatho-Rusyn history.

V. Carpatho-Rusyns in Diaspora

The situation and challenges diasporan Rusyns and their organizations face is on the whole rather dissimilar from their European counterparts. Migration to the new world began over 140 years ago, and after in some cases over six generations, communities of Rusyns who remain in their original location of settlement are rapidly disappearing. This is not abnormal given the trends of assimilation within other Eastern European diaspora populations over the same decades, however, it does mean that traditional avenues of identity formation and culture transmission have slowly decayed over time. This was partially reversed in the early years of the Rusyn revival that began in the 1980s, and truly expanded after the fall of Communism. In particular, The Carpatho-Rusyn Society in Pittsburgh, the Rusin Association in Minnesota, and others either formed or expanded their efforts to form local Rusyn communities and instill Rusyn identity and culture into its members.

The growth of the internet in the early 2000s opened new doors to those who wished to continue these efforts to a wider audience. At the same time however, it also shows the limitations of what the internet, social media, and electronic formats of entertainment and communication can offer. There is little debate that the average Rusyn-American has generally more knowledge of their heritage than before. At the same time, what can be called the general “community” has not established links with younger generations or has grown to any substantial degree over the past twenty years. The two membership-based organizations in the Carpatho-Rusyn Society (C-RS) and the Rusin Association have had their leadership groups age with the original cohort that founded them with few minor exceptions. For both organizations, the total population of those under 30 is likely in the range between 5-10% of its membership base. Indeed, despite various programs and attempted outreach campaigns, this level has not budged.

One could theorize that this is in part due to the changing nature of these institutions and their membership. Regional chapters in the case of C-RS have been progressively dying off as the generation that founded them passes, with activities for the general membership base increasingly being contained to that which is online. In recent years there have been attempts to reverse this trend with some success as those from the American boomer generation have joined in significant numbers. Nevertheless, the general trendline symbolizes a situation where the opportunity of the internet has increasingly become the only option of note, not as an enhancement even for these new members.

Perhaps there is also an even more honest reality to be found here however. These symptoms of decline also match the characteristics of a movement intertwined with a particular era. As mentioned by John Righetti himself, the founder of C-RS, in his video *Carpatho-Rusyn Cultural Development*, the publishing of

the book *Roots* in 1976 led to a type of awakening within many ethnic groups living in America. It is portrayed in the video, and similar sentiments in other works by leaders of the same generation, as the start to a long progression of revival. Such analysis may be too optimistic. One cannot say for certain, but it is likely not a coincidence that roughly the same generation that first became prominent within the Rusyn cultural scene were largely the same individuals up through the 1990s and into the 2000s, with the younger part of the cohort even maintaining control of leadership (with a few exceptions) up to the present day. The realities experienced by the Rusyns in America today may indeed be the result of it being closer to a generation “fad” than the challenges of a sustainable community. This differs greatly from most communities in Europe, where even though there is large migrations of Rusyns from villages to nearby cities in for example, Prešov (Slovakia), these individuals are able to easily congregate in physical locations and have various distinguishing markers of identity like being able to speak Rusyn. Deeper analysis on the value of this theory deserves more attention than what has been provided here.

The Society of Rusyn Evolution (SRE), and in its original form as the Rusyn Literature Society, embarked on a somewhat different goal even though it has been based in America since its inception. In an endeavor to confront these local realities in North America and others in Europe, the desire of SRE has been to reshape Rusyn civilization into a more unified identity that could foster the development of a greater national consciousness. Beginning efforts like the RLS communist program, a project that included the participation of writers from across the Rusyn world in the form of multiple articles written by each individual per month, failed to gain much attraction or change the general direction of these communities.

This was not without attempts at a wide range of social media channels to promote it such as Facebook, Twitter, Instagram, and Telegram. Metrics were recorded on a monthly basis to analyze the progress of overall audience growth. Such analysis however was realized to be failing at realizing the crux of the issue. It was found that then and even now the missing link was not necessarily quality in the work produced, but in the limitations of online dialogue itself. With the exception of Telegram which heavily leans toward users from Ukraine, there has been a noted consistent absence of a critical mass of individuals knowledgeable enough in culture and politics to maintain an online community that had enough cultural capital to effect the real world. In effect, the audience of online Rusyns was effectively tapped out already by early 2023, with only modest growth since then, overwhelmingly in the Subcarpathian region. Even a large share of those who commented or engaged with SRE’s material had no connections to Rusyn communities or organizations in their public life. There is limited research on the topic, but what is available can be understood to cautiously indicate that

there are similar problems with other ethnic groups of low national national consciousness (Rubenzer, 2016).

With this in mind SRE has adopted a different strategy than the previous attempt at managing the growth of social media channels. Instead of viewing the increase of audience as the goal in the hopes of connecting with the various Rusyn communities, the focus has turned to expanding the pool of the audience itself and the task of helping to further produce a Rusyn national consciousness that can grow outside of social media. This has included the translation and republication of older works that previously had great cultural capital (the Thalerhof Almanac for example), the disbursement of physical Rusyn books to assimilated villages, and the creation of non-public forums that aid in the actualization of on-the-ground activism.

Progress Update

Date range: June 2022

Channel	Net Followers Gain/Loss	# of Posts	Engagement Rate	Click-throughs	Mentions	Reach
Instagram	15+	14	4.90%	?	0	1,4k
Facebook	32+	33	4.74%	?	0	24,7k
Twitter	34+	46	4.60%	?	36	12,32k
Telegram	3+	25	66%	?	0	107/post

Fig. 3. Example of SM audience analysis in June 2022

However pessimistic it might sound, from the perspective of SRE (aligned with the perspective above) the current Rusyn diaspora communities in North America are fundamentally a lost cause. The work of the organization in these regions is instead in the hope of finding individuals motivated to aid in growing the remaining Rusyn communities in Europe, not to build a foundation within their local area. Social media has thus become a tool of recruitment in a general sense instead of the play of communication itself for SRE.

VI. Conclusion

Based on the case study of m.R, we consider the recommendations and challenges to be suitable for other organizations and entities involved in promoting Carpatho-Rusyn ethnicity in Slovakia. Improving communication overall

and focusing on modern and popular communication tools can lead to increased knowledge of Carpatho-Rusyn ethnicity and enhance the marketing of organizations.

For the future activities of m.R, we recommend also implementing a specific marketing strategy. Selecting, applying, and subsequently assessing the effectiveness of a marketing strategy for m.R could be an area for further research and academic exploration, potentially offering collaboration opportunities with schools or universities specializing in economics or marketing.

We recognize that one limitation of our research lies in the complexity and immeasurability of «identity» as a factor. Currently, census results remain the only quantifiable indicator. However, specialized surveys on Carpatho-Rusyn identity conducted among the population could also yield valuable insights in future.

Currently, social media platforms lack available data to categorize audiences based on national minority affiliation or to allow users to specify their national identity. Thus, we believe that effective and modern communication within today's dynamic world can contribute significantly to raising awareness of the Carpatho-Rusyn ethnicity, ultimately supporting the development of Rusyn identity despite the current limitations in measuring it.

On the other hand, the future work plan in LRL research will focus on creating datasets for transfer learning specifically tailored to LRLs, such as those spoken in the Carpatho-Rusyn region. This effort would support the development of applications for cultural exploration and language learning, enabling tools that both preserve linguistic heritage and promote accessibility. Planned applications include a digital platform for exploring Carpatho-Rusyn regions and a language-learning app, which together aim to foster deeper engagement with and preservation of the minority language.

We believe that despite the less positive outlook for Carpatho-Rusyn diasporas in North America, staying aligned with dynamic processes and modern communication tools and technologies can, through joint efforts, help slow down the assimilation processes that are undoubtedly noticeable not only in these diasporas but also in Slovakia.

REFERENCES

- Cahyawijaya, S., Lovenia, H., & Fung, P. (2024): *LLMs Are Few-Shot In-Context Low-Resource Language Learners*. In: arXiv. - 2024.
- Chang, J., et al. (2010): *epluribus: Ethnicity on social networks*. In: Proceedings of the international AAAI conference on web and social media. 2010. p. 18-25.
- Karlíček, M. a kol. (2018): *Základy marketingu*, 2.prepracované a rozšírené vydanie. Praha, 2018.

- Kráľová, Ľ. (2022): *Špecifické problémy jazykovej a národnej sebareflexie Rusínov na Slovensku v duchu sčítaní obyvateľov, bytov a domov v rokoch 1991-2021*. In: *Studium Carpatho-Ruthenorum*. 2022. p. 35-47. Available online: https://www.unipo.sk/public/media/26361/SCR_2022-final.pdf
- Magocsi, P. R. (2016): *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM, 2016.
- Magueresse, A., Carles, V., & Heetderks, E. (2020): *Low-resource Languages: A Review of Past Work and Future Challenges*. In: arXiv. - 2020.
- molody.Rusyny: *Our aims*. Available online: <https://molody.rusyny.org/>
- Nguyen, X.-P., Aljunied, S. M., Joty, S., & Bing, L. (2024): *Democratizing LLMs for Low-Resource Languages by Leveraging their English Dominant Abilities with Linguistically-Diverse Prompts*. In: arXiv. - 2024.
- Rubenzler, T. (2016). Social media foreign policy: Examining the political use of social media by ethnic identity groups in the United States. *Politics*, 36(2), 153–168. Available online: <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12091>
- Trengove, A. (2021): *Internet marketing*. AG Printing & Publishing, 2021. Available online: https://books.google.sk/books/about/Internet_Marketing.html?id=qrg-yEAAAQBAJ&redir_esc=y
- Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2017): *Attention is All You Need*. In: *Advances in Neural Information Processing Systems*. - Long Beach, CA, 2017.
- Yong, Z.-X., Menghini, C., & Bach, S. H. (2024): *Low-Resource Languages Jailbreak GPT-4*. In: arXiv. - 2024.

ДОДАТОК

Висвітлення у пресі роботи научної конференції

В Пряшові одбыла ся меджінародна конференція карпаторусиністікы

В днях 26-го і 27-го септембра 2024-го року на Пряшівській універзіті в Пряшові проходила меджінародна научна конференція під назвов «Камо грядеши?»: Дінамічны процеси в сучасній карпаторусиністіці.

Орґанізатором конференції, на котрій были оголошены реферуючі із Словакії, України, Польщі, Мадярьска, Канады і Споєных штатів Америкы, був Інштiтут русиньского языка Пряшівской універзіты в Пряшові.

Три пленарны засідання, в рамках котрых реферуючі выступали із своїма матеріялами, одбыли ся в четверь 26-го септембра. Конференцію одкрыв в тот день Валерій Падяк, головный орґанізатор за інштiтут, котрый на русиньскім інштiтуті занимать ся головно русиньсков літературов і драматурґійов.

На святочнім одкрытію была участна і Анна Плішкова, директорка Інштiтуту русиньского языка і културы ПУ в Пряшові, як і Маріян Райфферс – проректор Пряшівской універзіты про науку, уменя, шпорт і акредітацію.

Конференція, як інформовали орґанізаторы, мала за ціль комплексну аналізу сучасного стану карпаторусиністікы на Словакії за послідніх десять років, од IV. Конґресу русиньского языка, котрый проходив якраз в Пряшові у 2014-ім році.

Но наконець вдяка приголошеным реферуючім перекрочіла конференція тоты граніці нелем што до теріторії, але і в рамках того, же рефераты не были лем чістов академічнов діскусійов, но і вказаньом практікы, котра бы могла быти інспіраційов про роботу русиньских учены.

Зарезоновав Маґочій

Як уж было спомянуто, конференція мала три пленарны засідання, якы мали свої окремы тематічны заміряня. Перше засідання было присвячене темі Од основной школы до універзіты: проблема реорґанізования освіти Русинів на Словакії. Модератором того блоку був русиньскый лінґвіста із Мадярьска – Михаїл Капраль.

Якбач найвеце зарезоновав в тій части конференції реферат Павла Роберта Маґочія, котрый не міг взяти участь особно, і прочітав го

Валерій Падяк. У своїм матеріалі з назвов Карпаторусиньскы штудії на Словакії. План на будучность професор Торонтьской універзіты заду-мав ся над тым, яка є можливість, жебы інштїтут, котрый Русины мають на Пряшівській універзіті, не був у будучности огрожений у своїм фун-гованю.

Маґочій при тім выходив із дакілько фактів. Меджі нима першорядо спомянув то, же філології, уж не бісїдуючі о філологїях так спеціфіч-ных як і тота русиньска, мають цілково у світі проблему утримати ся як окремы інштїтуты, одділіня ці катедры. Так само спомянув і факт, же Русины вже пришли о свої філології в Мадыарську і Польщі.

В своїм рефераті пропонував як можливість до будучности реор-ґанізацію інштїтуту в тім змыслі, жебы то были шыршы штудії карпа-торусиністікы, заміряны нелем на язык, але веце і на культуру, історію ці далшы языкы, котры можуть карпаторусинїстам помочі при далшій научній і бадательській роботі.

Хоць із поглядом Маґочія не были згодні вшыткы участны, о по-глядах, котры выразив у своїм матеріалі, бісїдовало ся і в пізнішій діску-сії, по закінчію пленарного засіданя, што потвердило, же смотрити до будучна через різны алтернативы є актуалне про нашу філологію нелем в Пряшові, але наприклад і в Новім Саді.

Русиньскы школы ся мусять приготувити на реформу

Окрім далшых рефератів, котры в тім блоку одпрезентували такы познаты мена з карпаторусиністікы як Анна Плішкова, Валерій Падяк ці Володимір Фенич – наш історік із Підкарпатя, доста актуалным і цін-ным був матеріал Марека Ґая із Народного інштїтуту освіты і молодежи (NIVAM), Крайского працовиска NIVAM в Пряшові, котрый одпрезенто-вав актуалный стан і перспективы основного русиньского народностного школства на Словакії в контексті легіслативных і курікулярных змін.

Словакія переходить на нову сістему освіты на основных школах, іде о фундаменталну реформу, на котру мають перейти вшыткы школы обовязково од 2026-го року. Запроваджають ся три навчалны ціклы, ко-тры будуть розділены так, же першый і другый школярі абсолвуют на першім ступени, третій на другім ступени основної школы.

Русины уж теперь мають проблему з основными школами, кедьже є їх мало, де є навчалный язык русиньскый або де холем учіть ся ру-синьскый язык, но покля хотять тоты школы утримати, і в оптимістичній проґнозі і даякы далшы здобыти, пак є потрібне, жебы і методіка навча-ня на таких школах была приспособлена новій сістемі.

В пілотнім проекті, в рамках котрого пробує ся нова сістема, є за-лучена і Основна школа з матерьсков школов у Кленовій, котра є з на-

вчалним языком русиньским, а Основна школа на Коменського уліці в Меджілабірцях, де є навчання русиньского языка.

Тема Марека Гая, котрый є методіком в тій області, так само викликала в діскусії много вопросів, што до утримання і розшыррювання русиньского школства в обставинах, котры суть на Словакії.

Простор дістала і практика

Друге пленарне засідання, котре модеровав Володимір Фенич, было під назвов Актуалны проблемы сучасной русиньской лінгвістики і літературознательства на Словакії. Третє засідання, модероване Валерієм Падяком, мало головну тему Проблема історічної памяти: традичны і модерни способы сохрانیня і розвиваня языка, культуры і традицій Русинів.

Ту окрім чісто научных академічных тем, котры одпрезентували меджі іншыма Михаіл Капраль, Маріанна Лявинець-Уґрин із Мадярьска, Михал Павліч ці Домініка Новотна, одзвучало, як уж было спомянуто, і веце з практики.

Ку дакотрым проблемам перекладів на русиньский язык была назва реферату Петра Медвідя, котрый окрім іншого припомняув, же хоць в януарі 2025-го року будеме святковати 30 років кодифікації русиньского языка на Словакії, переклад на русиньский язык, кедь береме період по насилній українізації, має довшу історію, бо уж в році 1983 выникла ґрупа коло отця Франтішка Крайняка, котра почала робити на біблїчных і літурґічных перекладах, а у 1988-ім році русиньский язык дістав ся і на сцену втогыдшнього Україньского національного театру, днесь Театру Александра Духновіча.

Окрім історічної рефлексії была в звернута увага і на проблемы, з котрыма перекладателі стрічають ся, наприклад з бракуючіма словни-

ками, котры треба нелем ку перекладам, але обще ку писаню в окремых варіантах русиньского языка.

З темов, котра выходила з практики, выступав і редактор радія а порталу lem.fm Демко Трохановский, який бісідовав о поліваріантності кодифікованих і некодифікованих языковых норм у публікаціях на порталі. Трохановский пояснив приступ порталу в рамках публікованя текстів але і ціль, котрый мож курто дефіновати і як путь через практику ку можностям створіня сполочных ґраматічных форм, в оптимістичнім варіанті і ку койне, чім бы сьме ся вернули ку ідеї наформулованій іщі на I. Конґресі русиньского языка, котрый одбыв ся у Бардейовских Купелях в 1992-ім році.

Трохановский звернув увагу, же і вдяка практиці порталу прияли ся вже дакотры ґраматічны зміны в лемківскім варіанті русиньского языка, но так само бісідовав і о далшых можливостях, котры з той практики виходять.

Третє пленарне засідання закінчили представителі наймолодшой ґенерації наших активістів, повязаних аж через море. Анна Замутовска і Мафтей Допіряк із Словакії, а Старік Поллок із Сполучених штатів Америки, котрый не міг брати участь, приготували тему з назвов Модерный комунікачный інструментарій про розвиток карпаторусиньской ідентичности і маркетинґ русиньских орґанізацій, в рамках чого отворили ся і такы актуалны вопросы в русиньскім середовищу, яким є штучный інтелект.

Выйде зборник

На конференції мож было брати участь презенчно і онлайн, што схосновали як реферуючі, так і аудиторія. Як подав інформацію орґанізатор події Валерій Падяк, вшиткы рефераты, котры одзвучали почас трьох пленарных засідань, будуть надрукованы і в зборнику з конференції.

(НН інфо Русин, 2024, ч. 19, с. 6-7.)

Перебіг конференції на фотографіях

Учасники конференції

Напутні слова до учасників конференції пригваряє проректор Пряшівської університету в Пряшові prof. RNDr. Маріян Райфферс, DrSc.

Вступне слово доц. В. Падяка. Сидять (зліва направо): доц. А. Плїшкова, проректор проф. М. Райфферс, проф. М. Капраль.

Пленарне засідання модерує доц. В. Фенич

Mgr. Мареk Гай, PhD.

Дос., PhDr. Анна Плішкова, PhD., univ. prof.

PhDr. Mgr. Люба Кралёва, PhD.

Mgr. Петро Медвідь

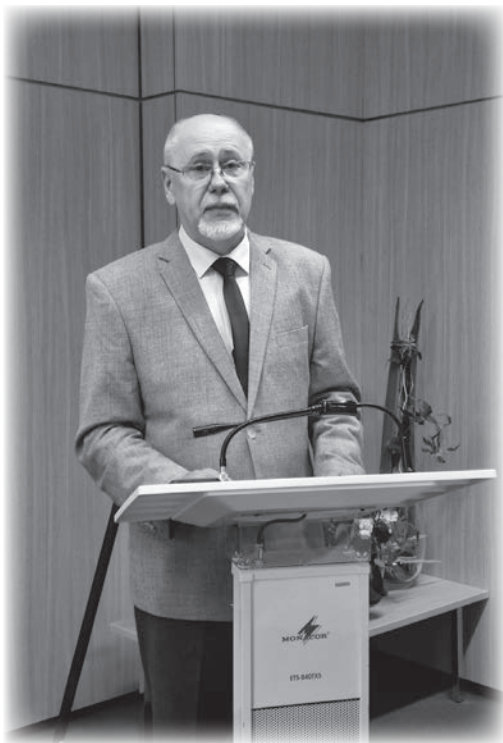

Перебіг конференції

Дос. Володимир Фенич, CSc.

Mgr. Михал Павліч, PhD.

Doc. Mgr. Валерій Падяк, CSc.

Mgr. Домініка Новотна

Ing. Людміла Шандалова

Демко Трохановский

Ing. Anna Zamutovská, PhD.

Ing. Matúš Dopiriak

Medzinárodná rusinistická vedecká konferencia na Prešovskej univerzite

26. a 27. septembra 2024 sa na Ústave rusínskeho jazyka a kultúry CJKNM PU uskutočnila Medzinárodná vedecká konferencia „Quo vadis?“. Dynamické procesy v súčasnej karpatorusinistike. Cieľom konferencie bola komplexná analýza súčasného stavu karpatorusinistiky na Slovensku za posledné desaťročie, tzn. od čias IV. kongresu rusínskeho jazyka (2015). Konferencia sa uskutočnila s podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín (KULTMINOR). Iniciátorom konferencie a tiež jej organizátorom bol doc. Mgr. Valerij Padiak, CSc. spoločne s Mgr. Michalom Pavličom, PhD., obaja na konferencii vystúpili so svojimi príspevkami.

Na konferencii svoje témy prezentovali účastníci zo šiestich rozličných krajín (Slovensko, Ukrajina, Poľsko, Maďarsko, Kanada a Spojené štáty americké), ktorí sa zaoberajú karpatorusinistikou na Slovensku, rusínskym národnostným školstvom a vyučovaním karpatorusinistiky na Ústave rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity. Prezentované boli témy z oblasti rusínskeho školstva, lingvistiky, literárnej vedy a historiografie karpatských Rusínov, zároveň sa hovorilo aj o problémoch prekladov do rusínskeho jazyka, o prezentácii rusínskej kultúry v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu rusínskej kultúry v Prešove a pod.

Konferencia prebiehala prezenčne, časť účastníkov sa prezentovala online spôsobom. Konferenciu bolo možné sledovať aj na internete v reálnom čase, túto možnosť využili odborníci z rôznych krajín – Česká republika, Slovensko, Poľsko, Spojené kráľovstvo, Ukrajina, Maďarsko a iné.

<https://www.unipo.sk/aktuality/CJKNM/rusinska-konferencia/>

ІНФОРМАЦІЯ ЗА АВТОРІВ

Mgr. Марек Гай, PhD.

Národný inštitút vzdelávania a mládeže Bratislava, Krajské pracovisko
NIVAM v Prešove

PhDr. Mgr. Люба Кралёва, PhD.,

SNM – Múzeum rusínskej kultúry v Prešove

Маріанна Лявинец-Угрин, PhD.

Католический университет Петра Пазманя, Факультет гуманитарных
и социальных наук, Институт Центральной Европы, Катедра русистики

Prof. Dr. Павел Роберт Магочій,

Торонтська універзіта (Канада)

Mgr. Петро Медвідь

Главный редактор новинки «НН Інфо-Русин» (Пряшів)

Mgr. Домініка Новотна

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Centra jazykov a kultúr národnostných men-
šín Prešovskej univerzity v Prešove

Mgr. Михал Павліч, PhD.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Centra jazykov a kultúr národnostných men-
šín Prešovskej univerzity v Prešove

Doc. Mgr. Валерій Падяк, CSc.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Centra jazykov a kultúr národnostných men-
šín Prešovskej univerzity v Prešove

Doc., PhDr. Анна Плішкова, PhD., univ. prof.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Centra jazykov a kultúr národnostných men-
šín Prešovskej univerzity v Prešove

Doc. Володимир Фенич, CSc.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Centra jazykov a kultúr národnostných men-
šín Prešovskej univerzity v Prešove

* * *

Ing. **Anna Zamutovská**, PhD.
O. Z. molodý. Rusyný

Ing. **Matúš Dopiriak**
Fakulta elektrotechniky a informatiky, Technická univerzita v Košiciach;
O. Z. molodý. Rusyný

Starik Pollock, Undergrad Political Science Major
The Society for Rusyn Evolution. Общество про русиньский розвій
(USA)

Quo vadis?
Dynamické procesy
v súčasnej karpatorusinistike

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
(Prešov, 26.– 27. septembra 2024)

pri príležitosti 65. narodenín doc. Mgr. Valerija Paďaka, CSc.

Zostavovatelia:

doc. Mgr. **Valerij Paďak**, CSc.

Mgr. **Michal Pavlič**, PhD.

Dizajn

Larysa Paďak

Dizajn obálky a titulný obrázok:

Milan Paďak

Vydanie:

1.

Počet strán:

168

Autorské hárky:

10,5

Náklad:

200

Vydal:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

9 788055 534459